

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKØBING AMT

44. BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN

1950

Samfundets styrelse:

Amtmand *A. Karberg*, Ringkøbing (formand).

Forfatteren, museumsforstander *H. P. Hansen*, Herning (næstformand).

Lærer *E. Jespersen*, Sørvad (sekretær, form. for redaktionsudvalget).

Lærer *H. C. Hansen*, Holstebro (medlem af redaktionsudvalget).

Bogtrykker *Gadgaard Nielsen*, Lemvig.

Maler *Th. Kr. Hansen*, Hoven (æresmedlem).

Tømmerhandler *K. K. Jensen*, Vem.

Lærer *J. Søndergaard Jakobsen*, Nørre Nissum.

Gaardejer *Kristian Raunkjær*, Lyhne, Ølgod.

Lærer *Alfred Kaae*, Kronhede.

INDHOLD

<i>Alfred Kaae</i> : Minder om gammelt landsbyfællesskab i Hee og Staby sogne	5
<i>Knud Møller</i> : Lauge Hansen Stauning	13
<i>Thorv. Lodberg</i> : Degnen Severin Weiersøes familieforhold til præsteslægten Borch	17
Lærer Niels Jesper Nielsens erindringer.....	24
<i>Esbern Jespersen</i> : Da jordfællesskabet ophørte..... (fortsat fra årgang 1949 side 143)	106
Hans Lilholt	150
Boganmeldelser	153
Meddelelser til medlemmerne 1950.....	157
Udtog af navne og emner.....	159
Regnskab.....	omslagets 3. side

MINDER OM GAMMELT LANDSBY- FÆLLESSKAB I HEE OG STABY SOGNE

Af Alfred Kaae

Landsbyfællesskabet spillede ikke den rolle i Vestjylland, som det var tilfældet længere østerpå i landet, hvor gårdene næsten uden undtagelse lå samlet i landsbyer, som kunne være meget store: tyve, tredive, ja et halvt hundrede gårde; Nordby på Samsø havde 57 gårde. I sådanne store landsbyer havde man fra gammel tid regler og vedtægter for landsbyfællesskabet, som det her levedes. Det var en nødvendighed, idet man ved udførelsen af markarbejderne og ved husdyrenes røgt måtte tage hensyn til hverandres retigheder og ejendom. Hele arbejdsgangen i landsbyerne kom ind under grandefællesskabets myndighed, der også tog sig af økonomiske og sociale forhold, og Bystævnet var her af meget stor vigtighed. I dets lov: *Byens vide og vedtægt* var århundreders erfaring om samfundslivet nedfældet. Den er det reneste udtryk for det liv, bønderne levede under fællesskabets kår i vort land lige til udskiftningstiden omkring 1800, da den store forandring i landsbylivet fandt sted.

Selv om dette landsbyfællesskab altså ikke her i Vestjylland var så udviklet som i Østdanmark, så omfattede det dog adskillige småbyer; thi hvor to eller flere gårde lå sammen, træffer vi ofte fællesskabet udviklet i agermarkerne; men tit er det også kun på enkelte jordstykker, hvor der er tale om egentlig markfællesskab. Og sådanne jordstykker er muligvis op-

dyrket i fællesskab af flere gårde, som så deler markerne imellem sig på hævdvunden vis.

Men hederne og græsningen i kær, moser og enge er det, som man hyppigst her i Vestjylland træffer omtalt i videbrevene. Af den snes videbreve, som kendes her fra Ringkøbing amt, handler halvdelen udelukkende om sådanne arealers udnyttelse. Der har efter al sandsynlighed været oprettet videbreve i alle sogne; mange steder havde man jo forøvrigt mere end een sådan lov eller overenskomst i sognet, idet udnyttelsen af de udstrakte sognes græs- og hedearealer ikke lod sig praktisere på den måde, at alle gårdene dannede et lav; man delte med andre ord sognet i byer som i Østdanmarks sogne, hvor der i almindelighed var mere end et bylav i sognet.

Mærkeligt få af det gamle fællesskabs landsbylove findes opbevaret til vor tid. Det var dog i vore tiders oldeforældres tid såre vigtige dokumenter, og derfor må vi være taknemlige, hver gang vi træffer på mindelser om Byviderne eller ligefrem finder nye; selv om de kan synes at være af mindre betydning, udvider de dog det billede, vi har af vore forfædres levesæt.

Her skal nu i det følgende gengives en *vide og vedtægt* for *Agersbæk* i Hee sogn og nogle brudstykker af en lignende *vide* fra *Staby sogn*.

Agersbæk.

Et par bønder skærer for mange tørv og er måske forsømmelige med at holde deres svin ringede, og så oprettes et videbrev; mere skulle der ikke til. Begivenheden fandt sted i året 1681, og måske er den egentlige årsag til oprettelsen af denne *vide og vedtægt* at finde i en gårddeling, idet *Agersbæk*, som da

havde tre bønder og måske tre selvstændige gårde, tidligere var en herregård. På det ovennævnte tidspunkt hørte Agersbæk under Voldbjerg hovedgård.

Videbrevet findes indført i Ulfborg-Hing herreders justitsprotokol under dato 7. oktober 1705, og årsagen til, at vi således har fået det opbevaret i tingsskriveren Claus Jensen Tangs retskrivning, er en strid imellem ridefogeden på Voldbjerg og mændene i Agersbæk og Sønderkær. Disse mænd havde efter fogedens opfattelse skåret tørv på ulovlige steder, og det var noget galt noget.

Tørv skar man jo på de tider i svære mængder. Når vi tænker på tørv, er det de skårne eller æltede mosetørv eller med et særligt jysk udtryk: klyne, vi tænker på. Men for to hundrede år siden spillede disse her i Vestjylland ikke så stor en rolle som den tørv, der er lædden på den ene side. Lyngtørv og græstørv brugtes dengang i umådelige mængder. Lyngtørven til brændsel og strøelse, til beklædning af de lerklinede huses vægge om vintertide. Græstørv skåret i eng og mose kunne benyttes på samme måde, og desuden brugtes mange sandtørv til at istandsætte de mange diger, som omtrent var de eneste hegn, man brugte langs veje og skel. Desuden kunne man bruge tørv til at sætte husmure af. De mange græstørv, som lagdes på husenes mønninger, er vel egentlig et levn af tidligere tiders taglægning.

Regler for skæring af tørv træffes i mange vider, idet man kunne ødelægge jorden med en alt for hårdhændet udnyttelse af visse arealer til dette formål.

Ridefogeden hævder da også, at mændene i Sønderkær og Agersbæk har gjort skade og skåret på ulovlige steder. Det er særlig et englukke, som kaldes *Skauluk*, det er gået for hårdt ud over.

Mændene i Sønderkær indrømmer, at de har forset sig og beder ridefogeden om godt vejr; de er villige til at bøde for deres ulovlige *tørvegrøvt*; men de tre mænd fra Agersbæk: Jens Smed, Christen Jensen og Christen Gregersen vil ikke indrømme, at de har gjort skade, idet de siger, at det er meningen, de vil pløje vedkommende arealer, da de giver for lidt græs. De mente også, at de ifølge deres *vide* og *vedtægt* havde ret til at grave tørven på et sådant sted.

Dommeren må dog have været af en anden mening; for han gav dem en bøde alle tre på 4 rdl. samt 3 rdl. 3 mark hver til processens omkostninger.

Vi skal nu se, hvad videbrevet siger. Det ser nærmest ud til, at det er oprettet på herskabets eller ridefogedens tilskyndelse. Derpå tyder de store bøder til herskabet. Man ville formodentlig med videbrevet sætte en stopper for bøndernes hang til at tage tørven, hvor den lettest kunne skæres. Videbrevet nævner af forskellige tørv både: *tørv*, *såd* og *skortørv*. Såd er til at beklæde husmurene med, tørv er formodentlig lyngtørv, og skor tørv er nok klyne; men navnebrugen er lidt usikker.

Jeg gengiver Videbrevet i den sprogform, den har i tingbogen; det volder formodentlig ikke større ulempe at læse denne gammeldags retskrivning, når man får at vide, at u undertiden bruges for v eller omvendt. Et ord som *forte* er det samme som en vej eller en strækning, hvor kreaturerne drives til græsning.

Og så kommer videbrevet:

»Kiendes vi vnder skrefne Gregers Jensen i Aggers bech, Pouel Jensen og Jens Jensen ibmd. at vj hafuer nu giort en contragt med huerandre at vj nu ikke meer efter denne dag schal grafue eller lade grafue i

grøn jord, i voris fælles forte eller fædrift entten tørf eller saad, eller schor tørre vider end som paa hede knupe (,) som og samptlig samtøcker med huerandre: ick heller schal vi grafue i vorris engge entten tørfue eller schor tørre eller saad, huo her giøre imod forskrne poster schulle gifue til hosbonde den første gang 4 rixd. (,) hafer vj og saa samptøgt med huer andre at vj schal hafue voris svin altid ringet både høst og vaar, der som saa findes, at de er uringet (,) da schal huer af os gifue til hosbonden 3 mark huer gang saa findis, alle det som er schrefven det lover vj samptlig at holde og efter kom(m)e som for schrefuet staar, og venlig hafuer vj om bedet Anders Nielsen paa Volberig at han med os til vitterlighed at underschrieue dette voris bref.

Den 24. juni: ano 1681.

G. J. S. P. I. S. Jens Jensen, egen haand.

Til vitterlighed: Anders Nielsen, egen haand.

Medunderskriveren var den daværende ridefoged på Voldbjerg; han var født i Sønderkær i Hee og boede 1705 på en gård i sognet; i processen kaldes han også forhenværende forpagter på Voldbjerg, så han har sandsynligvis i nogle år haft herregården i forpagtning. Allerede 1676 var han ridefoged.

Foruden denne kortfattede engvide fandtes der i Hee sogn en anden vide, som nævnes i tingbogen 27. juli 1706, da den indskærpes beboerne. Denne vide var fra 1671, og det siges, at den var gældende for: Agersbæk, Siirsbæk, Halby, Brinch, Nørgård, Sønderkær, Nørkær, Østergård, Toft, Ved Kirken, Hussted, Hundesvang, Foldager, Sønderbygård, Sønderby, Glaubjerg, Ølstoft; det er vist hele sognet med undtagelse af Hvingel, Ejstrup og Bratbjerg.

Spor af et videbrev i Staby.

Det er også en proces, der er årsag til, at vi kan få et lille kig ind i stabyboernes videbrev, eller dog i et af de breve, som har været regel for deres samlag om visse enge.

I *Stabykjærgård* boede 1706 en mand ved navn *Villum Christensen Nybo*. Han stævner grander i sognet til tinge »for syn og vinde at påhøre og dom at lide formedelst de meget ubilligen haver opdreven og opædt *Stabykjærgårds* hø både i stakke og diøngsteder i *Søndereng*«. 18. aug. 1706.

Nybo lader her vidner fremføre og synsmænd gøre rede for den skete skade. De anklagedes navne var *Mads Schougård*, *Niels Jensen af Sønderby*, *Clemen Jensen*, *Jens Andersen*, *Jens Jensen i Kuortborg*, *Kristen Jepsen* og *Niels Jensen i Smedegård*, *Jacob Schodborg*, *Niels Graversen i Frøsang*, *Christen Bertelsen* og *Mads Clemensen i Blesgård*. Men i særdeleshed *Niels Willadsen i Munkhule* og hans to sønner *Niels* og *Christen Nielsen*.

En af karlene på *Stabykjærgård* forklarer, at forrige søndag var han med sin husbonde i *Søndereng*, hvor der stod både hans husbonds og andres hø. Og da så de, at der gik mange heste »løsslagne i samme eng uden tyrer, hælde eller ringeste hinder«. Der var bæster tilhørende alle de nævnte mænd; somme havde to, tre eller fire. Dette var et åbenbart brud på den solidaritet, som måtte råde på de fælles græsgange, og *Willum Nybo* lod sine karle indtage nogle af hestene, nemlig een af hver mands; disse heste fik mændene tid efter anden igen, da de gav gode ord »og løfte, at det skulle endes«. Men *Niels Willadsens* to sønner tog deres faders hest med magt fra *Nybos* folk.

Nogen særlig stor skade var måske ikke forvoldt;

men det gentog sig næste søndag, og synsmændene siger, at høet var »overvaaden og udtrechet med gjøde af bæster og kveg« i flere stakke og dyngesteder. Af de indstævnedede mænd mødte slet ingen på tinget, og sagen blev derfor udsat til den første og senere til den ottende september, og denne tingdag idømtes alle

Stabykjærgård.

Havren gror nu tæt og tung ud over de tidligere lave engarealer.

mændene en bøde på tre mark til hver foruden procesomkostningerne. De eneste der slap var Christen Bertelsen i Blesgård og Niels Graversen i Frøsang, da de »havde rettet for sig«.

Dommen blev fældet på grundlag af deres byvides paragraffer 1, 4 og 5, som blev indskrevet i justitsprotokollen sammen med dommen. Og derved kan vi få lejlighed til at stifte bekendtskab med dette vigtige dokument om end i stærkt begrænset udtog. At videbrevet er inddelt i punkter eller paragraffer, lader os ane, at det har været ret udførligt. Det stammer fra 1689 og er dateret den 12. juni d. å.

Videbrevets poster 1, 4 og 5:

1) »At Søndereng skal heignes for huer mands queg og creatur aarligen fra 14 dage for sancht Valdborrigdag og siden fremdelis, indtil samme aars grøde er afført, huis queg som imedlertid derudj til schade findes eller sees, derfor schal bødis af eigermanden huer gang for j øg eller fæhøfueder 2 β, for en suin eller faar 1 β og for huer tu giess 1 β. Dog om noget saa længe bliver gaaendes i engen at det gjør nogen kensdelig schade, da bøde dette og schaden herforuden efter 4re mends sigelse.

4) Udstræcher eller udkaster nogens creature noget vdaf andres høestacke, gielde schaden efter 4re mends sigelse og bøde desforuden 8 β for huer stack nedrifues eller beschadiges.

5) Om nogen antreffes at ligge nattetider udj engen med sine bæster, anderledis end som herued er meldet, bøde derfor først 3 £ og lide derfor som for anden vhiemmel«.

Af læsevanskelighederne i dette brudstykke gør jeg opmærksom på, at bogstavet j i det første stykke er det romerske ettal, mens de gamle tegn for skilling og mark som nu sjældent eller aldrig ses træffes for skillings vedkommende ved bødebestemmelserne i 1. eller 4. post, mens marktegnet findes i 5. post.

Det fremgår jo for øvrigt af dommen, at forseelsen er bleven bedømt ret mildt af herredsdommeren. Indtagelsen af hestene må have fundet sted om morgenen efter at hestene har gået der, formodentlig fra sengetid den foregående aften. Der betaltes ingen skadegæld, da synsmændene ikke mente, at de kunne sige noget om værdien af den forvoldte skade, da de ikke vidste, hvordan høstakkene så ud, før ødelæggelsen af dem fandt sted.

LAUGE HANSEN STAUNING

Af Knud Møller.

I »Hardsyssels Aarbog« bd. 30 p. 67 f. meddeler Herr C. A. Søgaard, efter et manuskript som opbevares i Møgeltønder, om »En Præstesøn fra Stauning«, at han under Københavns belejring 1659 blev udnævnt til fører af et studenterkorps kaldet »sortkjølerner«, at han var en munter, dygtig og brav officer *), og at han takket være sin tapperhed fik embedet i Møgeltønder, kaldet af generalleutnant Hans Schack, der havde været vidne til hans tapperhed og belønede ham på denne måde.

I nedenstående skal det påvises, at vi her står overfor een af de utallige besmykkede overleveringer personalhistorikeren støder på, som ikke kan stå for en nærmere prøvelse. Lauge Hansen Stauning var ikke officer, og han var ikke leder af studenterkorpset, blot et ganske almindeligt menigt medlem, der gjorde sin pligt ligesom enhver anden våbenfør student, der i januar 1659 opholdt sig i København.

Omskrevne studenterkorps, »Studenternes Regimente **), der oprettedes i august 1658, umiddelbart efter svenskernes landgang i Korsør, var et militært korps på 166 mand, formeret i 4 kompagnier. Det lededes af oberst Mogens Krag, der havde major

*) Sml. Viberg, hos hvem det hedder: var en kiæk officer, før han blev student; brav, begavet og munter.

**) Holger Rørdam: De danske og norske studenters deltagelse i Kjøbenhavns forsvar mod Karl Gustav.

Steen Bille og regimentssekretær Jørgen Hammer som nærmeste medarbejdere. Korpset stod under generalmajor Bredas overkommando. Af officerer og underofficerer havde til eksempel 4. kompagni: 1 capitain, 1 leutenant, 1 fendrich, 1 capit de armis, 3 sergiantter, 1 münsterschriffver og 1 corporal.

Bevæbningen var, om ikke særlig god, så dog væsentligt bedre end den økse, le eller spade, Møgel-tønder-manuskriptet omtaler.

Allerede i august 1658 havde regimentets auditor, mag. Jens Dolmer *) i en memorial til konsistoriet bl. a. foreslået, at studenterne skulle have et godt gevær istedet for det »udygtige« de havde, og konsistoriets svar på dette punkt gik ud på, at studiosi skulle have deres eget gevær ude hos sig i forvaring, og at de skulle forvalte det på en sådan måde, at de kunne have gavn af det længe, og at de geværer med tilhørende munition som fandtes på universitetet derfor skulle bringes ud til dem.

I studenternes »Legis militares«, der stadfæstedes af Kongen 5. oktbr. 1658 hedder det bl. a., at »enhver skal holde sit gevær rent og færdigt til al occation anseendes, at han skal dermed sit liv forsvare« o. s. v., og endelig hedder det i et kongebrev af 1. jan. 1659 til rektor og professorer, »at I tilholder samtlige studenter her i staden, at de med deres gevær lader sig finde om natten udi beredskab«.

I konsistoriets arkiv opbevares følgende lister **) over studenterne 1659:

*) Foruden at træffe afgørelsen i forefaldende retssager indenfor korpset, bestod auditørens opgave i at sørge for forbedringer i studenternes økonomiske stilling, og opsynet med opfyldelsen af deres militære pligter m. m.

**) E. Marquard: Kjøbenhavns Borgere 1659.

I Rulle over studenternes regimente.

II Liste over studenterne januar 1659.

III Kvitteringer for pengehjælp til studenterne.

Af Rullen fremgår, at Lauge Hansen Stauning var kommunitetsalumne og menigt medlem af capitain Thomas Meldrims compagnie, 2. comp., 9 rode, 11 Mensa (bordet, ved hvilket han spiste), og at han ikke har meldt sig frivilligt. 15. jan. s. å. er han flyttet til Mensa 7 og nævnes blandt de studenter, som nyder »Kongl. Mayttz. koost udi klosterett«, og som kvitterer for modtagelsen af den ved kongl. anordning meddelte pengehjælp, $\frac{1}{2}$ rdlr. til hver.

For fuldstændighedens skyld skal tilføjes, at Lave Hanzøn Staffning til Staffning udi Jydland nævnes blandt de »Studioso herpaa academiet, som sig enten till Norge eller Jydland herfra staden achter at begiffve och ey middell haffve her at forbliffve, maa forløvis« o. s. v., og som 18. septembris anno 1659 »fich seddel at komme igiennem bommen« *).

At han var en brav og tapper mand, har vi ingen grund til at betvivle, men som Rørdam skriver for snart hundrede år siden: Tiden har ikke efterladt os noget minde om enkelte mandige gerninger udførte af studenter under stormen. Forfatteren nævner som eneste undtagelse Ole Borch **), der til belønning for sin tro tjeneste i belejringen, og navnlig for sin under stormen »på det farligste sted ved løngangen« ud-

*) Marquard kalder ham Staffvanger istedet for Staffning, men skriver i sin bog, at afskriveren af listerne »har ikke sjældent været ude af stand til at tyde studenternes jævnlige såre utydeligt skrevne navne«. Rørdam har derimod læst rigtigt på en undtagelse nær, men tilføjer her parantesen (Staffning).

**) Student fra 1644, 3. juni 1660 professor philologiæ ved Københavns universitet, højesteretsassessor. Stiftede 29. juli 1689 Borchs kollegium (Collegium Medicum). Døde 1690.

viste tapperhed, af kong Frederik på livstid blev forlenet med kongetienden af Strø sogn i Frederiksborg amt.

Ubesvaret står endelig spørgsmålet om måden på hvilken Lauge Hansen Stauning kom til embedet i Møgeltønder. Da han ordineredes allerede 22. decbr. 1659, medens generalleutnant Hans Schack først fik kaldsretten til embedet efter at kongen 31. jan. 1661 forlenede ham med Riberhus og Møgeltønderhus (Schackenborg) *) er det indlysende, at manuskriptet også på dette punkt er urigtigt. Iøvrigt er det vel utænkeligt, at den danske hærs øverstbefalende, generalleutnant Hans Schack, stormnatten mellem 10. og 11. februar skulle have opholdt sig i forreste linie på Københavns vold.

Men der findes en anden forklaring.

Studerterne udviste en meget stor lyst til »privilegier«, og de søgte efter bedste evne at udnytte de særlige omstændigheder til at erhverve sig sådanne fordele og rettigheder, som det under andre og roligere forhold ville være vanskeligt for ikke at sige umuligt at opnå.

I slutningen af april 1659 indsendte man til konsistorium et andragende, støttet af professorerne, i hvilket man i et af punkterne andrager, at studenterne der har deltaget i forsvaret, frem for andre måtte promoveres til »officia ecclesiastica« og »scholastica«, og dertil »af E. Kgl. Maj. måtte nyde special kommandats efter forrige indgivende privilegier«. Dette punkt i andragendet modtog sin afgørelse ved forefaldende lejligheder, og i den følgende tid træffer vi oftere på kongebreve, i hvilke denne eller hin student anbefales til et ledigt embede.

Blandt disse tilfælde vil vi utvivlsomt finde vor Lauge Hansen Stauning.

*) Jvf. redaktionens fodnote bd. 30 pag. 66.

DEGNEN SEVERIN WEIERSØES FAMILIEFORHOLD TIL PRÆSTE- SLÆGTEN BORCH

Af *Thorv. Lodberg*

I 1943 udgav dr. phil. Olaf Carlsen på Ejnar Munks-
gaards forlag »En jydsk drengs dagbog 1824—1835«
med undertitlen: »Severin Weiersøes optegnelser fra
drenge« og ungdomsårene«, der er anmeldt her i år-
bogens 38. bind, og i »Hardsyssels Aarbog«s 41. bind
fortsættes med »Severin Weiersøes slægtsmeddelelser«.
Det, der får mig til at gribe pennen, er en del noter
til sidstnævnte slægtsmeddelelser, hvori henvises til
familieforhold, som er trykt i Kirstine M. Olesens:
»Øen Langli«, der udkom 1940 på »Eget forlag« i
Esbjerg.

Langli hører under Ribe Amt, men da bogen for-
trinsvis omhandler forfatterindens familie, hvoraf en
del har været bosat i Oddum, Stauning, Nysogn og
Stadil, kan den i høj grad gøre krav på interesse som
læsestof for Ringkøbing amt.

I selve bogen »Øen Langli« fremdrages mange in-
teressante træk, men desværre findes en »Slægtstavle
for familien Sørensen fra Langli« opklæbet som bilag
bag i bogen. Slægtstavlen, der nærmest er opstillet som
en anetavle, er ikke udarbejdet af forfatterinden, men
blev 1938 udarbejdet af »Personalhistorisk Institut« i
København, d. v. s. at det er direktør *S. Otto Brenner*,
der hæfter for tavlens pålidelighed. Dens mangler

er så åbenbare, ja i nogle tilfælde så fantastiske, at det vil være på sin plads her at gøre opmærksom på den, særlig fordi dr. phil. *Olaf Clausen* er gået ud fra slægtstavlens pålidelighed og følgelig må drage forskellige slutninger, og fordi en stor del personer indenfor Ringkøbing amt enten nedstammer fra de anførte aner eller på en eller anden måde er beslægtet med disse.

I det følgende skal jeg holde mig indenfor de personer, der ifølge slægtstavlen skulle have fælles aner med Severin Weiersøe, idet hans farfar, *Ole Weiersøe*, er optaget på tavlen, og det bliver den kendte præsteslægt *Borch* fra Nørre Bork sogn, hvortil professor *Ole Borch* hører; den gren, der flere gange henvises til i noter til degnens slægtsmeddelelser.

Allerede med sognepræsten *Claus Olesen Borch* i Fjaltring og Trans, der døde 1681, opstår der tvivl om tilknytningen til præsteslægten i Nørre Bork. Ganske vist har hans datter-sønne-sønne-søn, sognepræsten *Hans Borch* i Vedersø, i en sognebeskrivelse fra 1766 gjort rede for nedstamningen herfra, der forøvrigt er optrykt i lærer Alfred Kaae: »Fra Vedersø«, 1939, men i den slægtstavle, der er trykt i »Hofmans Fundatser«, tom. I, 1755, findes præsten i Fjaltring ikke, ej heller findes fjaltringpræstens familie i professor *Ole Borchs* testamente. P. G. K. Borch har, til brug for sit arbejde om slægten Borch, foretaget arkivstudier uden at kunne bevise familieforholdet mellem præsteslægten i Nørre Bork og præsten i Fjaltring. Dog mener Johannes Borch i »Den jydsk slægt Borch«, Skjern-Borcherne, II, 1940, efter nogle af kontorassistent Anders Sørensen foretagne undersøgelser vedrørende denne slægt, at der ikke er grund til at betvivle ægtheden af de gamles beretning om broderskabsforholdet mellem professor Borch og præsten i Fjaltring-Trans.

Spørgsmålet synes imidlertid ikke at være afklaret, og udover præsten Hans Borchs beskrivelse fra 1766, der hviler på overleveringer, kan man altså ikke påvise familieforholdet, men på den anden side kan det heller ikke afkræftes.

Går vi ud fra, at Hans Borch har ret i sin påstand, falder familieforholdet mellem præsteslægten fra Nørre Bork og familien Sørensen fra Langli (og dermed også familieforholdet til degnen Severin Weiersøe) alligevel bort, når man tager degnen *Claus Clausen Borch* og hustru, *Abel Cathrine Holm*, i Ulbjerg op til nøjere undersøgelse. Degnen i Ulbjerg skulle nemlig danne forbindelsesleddet til de nævnte familier.

Det er meget lidt »Personalhistorisk Institut« ved om dette ægtepar. Jeg citerer fra slægtstavlen:

»*Claus Clausen Borch*, skoleholder i Hellested på Stevns, fra 1741 degn i Ulbjerg (Rinds herred), † (før 1769)«, gift med »*Abel Cathrine Holm*, † . . .«. Deres datter:

»*Gjorre Marie Borch*, * Ulbjerg 1747, † (efter 1809, men ej i Skive)«, gift i »Ikast 29.10.1774 *Ole Weiersøe*, forpagter på Højris i Ikast sogn, senere købmand i Skive, * Vedersø 1746. † Skive 13.2.1809«.

Man undres over, hvorfra instituttet har sin viden. Datteren er født 1747, men sognets kirkebog begynder først 1769. Når faderen skal være død før 1769, kan instituttet heller ikke have sin viden fra skifteprotokollen, da Rind herreds gejstlige skifteprotokol først begynder 1768, og da instituttet ikke ved, hvornår moderen døde, kan oplysningen heller ikke stamme fra skiftet efter hende. Og alligevel er det gennem skifteprotokollen, man får sagen klarlagt.

Ved undersøgelser, jeg har ladet foretage, bliver resul-

tatet helt anderledes. Det viser sig nemlig, at degnen Claus Clausen Borch først døde den 5. august 1782, og hans hustru, Abel Cathrine Holm afgik ved døden den 4. september 1772. I skifter efter disse nævnes 2 sønner og 3 døtre, hvoraf de 2 døtre var gift, medens den tredje datter var ugift, hvad hun også var i 1782, men ingen af døtrene hedder *Gjørre Marie*.

Gjørre Marie Borch er altså ikke datter af degnen i Ulbjerg, og hermed falder ikke alene forbindelsen med præsteslægten Borch bort, men også forbindelsen med købmændene Kappel i Lemvig samt præsterne Christen Nielsen Warde og Peder Christensen Ørum, begge i Ørum, Borris og Gammelstrup i Viborg stift, der optræder i anetavlen.

Efter al rimelighed er *Gjørre Marie Borch* født i Nørre Bork sogn og har taget Borch-navnet efter fødesognet. Af den opgivne alder ved folketællingerne og ved dødsfaldet skal hun være født omkring 1747—49, men desværre findes en lakune i sognets kirkebog i tiden omkring hendes fødsel. Dog findes der en fortegnelse i sognets kirkebog for 1754 over de unge i Nørre Bork, hvoraf det fremgår, at *Laust Jensen* i Nørre Bork havde en datter, *Gjørre Marie*, der var 5½ år gl., og således skal være født omkring 1748—49. Af Severin Weiersøes slægtsmeddelelser her i årbogen fremgår det, at han var i besiddelse af en afskrift af Søren Matthisens regnebog *), skrevet af faderens morbroder, *N. L. Borch*, der siden skal have været degn i Stadil. Om denne *Niels Lauridsen Borch* ved man, at

*) Søren Matthisen, * 1653, † 1740, klokker ved Trinitatis kirke i København. Berømt regnebogsforfatter, hans navn er endnu almindelig kendt og nævnes i daglig tale: »Efter Søren Matthisens regnebog«. Blandt hans efterkommere var kejserinde Auguste Victoria. (Søn af Matthis Sørensen, klokker ved Trinitatis kirke).

han var født i Nørre Bork som søn af *Laurids Jensen* og *Lene Christensdatter*.

Når man yderligere ved, at Gjørre Marie Borchs søster, *Anna Borch*, var fadder ved et af børnenes dåb, og man samtidig ved, at ovennævnte *Laurids Jensen* også havde en datter, *Anne*, så kan der ikke være tvivl om, at Gjørre Marie Borch er datter af samme *Laurids (Laust) Jensen* og *Lene Christensdatter*. Yderligere støttes det med navneopkald, idet *Ole Weiersøe* bl. a. havde sønnerne *Jens* og *Laurids* opkaldt henholdsvis efter farfaderen og morfaderen.

Den 29. oktober 1774 blev Gjørre Marie Borch gift i Ikast sogn med *Ole (Jensen) Weiersøe*. Han var først forpagter af Højris i Ikast, derefter fæstegårdmand i Sejbæk, Davbjerg sogn, med 9 tdr. hartkorn under hovedgården Astrup. I første halvdel af 1789 flytter han til Skive købstad, hvor han boede i Peder Obels hus i Nørregade, der synes at være den ejendom, kirurgen *Frederik Georg Reichel* samtidig fraflyttede. 1794 siges han at være købmand, men havde 1801 ingen næringsvej, uden lidt bageri. I maj 1803 flytter familien til Hobro, hvor han blev betjent (muligvis konsumtionsbetjent *). Sidste gang, vi ser ham, er i året 1810, da han ansættes i skat. Han er sikkert død kort efter, da sønnen, bagermester *Weiersøe*, den 16. juli samme år ansættes i skat og har sin unavngivne moder hos sig **).

Ole Weiersøe er altså ikke død den 13. februar 1809 i Skive, men døde i Hobro. Når instituttet ikke har kunnet finde hustruen død i Skive efter 1809 har det sin naturlige forklaring i, at hun 1803 flytter til Hobro, hvor hun den 12. juni 1831 afgik ved dø-

*) Skive købstads regnskaber; Rigsarkivet.

***) Hobro købstads regnskaber; Rigsarkivet.

den *). Boet anmeldes til skifteretten af sønnen, der under eds tilbud gav anmeldelse om, at der intet var at arve **).

Ifølge slægtstavlen skal Ole Weiersøe være født 1746 i Vedersø sogn (hvis ældste kirkebog først begynder 1815). Det er muligt, men ikke sikkert. Noget kan tyde på, han er fra Ryde sogn i Ginding herred. Han havde nemlig en broder, *Anders Jensen*, der 1787 var ugift boelsmand og smed i Ravnshøj, Ryde sogn, men 1801 siges at være gårdmand og smed i Kirkeby, Ryde sogn, og var da gift med *Ane Sørensdatter*. Han havde 1787 sin 67-årige ugifte moster, *Ane Andersdatter Langelund*, og sin 53-årige ugifte søster, *Karen Jensdatter*, boende hos sig. Mosteren havde endnu 1801 ophold hos ham, da hun siges at være 83 år gammel. Disse to opholdskvinder kan tyde på, at han havde overtaget fødegården, der formentlig så var moderens fødegård, men denne side af sagen er ikke undersøgt.

Samtidig havde Anders Jensen i 1787 sine to broderbørn, Jens Olesen og Just Michael Olesen boende hos sig.

Jens Olesen, der er degnens fader, synes først at have boet i Kirkeby, Ryde sogn, hvor hans ældste søn, *Anders Jensen*, bliver født den 30. november 1797 ***), men flytter kort efter til Trabjerg i Borbjerg sogn som boels- og tømmermand.

Just Michael Olesen opholdt sig 1801 endnu hos farbroderen som tjenestekarl, men den 21. juni samme år bliver han gårdmand på Stadilø med 6 tdr. hartkorn; han var 62 tommer høj ****). Samme år søgte

*) Hobro kirkebog.

***) Skiftedesignationer for Ringkøbing amt; Rigsarkivet.

****) Lægdsrullen

****) Lægdsrullen.

han sammen med seks andre stadilboere om fritagelse for militærtjenesten. Han havde ikke tidligere været optaget i lægdsrullen, men var nu »opdaget«. Han mente sig selv fritaget for tjenesten, fordi han var født på en hovedgård (Højris i Ikast sogn), og fordi faderen var borger i Skive, men ved undersøgelse hos byfogden i Skive blev det oplyst, at han ikke opholdt sig i en købstad ved sit fyldte 4. år, hvorfor han ikke kunne fritages. Han betalte derefter 30 rd. for at slippe fri for militærtjenesten *).

Der kunne skrives meget om Ole Weiersøes slægt endnu, ligesom der er ting i slægtstavlen, der kunne trænges til at revideres, men formålet med ovenstående har kun været at bevise, at hverken familien Sørensen fra Langli eller degnen Severin Weiersøe nedstammer fra præsteslægten fra Nørre Bork sogn.

*) 4. departements brevbog; Rigsarkivet.

LÆRER NIELS JESPER NIELSENS ERINDRINGER

I barndomshjemmet.

Begge mine forældre var af vestjydsk æt. — Min moder, Mette Nielsdatter, var født i året 1821 i Heager i No, hvor hendes fader, Niels Iversen, havde en lille gård. Da der var små kår i hjemmet og mange børn, blev hun opdraget hos en kvindelig slægtning, som boede ved Hee kirke. Efter sin konfirmation kom hun til at tjene hos pastor John Thomsen Gad i Hee præstegård. J. T. Gad kom til Hee ca. 1835 og var i flere år provst over Ulfborg, Hind og Bølling herreder. Han var en dygtig embedsmand, men kunne være noget heftig i det.

I præstegården var der tre unge døtre, som var gode til at spille og synge. Min moder lærte derved mange nye sange. Noget af det første, jeg husker, er min moders bløde, velklingende stemme, når hun sang: »Moder, jeg er træt, nu vil jeg sove«. Men ofte stemte hun også ved sit arbejde i med en af de muntre viser fra Hostrups første komedier.

Min fader, Niels Pedersen, var født i Haelby, hvor hans fader havde en gård. Da han kom så vidt, at han skulle møde på session, blev han indskrevet til at aftjene sin værnepligt ved 2. jyske jægerkorps i København, hvor han lå i tjeneste i 3 $\frac{1}{2}$ ar. Hjemkommen fra tjenesten tog han først plads på Rindomsgård og senere i Hee præstegård, og her lærte han

min moder at kende. De blev gift 1847, og provst Gad hjalp dem til at få et stykke jord i fæste fra præstegården. Jorden hed Tovig, sikkert nok fordi åen her gjorde to bøjninger. Der var 7 tdr. agermark af god bonitet og 3 tdr. land eng. Fæsteafgiften var 3 tdr. byg og nogle dages arbejde i slet og høst. På engen var der den klausul, at provsten måtte afbenytte den til tørveskær. Skatter og afgifter på jorden skulle fæsteren betale.

På denne ejendom, hvor der kunne holdes 3 køer, 1 kalv og nogle får, boede mine forældre i henved 40 år.

Mit barndomshjem lå meget smukt på en bakke lidt nord for Voldbjerg vandmølle. Der var vid udsigt over frodige marker og enge. Mod vest kunne vi se til Holmsland og til Stadil fjord lidt længere mod nord. Mod syd så vi Ringkøbing, og vesten om by kunne vi stundom se den blanke fjords overflade og klitstrækningen helt ned til Årgab. Når vi så det, så fik vi vejrskifte med søndenvind og regn.

Nedenfor vore marker slyngede åen sig gennem brede enge ud til Stadil fjord. Her mødtes de to store åer, Mølleåen, der kommer fra øst og har sit udspring i Nr. Omme, og Vonå, som kommer sydfra og forbinder Ringkøbing fjord med Stadil fjord. — Der, hvor de to strømme mødtes, var der dybt vand, det kaldtes Dragpytten, og den kunne næsten aldrig fryse til, så der måtte vi tage os i agt, når vi løb på skøjter.

Det var en stor fornøjelse for os børn, når de første gule kabelejer begyndte at komme frem i engen, at bringe mor en håndfuld af dem. Mors formaning: Kom ikke for nær til åen! blev ikke altid overholdt; for de smukkeste blomster voksede jo ofte langs åbredden.

Min næstældste broder, Albert, faldt da også en gang i åen. Far, som gik i nærheden og slog græs, blev opmærksom på, at drengen var borte. Han skyndte sig hen til åen, hvor han så drengen komme op til overfladen. Fader, som var en dygtig svømmer, sprang straks ud i det dybe vand og hentede ham op. Albert var tilsyneladende livløs; men da han kom af med en del af det vand, han havde fået i sig, kom han sig.

Åen blev vi snart kendte med, i den badede vi os; men vi havde strengt pålæg om at holde os på de pladser, hvor vi kunne bunde.

Åen var fiskerig. Især var der mange skaller og aborrer. Jeg fik mig lavet et medetøj, det var ret primitivt, men kunne dog anvendes. Min første fangst — 4 små skaller — var jeg meget stolt af; jeg bragte dem glædestrålende hjem til mor, som også forstod at tage imod dem på den rette måde. — Efterhånden som jeg fik mine fiskeredskaber i bedre orden, lagde jeg mig efter at mede aborrer. Denne fisk går på det dybe vand, men jeg lærte at fange den og kom ikke så sjældent hjem med en knippe aborrer.

Min fader gik ud i dagleje en del af tiden og drev desuden fiskeri. Han havde en båd og to à tre små ruser, som han fiskede med dels i åmundingen og dels i Stadil fjord. Det var jo mest ferskvandsfisk — gedder, aborrer, brasen og en mængde skaller, han fik. Det var en stor fornøjelse at komme med ud på fjorden og løfte ruserne. — Vi var jo mange børn; hen efter jul blev det ofte småt med kød og flæsk; men så snart fjorden blev isfri, kom garnet i vandet, og så havde vi fisk i huset. En del af fangsten blev gerne solgt og noget givet bort til naboerne, som betalte fisken med andre fødemidler. Gårdmændene derimod

betalte med kørsel. — Selv spiste vi megen fisk. Mor sagde undertiden: »Spis fisk, børn, spar på brødet!«

De tre krigsmænd og Voldbjerg mølle.

Foruden mit barndomshjem lå der på møllebakken 3 bygninger med jordtilliggende. Her boede 3 krigsmænd. Den ældste, Per Krog, kan jeg lige minde. Han havde været med tropperne i Frankrig og var, efter hvad mine forældre har fortalt, især begejstret for general Lallemand. — Per Krog og hans hustru, Ane Kirstine, levede på krigsfod med hinanden. Per ville gerne tage for mange snapse. Når han fik for meget, kom de i totterne på hinanden, og under kampens hede truede Per ofte med, at han ville drukne sig i mølleåen.

Mor mæglede fred. — »Han kunne jo gøre alvor af sin trusel!« Men An' Kirstin' svarede: »Fanden høster ett hans koel så grøn!«

Det kom da også til at passe; for Per Krog blev en gammel mand og døde fredeligt i sin seng.

Vor anden nabo, Hans Skuldbøl, var en Slider. Han havde været med i treårskrigen og sikkert været en pligttro soldat. Han var en sjælden god nabo, som altid var rede til at hjælpe, når det trængtes.

Vor tredie nabo, Ole Bak, havde også været med i treårskrigen både ved Fredericia, Isted og Frederiksstad. Når han fortalte om slaget ved Isted, så fremstillede han det så livagtigt — terrænet og det hele, at jeg, da jeg 50 år efter stod på denne kampplads, kunne genkende det altsammen — skovbrynet, grusbanken, hvor Læssøe faldt o. s. v., og jeg kunne ligesom se gamle Ole for mig og atter høre ham fortælle:

»Vi blev kommanderet frem mod skovbrynet; men der stod tyskerne og havde fast anlæg for deres ge-

værer. De skød på os. Vi kastede os ned på jorden. Nogle løb tilbage til vor dækningsstilling.

Men da vi så oberstens skimmel med den blodplettede sadel og modtog Læssøes sidste hilsen: »*Vil I gøre eders oberst en tjeneste, så tag skoven!*« så alle mand op og frem mod skoven, og i et nu var fjenden drevet på flugt! Tyskerne flygtede som harer alle vegne!

Gamle Ole havde på sin væg hængende et krigsbillede, som fremstillede, hvorledes nogle danske soldater tager den tyske kaptain Reichenbach til fange.

Det billede holdt han meget af.

*

Lige neden for mit barndomshjem lå Voldbjerg vandmølle. Det var en af de største vandmøller i omegnen; den havde megen søgning ikke alene fra Hee, men også fra de omliggende sogne. Helt ovre fra øerne i Stadil fjord — Hindø, Næsø og Stadilø søgte de hertil for at få malet, ja, endog helt ovre fra klitten kom de sejlende over fjorden og opad Mølleåen med deres korn. Her måtte de ofte line båden frem mod vind og strøm — en mand gik på land og trak båden.

Møllen kunne både pille og sigte al slags mel og gryn, som kunne laves af det korn, bønderne den gang avlede. Hvede var ikke almindelig, men mange havde dog et lille stykke hvede til eget forbrug af hvedemel. Fra mortensdag til jul var der fire mand beskæftiget på møllen, som i den tid ofte gik både nat og dag.

Til møllen hørte en gård på 60 tdr. land. Ved møllen var også en ålegård, hvor der til flere tider af året fangedes mange store og fede ål. Ligeledes var der et stort bageri, så man kunne få rugen byttet for brød. Man kunne få 18 pund brød for 16 pund rug.

Møllen var samlingssted for bønderne fra oplandet; møllestuen var som et beværtningslokale. Alle mølle-gæster blev beværtede i det mindste med en bid brød og en dram. Kaffepunche blev der også skænket mange af. Mølleren skulle gerne være til stede for at underholde gæsterne.

I min barndomstid ejedes møllen af Jens Kr. Bilgrav. Han var en ualmindelig tyk og svær mand; i sine velmagtsdage vejede han godt 300 pund. Han var, som man siger, ikke tyk og fed af ingen ting. Præsten, herremanden og mølleren var egnens honorariores; en af møller Bilgravs bedste omgangsfæller var sognets præst, pastor Rasmussen. De to havde i hvert fald én fællesinteresse, de satte begge pris på et veldækket bord.

De kunne begge spise meget. En stegt gås kunne de fortære ad en gang, når de var begge om det. Men det var nu, som vi senere skal høre, ikke af den grund, Vilhelm Bech kaldte den Hee præst »Pastor Flæsk!«

Nu er der gået en 60—70 år siden, jeg sprang omkring som barn derhjemme. Men når jeg nu sidder stille og drømmer mig tilbage til fortidens gyldne land, så kan jeg endnu fremkalde alt det liv og alle de forskellige lyde, som kom til mig, når jeg lå på bakken et par hundrede alen oven for møllen — duren fra vandfossen over møllehjulene, ændernes og gæssenes skræppen og snadren — ændernes skarpe diskant og gæssenes mere skrattende toner, gårdhunden Jacks mægtige, hule gøen og dertil undertiden smedens hammerslag.

Disse lyde drager mange barndoms minder frem. Jeg husker igen, når jeg stundom skulle hente brød eller en lille pose malt eller gryn, hvorledes Jack fik mig til at ryste af skræk, og havde jeg klaret den, var det

om at slippe fra min arvefjende gasen, der ville tampe mig med sine vinger.

De første 7 år af mit liv er de lykkeligste, jeg har levet. Lige neden for vores hjem begyndte de grønne enge; hvor var det herligt at komme op en frisk forårs- eller sommermorgen; når vi så havde nydt vores morgenmad, så kunne vi gå ned i engen og plukke de dejlige akelejer og engblommer. Eller vi kunne hjælpe til med at sætte vore tre køer på græs, mens kalven sprang omkring — hvor var den morsom! — Og hvor fornøjelige var ikke de små lam, der hoppede op fra jorden med alle fire ben på en gang.

Men der er jo også minder, der kan sætte sig mørkt i et barnesind. En dag stod min mor i stuen og græd. Sagen var den: Mine forældre skyldte 100 rigsdaler på ejendommen til en gammel pengepuger, der var bleven fornærmet på min far. Nu havde sognefogden været i mit hjem og sagt pengene op til udbetaling. — Det var ikke let at låne penge dengang. Men så gik far til herremanden på Voldbjerg, og der fik han dem.

Skolegang og skolelærer.

Jeg kom ikke i skole, før jeg var $7\frac{1}{2}$ år, og jeg var forud bange for læreren. Albert havde fortalt mig, at degnen havde en tamp på $1\frac{1}{2}$ alen af fireslået reb i baglommen, og han brugte den jævnlige. Læreren, Peder Chr. Pedersen, var fra Holmsland. I 15—16 år alderen begyndte han at gå omkring i gårdene på klitten og holde omgangsskole. Provst Abel var dengang præst på Holmsland, han var en udpræget rationalist, men en dygtig mand. Han sørgede for at få skoler bygget på klitten, og han uddannede selv dygtige, unge mennesker til at være lærere ved disse skoler; P. C. Pedersen var en af dem, og han var præget af provst Abels

rationalistiske livssyn. I en meget ung alder fik provsten den unge mand sendt på seminariet, og efter 2 års uddannelse tog Pedersen eksamen med udmærkelse. I året 1848 blev han kaldet til lærer og kirkesanger i Hee, hvor der det samme år blev bygget en ny skole.

P. C. Pedersen havde været hjælpelærer i Eltang ved Kolding. Her var han blevet forlovet med en proprietærdatter, Karoline Lund. Det var et par dygtige, unge mennesker, som her kom til at øve deres livsgerning. Karoline var en omhyggelig husmoder, det kan måske siges, at hun var en smule stram i sin optræden. Betegnende er følgende udtalelse af hende: »Når min mand skal tage tag med sognerådet, så trækker han sine fløjelshandsker på. A siger nu min mening rent ud uden omsvøb!«

Degnen havde ord for at være lidt »lådden«; men jeg tror nu, at det passer bedre at sige, at han var noget af en lun jyde, og det klædte ham egentlig godt.

P. C. Pedersen var en evnerig mand. Han kom snart på en god fod med beboerne. Hans fader havde haft juridiske evner, og dem havde sønnen taget i arv, og da han tillige skrev en nydelig og let læselig hånd og havde lidt af en digteråre, kunne bønderne bruge ham, ikke alene til at skrive juridiske dokumenter, men også til at forfatte deres brudesange og gravskrifter.

At anskaffe slige var helt almindeligt. Gravskrifterne var det dog mest ældre folk, som købte. Den slags »digte« blev prentede, men det havde degnen dog ikke noget med at gøre. Når disse poetiske rim var blevet kunstfærdigt udstyrede, blev de sat i glas og ramme og hængt op på væggen, der kunne så den fremmede, som kom første gang i hjemmet, fordybe sig i slægtens forudgangne mænds og kvinders store og gode dyder!

Som lærer var Pedersen meget dygtig; men det kan

jo siges, at han var præget af tidsånden. Børnene skulle lære alt på ramse, og Balles lærebog blev han ved at bruge til 1870. De børn, der havde gode evner, kunne lære meget. Men de tungnemme var det strengt for, og de, der trængte mest til hjælp, blev forsømte.

Det kan tjene noget til degnens undskyldning, at klassen var overfyldt. Det var på den tid, jeg gik i skole, over 80 skolebørn. Heraf gik op mod de 50 i ældste klasse og resten i yngste.

De nye skoletanker kunne læreren ikke nemme. Tampen brugte han mest til sine egne børn, men der var så at sige ingen af drengene, som helt undgik den. Vi var egentlig helle ikke nemme at styre. Jeg var ikke af dem, der fik megen prygl, men det hændte dog en enkelt gang. Jeg holdt meget af min lærer, og vi fik en udmærket undervisning i skrivning og regning, ja, kort sagt i alt. Men tiden har jo lært os, at vi skal tage åndsfagene på en anden måde, hvis børnene skal blive åndeligt påvirkede deraf.

Jeg var god til at synge og ville nok lade min stemme høre for kammeraterne. Engang havde jeg lært en vise om en drukken matros, der var kommen i land, og visen handlede om de optøjer, han lavede. Den var jo ikke så anstændig, men det forstod jeg ikke rigtig. Jeg sang for kammeraterne, hvad jeg kunne af visen, og de fandt den god.

Da læreren var kommen, og vi havde taget plads, kom han hen til mig og sagde, at jeg skulle synge den vise, som han havde hørt mig synge i frikvarteret.

Nu forstod jeg, at jeg havde gjort noget, som ikke var rigtigt. Jeg var bange for, han skulle komme med tampen. — Men få mig til at synge sangen, det kunne han ikke. Han bestemte da, at jeg skulle sidde efter.

Jeg var ikke meget glad den eftermiddag.

Da børnene var gået på mig nær, kom degnen og spurgte, hvem der havde lært mig den grimme vise? — Det havde smeden. — Hvad jeg kom der efter? — »Mine forældre leverer mælk til ham, og det går jeg ned med, når jeg ikke er i skole.« — Jeg fik så streng befaling til at holde op med at synge den slags viser. Så satte han sig hen og skrev et brev til smeden. Det fik jeg så med og afleverede den næste dag.

Da smeden får brevet åbnet og kaster et blik i det, studser han og siger:

»Hwa æ de her for not? De ær jo skrøwwen o tysk! Det kan En jo ett løes! — Hwa vil han mæ det, den løjjen dejn?« — Men en tysk bagersvend, som arbejdede i møllen, kunne læse og oversætte brevet. Hvad der stod i det, ved jeg ikke; men jeg lærte nu mange viser i smedien alligevel.

Det gik jo ikke så heldigt med min første sang i skolen. Senere kom jeg til at synge salmer. Vi havde i Hee-No den evangelisk-kristelige salmebog — en tør, rationalistisk salmebog med alskens melodier. Nu blev der indført et tillæg til den, og i dette tillæg var der et par salmer af Grundtvig. Den ene var »Dejlig er den himmel blå«. Jeg havde lært melodien, og nu sang jeg den for degnen og hele klassen. Jeg fik ros af degnen, og det var ellers ikke noget, han øslede med.

Lærer Pedersen interesserede sig meget for landbruget. Skolelodden blev udmærket passet, og for den medgift han fik med konen, spekulerede han i landejendomme. Han havde gerne en gård, som han holdt en dygtig bestyrer på. Han var i bestyrelsen for den stedlige landboforening, hvor han udfoldede stor dygtighed. Som lærer blev han anset for den mest fremragende på egnen og kom derfor også til at repræsentere den stedlige lærerkreds.

Men reaktionær var han, han blev ved at holde på ramselæsningen og Balles lærebog. Også tampen holdt han fast ved, dog brugte han den ikke så meget i sine sidste år.

Ud at tjene.

Vi var som sagt mange børn i mit hjem — 7 ialt, så da jeg blev op mod en 10 år, kom jeg ud at tjene. Min første plads fik jeg hos en ældre, ugift mand, Mads Bonde i Heager. Hans Moder, Kirsten, holdt hus for ham. Hun var gammel, men hun var lidt skrap til at bruge mund, særlig når hun havde fået en gnist. I den gård, hvor de boede, havde der været smugkro. Gården lå ved Ringkøbing—Holstebro landevej. Der var mange smugkroer, det tog man ikke så nøje. Lars Bonde og Kirsten havde haft god søgning, men Kirsten havde fået hang til spiritus. Nu var der ikke beværtning mere, og hvad spiritus, der var i huset, var under lås og lukke. Men der var altid velvillige sjæle, som nok skulle skaffe Kirsten en flaske brændevin, og så kunne det straks mærkes på hendes humør.

Det var tidligt på foråret, da jeg tiltrådte min tjeneste. Min løn var tre rigsdaler og et par træsko. — Det første arbejde, jeg blev sat til, var at samle stenene af rugageren. Jeg fik fat i en gammel træspand, og så begyndte jeg at samle sten. De skulle lægges i dynger i hveranden fure. — Jeg kan godt huske, at jeg gik og længtes efter mit hjem. Fra et højt sted på marken kunne jeg se mit hjem, der ikke lå stort mere end $\frac{1}{4}$ mil borte. Jeg gik ofte hen til det sted, og det kunne hænde, jeg så min mor eller mine små søskende udenfor.

Hvor ville jeg dog gerne have haft lov at komme

hjem! – Men det var der ingen udsigt til, jeg havde arbejde nok hele tiden. Fårene, som havde lam, skulle ind om natten, og der var meget andet for mig at udrette. Jeg var kun hjemme en eneste gang hele sommeren.

Da jeg var færdig med at samle sten, skulde jeg jævne muldvarpskud. Det var et tungt arbejde for en spinkel fyr på knap 10 år, især da det stykke håndværkstøj, jeg fik at jævne med, var både tungt og klodset. – En anden bestilling, som jeg var umådelig ked af, var at lægge knolde ned på ageren, hvor der var sået spergel eller byg. Disse to sædarter såedes på grønjorden, som var fællet om efteråret.

På den høje grønsvær såedes spergel uden gødning. På stærk grønjordsfælled fik denne et tykt lag gødning, og her såedes korn. De gamle mænd brugte læderærmer at rage af med, når de kørte gødning ud. Møgvognen var hverken lang eller vid – to smalle fjæle i bunden og en lidt bredere langs hver side, det var alt. Når der skulle læsses af, var det ikke sjældent at se de gamle mænd bruge følgende metode: Når de havde lettet sidefjælen, satte de armen for en fjerdedel af læsset og ned med det! Dernæst gik endnu en fjerdedel samme vej, og så kørte de frem og ragede resten af på samme måde.

Når grønjorden var god, og den fik et tykt lag gødning, kunne der avles svær byg på den.

Når spergelen, som ingen gødning fik, var sået, lå sådan en mark strøet med en mængde knolde, som harven ikke havde været i stand til at splitte ad. Disse knolde skulle drengen splitte ad med hænderne og lægge dem ned i huller og ujævnheder. Bagefter slæbtes marken over med en fjæl, der var lagt vægt på.

Tre uger efter majdag skulle køerne på græs. Små folks køer kom ud før den tid, for de havde gerne

småt med foder. Halmtiggerne kom allerede i marts måned, for da var der nok at give af. Når man kom længere frem i tiden, så kunne der også være knapt med halm hos gårdmanden. – De første dage, køerne kom på græs, var Kirsten Bonde selv med at sætte dem. Havde hun forfald, hjalp en af pigerne. Der var ikke tale om, at kreaturerne gik løse i fenner. Jeg havde ungkreaturerne et sted, kalvene hjemme og køerne snart her og snart der. Jeg kunne ikke få tid at spise min melmad ved bordet, men måtte altid gå og spise min mad på vej til kreaturerne.

Gamle Kirsten var alligevel god ved mig. Jeg fik altid rigelig mad; hun gav mig også klædningsstykker bl. a. en blågarnsskjorte. Jeg var ikke vant til så groft linned, så den stak mig nederdrægtigt til at begynde med, men efterhånden vænnede jeg mig til det.

Købstadstur.

Jeg havde som sagt hele sommeren ikke haft fri mere end den ene eftermiddag, jeg var hjemme.

Så kom mikkeldagsmarked.

Gården lå kun en halv mil fra Ringkøbing, jeg ville så gerne til marked.

Jeg havde kun været i købstaden én gang i mit liv, og det havde været en stor begivenhed. Min fader havde solgt et lam til slagter Lars Nielsen i Ringkøbing. Min bedstefader, Peder Jespersen, skulle trække moderfåret til slagteren, og jeg genne lammet efter. Da vi havde fået lammet godt afleveret, fik jeg en fireskilling, den skulle jeg have nødder for hos bageren. Bedstefar skulle ind og have en »sort«. Jeg måtte vente nogen tid efter ham, for han var kommen i godt lag. Han fik dog ikke mere, end han kunne tåle, og nu gik turen hjemad med fåret.

Bedstefar var noget af en »klog mand«. Han kunne læse over bulne fingre og tæer samt kurere lidt på børn, der led af orm. På hjemvejen skulle han ind i en gård for at kurere på et eller andet. Jeg skulle vente udenfor imens.

Da det varede noget længe, ville jeg nok se, hvad han tog sig for, så jeg tog træskoene i hånden og låstede ind i stuen. Døren til soveværelset var lukket; men der var en rude i den, og når jeg stod op på mine træsko, kunne jeg nå at titte ind.

Bedstefar var ved at læse over en syg fod. Jeg syntes, det så så pudsigt ud, at jeg kom til at le. Så faldt den ene træsko om, det gav et rabalder i fjælegulvet. Jeg snappede mine træsko og smurte haser.

Min bedstefar var vred, da han kom, så jeg sørgede for at holde mig i tilbørlig afstand fra stokken på resten af hjemvejen.

Den bytur havde jeg glædet mig over i lang tid; men hvad var det så imod at komme til købstaden, når der var marked! — Pigen lovede at passe køerne for mig, og så fik jeg lov at komme afsted. Jeg havde selv 6 skilling, pigen gav mig 4 skilling, og Kirsten gav mig også 4. Jeg var glad, så det forslog noget. På markedet traf jeg min fader, han gav mig også 4 skilling, det var lige ialt 37 øre i vore penge, og jeg kørte på karussel og spiste æbler for dem allesammen.

Da jeg kom hjem, ville Kirsten have at vide, hvad jeg havde brugt mine penge til, og da hun hørte det, fik jeg en ordentlig skældeprædiken.

Hen på efteråret, da køerne kom på stald, begyndte manden med efterårsdybpløjningen. Man brugte de gammeldags træplove med krum håndtag. Til tynd pløjning var de gode nok, men til dyb pløjning duede de ikke meget. De kunne ikke lægge furen, den blev

ofte stående på kant, så skulle drengen med til at træde furen over. Det var ikke så rart arbejde at løbe bag efter ploven og udføre, og våd og snavset om fødderne blev man.

Den 1. november begyndte vinterskolen, og så skulle jeg hjem. Jeg var glad den dag, jeg rejste hjem medbringende min løn på 3 rdlr., de nye træsko, blårlærredsskjorten og et par strømper og en bluse, Kirsten havde givet mig.

Nu skulle jeg til at gå i skole igen. Jeg havde kun været i skole et par gange i sommerens løb, og da vi sad efter kundskaber, blev jeg nu rykket et par pladser ned. Men inden vi nåede foråret, blev jeg rykket op på min gamle plads igen.

Urolige tider.

Efteråret 1863 var en urolig tid, tunge skyer trak op sønderude. Bismarck var kommen til roret i Preussen og truede med krig. Det værnepligtige mandskab blev indkaldt. Skanserne skulle udbedres; der var mange mennesker i arbejde ved Dannevirke vold. — Kong Frederik VII opholdt sig i Sønderjylland. Da han en dag havde været ude at tilse arbejdet, vendte han syg tilbage til Lyksborg slot. En mørk novemberdag kom læreren ind i skolestuen med en avis i hånden. Han var meget bevæget, da han fortalte os, at kongen var død.

Da budskabet bredte sig, blev der landesorg over den folkekære konge. Der var stort røre, thi mange mente, at tyskerne havde forgivet ham. — Dagen efter kom der budskab om, at prins Christian af Glyksborg under navn af Christian IX var blevet udråbt til Danmarks konge.

Det var den almindelige mening, at nu ville krigen komme, og det gjorde den da også.

De gamle soldater, som havde været med i treårskrigen, mente, at vi nok skulle klare os. De tænkte ikke på, at vi nu skulle kæmpe både mod tyskere og østrigere, eller på, at Bismarck og Moltke havde fået den tyske hær i udmærket orden. Deres krigsmateriel var tidssvarende; vi havde kun glatløbende kanoner og geværer. — Men jeg skal ikke fortælle om krigen i 64, den er jo bekendt nok, og der kan læses om den andet steds, jeg vil blot fremdrage lidt af, hvad vi oplevede af den i et afsidesliggende vestjydsk sogn.

Dannevirkes rømning bragte sorg til alle hjem; de gamle fra treårskrigen kunne ikke forstå, at de Meza lod sig fordrive. — Mørk stemning herskede overalt, og forbitrelsen mod overgeneralen var stor. Først langt senere, da nogle af de soldater, som havde været med under det frygtelige tilbagetog, vendte hjem til sognet, forstod man, at de Meza havde reddet hæren, der ellers ville være bleven omringet og taget til fange.

Der blev gennem denne tid skrevet og trykt en mængde krigsviser, og de var nemme at få fat i, man kunne få 2—3 sange for en fire skilling. Der var ikke megen poesi i dem, men de var udtryk for en frejdig stemning. Nogle af dem kan jeg huske:

Nu skal vi da atter med prøjseren slås,
han skal ikke finde os bange!

Nu er håbets planke
Als og Dybbøl banke.
Pladsen er den rette,
den kan vi besætte,
den med meget mere,
pladsen er tilpas!

Vor Jens han har nu skiftet sit kvarter,
 men nu han ej for nogen flygter mer'.
 Stolt med oprejst pande
 frejdig kan du stande,
 du har gjort din pligt, du tapre landsoldat!

Men trods mod og offersind var kampen mod den overmægtige hær håbløs. Fra Broager kunne tyskerne med deres langtrækkende kanoner bombardere vore skanser, men vore kanoner kunne ikke nå dem. Snart var de danske skanser kun sammenskudte grushobe. — En af vore generaler sagde om de danske soldater: »Trods dårlig forplejning og dårlig beklædning i vinsterkulden gjorde de deres tjeneste uden klynk eller klage. Det var rørende at se på!«

Den dåd, de danske soldater øvede i Dybbøl skanser, er en af de ypperste, vor historie kan opvise.

Da Dybbøl faldt i tyskernes hænder, satte de danske tropper sig fast på Als. En del tyskere og østrigere rykkede op i Vestjylland, for at sikre sig mod, at hjælpetropper gik i land på Vestkysten. Østrigerne var ikke fjendtligsindede mod Danmark, det mærkede vi nok. En afdeling af dem kom til Ringkøbing. Der blev udsat vagter særlig mod vest og langs med fjorden, og ved Storåen lå en feltvagt.

Byrådet skulle sørge for foder til officerernes heste, og de sendte bud til Holmsland efter havre og hø. En silde sommeraften kom nogle holmboere rumlende med foder. Da de nærmede sig broen, råbte feltvagten dem an; men bønderne, som ikke forstod dem, blev ved at køre fremad.

Da satte vagten ild på broen, og der var en del knalderi og hurlumhej, før de blev opmærksomme på, at det var foder og ikke fjender, der var i anmarch.

Ilden blev slukket. Den eneste skade, som skete, var, at en hest blev skudt, og en del af broen brændte.

Sommeren 1864 tjente jeg atter hos Mads Bonde. Nu var jeg bedre over arbejdet og var trods alt mit slæb næsten altid i godt humør. Ofte sang jeg på marken, så det kunne høres langt hen — »Dengang jeg drog afsted« og de andre krigsviser. De var næsten alle i marchtakt, og det var noget med smeld i. På nabogården tjente en dreng, som også havde en god sangstemme. Når den ene af os begyndte at synge, og den anden var så nær, at han kunne høre det, stemte han også op, og så sang vi omkap, så det gjaldede om markerne.

Kirsten Bonde var rask og rørig som før, vi kom godt ud af det. Hun tog jo til tider lidt for meget af den omtalte medicin, som dog gerne virkede i den retning, at hun blev dårlig og måtte til sengs. Men det hørte til sjældenheder. Hun var en omhyggelig husmoder, som sørgede godt for os. Hun havde jo hånd i hanke med arbejdet. Da jeg første gang skulle sætte fårene ud, viste hun mig, hvorledes de skulle stå i tøjr sammen og formanede mig til, at jeg skulle se nøje på fårene, så jeg kunne kende dem. Jeg så jo på fårene efter bedste formue; men den næste morgen, da jeg selv havde sat tøjrerne på dem, kom Kirsten og så efter, om det var rigtigt. Det var det ikke. Så fik jeg en formaning om at lukke øjnene noget bedre op. Så fandt jeg på at ligne fårene med mennesker, jeg kendte, og så gik det.

De fjendtlige styrker, som lå i Ringkøbing; fik ordre til at flytte længere nordpå mod Holstebro og Limfjorden. Bønderne fra de omliggende sogne fik ordre til at møde i Ringkøbing med deres arbejdsvogne for at befordre de menige soldater og materiellet. Of-

ficererne var ridende. Der var over 300 vogne, og det var det længste vogntog, der nogensinde var set på landevejen.

Bondes gård lå lige ved landevejen, og jeg var ovre på den anden side af denne med kalvene, da vogn-toget var i anmarch. Gamle Kirsten kom løbende i stor forskrækkelse og råbte: »Smied æ kall å stræw å kom!« *), hvorpå hun løb ind i gården og gemte sig i dens inderste krog, mens skarerne drog forbi. Hun ville ikke se de slemme fjender.

Enkelte menige soldater sprang af vognene og kom indenfor og forlangte bier (øl). Der var to piger i køkkenet, og de fik jo travlt med at hente øl. Gamle Kirsten sad i sit hul og rystede af skræk; men soldaterne gjorde ingen alarm, de kyssede på fingrene til tak for øllet og skyndte sig efter deres kammerater. Jeg syntes, det var helt skønt med de mange krigsfolk og gik udenfor at se det mægtige vogntog glide forbi.

Nu var Ringkøbing-egnen igen fri for fjender, nu kunne man ånde lettet op.

Men i gårdene, som lå langs vejen, hvor toget skred frem, var de dyrebareste ting – smykker, sølvtøj, penge, forlængst gemt hen på steder, hvor fjenden ikke let skulle finde dem.

Christen og den grønne vogn.

Som et led i vogntogets kæde var også et fint, grønmalet køretøj med et par flotte heste for. Spand og heste tilhørte min fremtidige husbond, gårdmand Thomas Christensen Bredemærsk, og hans nabo, som i for-
ening skulle stille et køretøj. — Thomas Bredemærsk var gift anden gang. Hans første hustru var død ung efterladende ham børnene Christen og Mariane. En

*) Smid kalvene og stræb og kom!

ti-femten år efter giftede han sig med sin husbestyrersinde, en forstandig og god kvinde. Christen var ikke for at bestille noget. At køre som ægtkusk for østrikerne havde han dog intet imod; men han forlangte et pænt køretøj, ellers vilde han ikke afsted!

Det fik han — et par smukke, brune heste og en ny, grønmalet vogn med en god agestol foran og en agefjæl bagi. Agestolen regnede han med selv at benytte, fjælen kunde så soldaterne sidde på. Men der regnede han fejl!

Da udrykningen foregik, steg de højere officerer til hest, de lavere grader, som ikke var beredne, tog de bedste køretøjer. Christens blev der straks lagt beslag på. Christen sad nok så stolt i agestolen med tømme og pisk i hånden; men han blev med heftige bevægelser kommanderet til at flytte agestolen tilbage. Christen protesterede, men med klingens i hånden kommanderede officererne: Heraus!

Så fik han da agestolen rykket tilbage og tog selv plads på fjælen. Senere hen blev han yderligere degraderet, idet han ikke kunne køre dem tilpas. Nu blev agestolen rykket frem igen, og Chresten kom om på fjælen bag i vognen.

Ankommen til Holstebro, hvor der var indrettet en vognpark, fik en del af køretøjerne hjemlov; men de bedste af dem ville de ikke af med, så Chresten måtte blive. Efter nogle dages ophold i Holstebro fortsatte man med forstærkning af indkaldte køretøjer fra oplandet til Limfjorden, hvor der blev udsat vagtposter. Ved Vejbjerg i Humlum blev der indrettet en vognpark. Atter fik en del af vognene hjemlov, men Christen måtte stadig blive. De to befalingsmænd, som havde taget hans vogn i besiddelse, skulle inspicere vagterne ved Limfjorden. Dette foregik på den måde,

at Christen fik anvist plads i noget halm bag i vognen. Så kørte de selv, og det gik rask. Christen fik jo nok en del bump og stød, der hvor han lå, mens de brune strakte ud ad de hullede, ujævne veje langs Limfjorden.

Til sidst fik han da taget sig sammen og skrevet hjem, at nu måtte de komme ham til hjælp; for dette her kunne hverken han eller bæsterne holde til!

To gårdmænd rejste da med posten til Skærumbro, og derfra gik de til Humlum. Chresten var ude, da de kom; men det varede ikke længe, inden kørtetøjet kom i skarp trav. Da officeren ikke kunne få standset hurtigt nok, så satte han an mod en dyng halm, som hestene så pløjede ind i. Officeren sprang af vognen, smed tømme til Christen og gik sin vej. Da Christen havde fået sit fortumlede hovede over vognkanten og fik øje på de ankomne, udbød han:

»Der kan I selv se, hvordan de behandler både mig og hestene!«

Nu henvendte mændene sig til kammerråd Møller på Vejbjerggård, og ved hans hjælp fik snart både Christen og bæsterne hjemlov.

I eftersommeren 1864 trak fjenden sig tilbage til Sønderjylland. Så kom den sørgelige fred, og soldaterne vendte tilbage fra fangenskabet i de tyske og østrigske fængsler.

Skønt jeg ikke var mere end 11 år gammel, kan jeg godt mindes den tunge stemning, der lå over alle både gamle og unge, fordi vi skulde miste Sønderjylland.

Knøseår.

I efteråret 1864 kom jeg glad hjem med min løn på 5 rdlr. samt det tøj, Kirsten Bonde havde givet mig.

Kort efter min hjemkomst udbrød der en smitsom og ondartet børnesygdom, halssyge, også kaldet difteritis. Dengang havde man ikke andet råd mod denne sygdom end pensling med helvedesten i halsen. Der døde mange børn af sygdommen udover sognet. To af mine søskende døde, en lille dreng på 5 år og en pige på 3. Da sygdommen var smitsom, måtte der ikke holdes begravelsesgilde. Der mødte fire fremmede karle for at bære kisten med liget ud. På nabogården var der død en lille pige på 5 år, hun blev begravet samme dag som min broder; kisterne kom på samme vogn. Jeg græd, da man kørte bort med min broder. Min lille søster døde samme dag, som min bror blev jordet. Jeg husker, hvor tungt det var for mig og mine forældre, at de to små livlige børn så hurtigt blev revet bort. Nu blev jeg også syg. En dag, far penslede mig i halsen, kom jeg til at kaste voldsomt op. Lægen mente, det var min redning.

Da jeg nu efter endt sygeleje hen i december skulle til at begynde skolen igen, blev jeg rykket nogle pladser ned. Det, fandt jeg, var en stor uretfærdighed. Men det var altid fattigfolks børn, det skulle gå ud over. Tjenestedrengen skulle være tidlig på færde, op kl. 5 om morgenen, og ofte vankede der ingen midt-dagssøvn. »En hjøwver (hyrdedreng) må ett sæt en goend fuur te æ jord«, hed det. Det var kun få dage, han kom i skole om sommeren, og med lektielæsningen gik det, som det kunne.

Jeg kan illustrere dette med en sandfærdig beretning:

Præsten og hyrdedrengen.

Henimod slutningen af forrige århundrede var pastor Balslev præst i Dejbjerg og Hanning. Om som-

meren samlede han konfirmanderne fra begge sogne i Dejbjerg kirke, fordi det lå mest centralt. Alligevel var der en lang vej for børnene fra Hanning. En dag skete det, at en tjenestedreng kom for sent. Han kom jo forpustet og med gråd på kind; med et trøstende ord anviste præsten ham plads.

Da drengen havde siddet lidt, faldt han i søvn. Hans sidekammerat morede sig over den sovende og gjorde sig umage for, at kammeraterne skulle lægge mærke til ham. Da der blev frikvarter, vågnede drengen ved den forandrede lyd. Han så lidt angst og bange ud, han frygtede vel nok for, han skulle have skænd, fordi han havde sovet.

Da børnene kom på plads igen, gik præsten hen til ham og spurgte ham venligt:

»Hvor tidligt kommer du op om morgenen, min dreng?«

»Klokken halv fem.«

»Hvad skal du så?«

»Så skal a ud te æ foer o æ hieawwer.«

»Er du så færdig?«

»Nej, så skal a ned te æ unghowder i æ kjær, og så skal a ha æ køer ud, o så skal a hjem o ha mi dowwer. Så skulle a ha mi lejs løst øwer, men det var der ingen tii til. A rænd snår æ hiel vej, o så kom a endda for silde.«

Præsten havde bedt de andre børn sidde stille, mens han talte med tjenestedrengen. Så vender han sig til drengen, der havde moret sig over sin sovende kammerat og siger:

»Hvornår kommer du op?«

»Nær moer tåler.«

»Hvad bestiller du så?«

»Så goer a, nær det er ved æ tii.«

Teglovnssjov.

Sommeren 1865 kom jeg til at tjene hos vor nabo, den førnævnte gårdmand Thomas Christensen Bredermærsk, hvor jeg blev i flere år. Det var en god plads, og jeg kom til at hjælpe ved alt forefaldende arbejde. Her lå tre gårde, der kaldtes udflyttergårdene, fordi de var udflyttede fra Hundesvang og Sønderbygård. Hver af de tre gårde havde en teglovn, og her brændte de 2 à 3 ovnfulde sten à 8—9000 sten ad gangen.

Leret, hvoraf stenene lavedes, blev gravet op om efteråret. Så snart forårssæden var lagt, begyndte man at stryge sten. Leret blev æltet i en rund kugle med æltevognen. Når leret var færdigt, begyndte man at lave sten; de blev håndstrøgne og i formen båret ud og lagt på en jævn, grøn flade.

Når stenene havde ligget en tid, blev de sat op på kant. Efterhånden blev de så tørre, at man kunne køre dem i teglgladen, der var forsynet med huller til gennemtræk. Når stenene var gennemtørrede, begyndte man at køre dem i ovnen. Nu begyndte det interessanteste arbejde, syntes jeg, for nu skulle jeg være med. Det arbejde skulle man være mange om, for stenene skulle for en stor del oven ned i ovnen. Manden skulle selv sætte stenene, de skulle sættes akkurat, så der kunne være gennemtræk for varmen overalt. Nu begyndte man først med svag ild, det kaldtes at »smøge«. Det tog et halvandet døgn at tørre stenene helt på denne måde. Så begyndte man at brænde »blank«, men da var teglbrænderen ankommen, og nu var det ham, som ordnede alt.

Nu brændtes der både nat og dag. Ovnens var tættest ovenpå med ler, men der var anbragt en skorsten på ovnen, så der kunne være træk. Skorstenen kunne flyttes, og når man flyttede skorstenen, flyttede man trækket.

Når der brændtes »blank«, så vidste ungdommen i byen og fra de omliggende byer besked.

»Nu skal vi til teglovnen!«

Mangt et kærestepar satte hinanden stævne der. Der kunne komme ti—tyve karle og piger, og de blev bragt til sæde mellem hinanden på meget primitive siddepladser — tørvestabler m. m.

Og så blev der fortalt historier! Teglbrænderen skulle gerne være god til at fortælle. Stoffet skulle helst være morsomt. Var der én i forsamlingen, der kunne fortælle noget af Blichers »Æ Bindstow«, så var det stort.

Jeg kom tidligt med i de unges lag, fordi jeg kunne en mænge viser. Jeg kunne synge: »Nattens dæmrende tager«, »Blev nu til spot dine tusindårs minder«, og sangen om prinsesse Alexandra, som blev gift med prinsen af Wales.

Snart lettes ankret, snekken iler
til fremmed land med fyrstens brud;
vemodigt gennem tåren smiler
hun nu ved afskeds tunge bud.
Farvel, du land, hvor jeg blev båret!
Farvel, du kære, danske hjem,
hvor barndomssmil og barndomståren
uskyldigt voksed som blomsten frem . . . o. s. v.

Denne sang blev sunget meget især i København, men også ud over landet.

Så kunne jeg også en hel del morsomme viser. Usædelige viser blev ikke brugt. Nogle hjemmelavede kæresteviser var meget kærkomne, de var fuldstændig poesiløse, men var de blot rørende, så kunne en ungmø godt falde i tårer over dem.

Når fyrmesteren skulle fyre, måtte hele forsamlingen udenfor. Var der så én af karlene, der havde en harmonika, spillede han op, og så dansede vi lystigt rundt på grønsværen.

Teglbrændingen var fri næring. Da vi fik en ny næringslov i 1857, blev der lagt skat på denne næringsvej. Så kunne de små teglværker ikke svare sig, thi skatten faldt forholdsvis hårdest på dem. Man kunne ikke forbyde en mand at brænde sten til eget brug, men han måtte ikke sælge sten. Nu anlagdes der store teglværker, det blev altså til storindustri.

De tre teglværker ved udflyttergårdene, som lå tæt ved hverandre, blev stående i nogle år. Der blev endnu brændt adskillige ovnfulde sten, som ejerne ville have at tage af til eget brug. Ovnene faldt efterhånden sammen, og tilsidst blev de jævned med jorden. Nu går ploven hen over pladsen, hvor de har stået.

»Pastor Flæsk«.

Der var ingen kirke i No i min barndomstid; noboerne måtte finde sig i at gå den lange vej til Hee kirke. Der havde i gamle dage været en kirke i No; men herremanden på Voldbjerg, som vistnok ejede kirken, lod den forfalde, så den tilsidst lå i ruiner. De firkantede granitsten lod han føre til Voldbjerg, hvor han brugte dem som tiljesten til sit nye stuehus. No kirke har stået, hvor nu skolen ligger. Først i 1878 blev der bygget en ny kirke i No.

Da jeg i vinteren 66—67 gik til konfirmationsforberedelse var det hos den foran nævnte pastor Rasmussen, som på den tid var præst i Hee og No. Han var noget af en særling. De jævne bønder kom han ikke meget i forbindelse med; der var sikkert mange af noboerne, han ikke engang kendte af anseelse. Hans prædikener var noget rationalistisk vrøvl, som det var vanskeligt at begribe noget af. Noboerne, der skulle den lange vej og over to strømme for at komme i kirke, kom kun, når de var nødt til det på grund af

kirkelige forretninger. Skolerne kom han til, men han udrettede intet. Hans konfirmationsforberedelse var også ganske værdiløs. Jeg lærte intet hos ham, og sådan gik det de fleste.

Men der var jo andre retninger, han udmærkede sig i, ikke just med hensyn til at drive den store præstegård, hvortil der dengang hørte 100 tønder land af sognets bedste jord, for det forstod han sig ikke på, men skønt han var meget påholdende, havde han da sund sans nok til at holde en dygtig bestyrer på den, så den gav en god indtægt.

Nej, men ved et veldækket bord var der ikke i sognet andre end mølleren fra Voldbjerg, som kunne klare sig for ham. Og når det gjaldt om at kræve tiende og offer ind, så var han også fremme i første række.

Der var jo offer ved bryllup og barsel og kirkegangs-kone o. s. v., og offer ved de tre store højtider — jul, påske og pinse, og han skulle nok se efter, hvor meget den enkelte gav. Det blev slet ikke så lidt fra to sogne.

Men den dag han tog imod tiende, var den store dag for ham!

Bønderne kom ikke til præstegården, uden de havde bestemt ærinde, men den dag blev de beværtede med mad og drikke i lange baner.

I de første år, han var i Hee-No, blev tienden betalt i naturalier — korn. Senere blev den betalt i penge efter kapiteltakst. Pastor Rasmussen sad selv ved kassen og tog mod pengene. Betegnende for ham er det, at han sagde: »Når jeg har part i skillingen, så skal jeg, pinedød, også ha' den!«

Også konfirmationen kunne udnyttes. I skolen sad vi jo efter karakter. Og efter karakter skulle vi stå på kirkegulvet konfirmationsdagen. Men i præstegården

bestemtes karakteren efter de gavers størrelse i form af æg, smør, ost, kød og flæsk, præsten fik. Madam Rasmussen var en ernerigisk og noget gerrig kvinde. På konfirmationsdagen måtte han altid rådføre sig med hende om, hvordan børnene skulle stå på kirkegulvet.

Jeg husker endnu, at min gave var to store gedder, som vi havde fanget i ruserne. Præsten så på de pæne fisk, og så blev jeg budt ind i folkestuen og trakteret med smørrebrød og kogte æg, mens præstens søn stadig nødede mig til at tage for mig af retterne. Hvilken plads i rækken, gedderne skaffede mig, mindes jeg ikke, men de har jo nok ikke kunnet klare sig for et par fede ænder eller en flæskeside.

Overhøringen på konfirmationsdagen gik meget treven. Hver enkelt konfirmandt blev hørt for sig. Fik præsten ikke det bestemte svar, han ville have, råbte han: Vrøvl! Det tog lang tid at nå igennem rækkerne, for der var jo børn fra både Hee og No.

Mens pastor Rasmussen var præst i Hee og No, var Vilhelm Bech engang i Ringkøbing at holde møde, og der var kommen mange både præster og lægfolk for at høre ham. Hos pastor Holst i Ringkøbing træffer han pastor Rasmussen, og de blev præsenteret.

Bech siger så: »De er måske også kommen til byen for at høre mig?«

»Nej, det er jeg ikke. Jeg er kommen til byen for at levere en fed so!«

Det var siden den tid, Vilhelm Bech ikke havde andet navn for den Hee præst end pastor Flæsk.

I året 1868 blev pastor Rasmussen syg og døde efter et langt sygeleje. Han skal på sit dødsleje have udtalt: »Hvad kan det hjælpe med alle mine mange penge, jeg skal jo dø!« Han havde kun et barn, en søn, som gik dårligt og talte meget utydeligt. Han

blev alligevel gift med en ældre pige, der havde et barn. De fik en god, lille gård, og der levede de tilsyneladende lykkeligt sammen.

Hos Thomas Bredemærsk.

Efter min konfirmation blev jeg ved at tjene hos Thomas Bredemærsk, men var nu lejet for hele året. Jeg blev hos Bredemærsk i 6 år, og det blev som mit andet hjem. Lønnen var kun lille, til at begynde med 25 rdl., og dem tog mine forældre. Jeg skulle så have mit tøj, og det kunne det knibe med. Sønnen, den førnævnte Chresten, holdt som sagt ikke meget af at arbejde, og det gik ud over mig. Jeg ville godt bestille noget, men jeg var ikke kraftig bygget. Bedre blev det ikke, da Chresten blev gift og flyttede hjemmefra. Nu var jeg ene karl på gården, det var i grunden lidt vel strengt for mig, så jeg blev fortsat i væksten og tog først min vækst i 17—18 års alderen. Det var ingen stor gård, der var 3 heste og 20 kreaturer, men vi havde ingen maskiner dengang, jeg skar hakkelsen til hestene med hakkelseskniv. Det tog op mod en time at skære hakkelsen til dem hver dag.

Kornet blev alle vegne tærsket med plejl, det kunne jeg ikke få gjort. Manden lejede så en husmand, Ole Blæsbjerg, til det. Ole var gift med Kristiane Krogh, en gammel pige, som havde to børn uden for ægteskab. De havde et forfaldent hus med 3 tdr. land dårlig jord til og af husdyr en ko og et par får. Ole var en farlig karl i sine egne tanker; han havde været med i begge krige, men hvad han havde tjent, havde han drukket og spillet op. Han var ikke noget godt menneske for en ung knøs at være i selskab med. Han pralede og bandede stygt, men vi arbejdede sammen gennem længere tid.

Min husbond var 60 år. Når han var rask, røgtede han selv kreatuerne. Men han led af tungsindighed, og når han blev angrebet af denne sygdom, gik han i seng og blev liggende i flere uger. Han kunne ikke tåle modgang, så gik han straks i seng, og så stod jeg ene mand om det. Om natten gik han ud i stalden for at se, hvordan der så ud. Værst var det om foråret, når arbejdet i marken skulle begyndes. Jeg var inde hos ham mange gange for at få ham af sengen.

Hen sidst i marts kom handelsmændene og ville købe kreaturer. Min husbond havde 4—5 stude, kunne han få dem godt solgt, så kom han sig lidt. Penge havde stor magt over ham. — Når det endelig lykkedes at få ham af sengen, og vi kom godt i gang med forårsarbejdet, så kunne tungsindet helt forlade ham, og så var han en munter og gemytlig mand at være hos.

Jeg havde stor lyst til at læse og udvide mine kundskaber, men der var ikke mange bøger omkring i hjemmene dengang. Luthers prædikensbog med en levnedsskildring af Luther foran fandtes i enkelte hjem. Måske fandtes der også en opbyggelig bog samt Kingos salmebog. Evangelisk-kristelig salmebog var indført i Hee og No; bibelen og det ny testamente fandtes i mange hjem. Selv holdt jeg et ugeblad af A. Thyregod: »Jydsk Folkeblad«. Indholdet var mest fortællinger af Thyregod, gamle sagn og remser samt optegnelser fra gammel tid. Jeg fik også fat på en ældgammel bibel, den læste jeg meget i, særlig de gammeltestamentlige fortællinger, og det kom mig senere til gode.

Min husbond havde på en auktion købt nogle bøger bl. a. Lacoppidans agerbrugslære, Holbergs komedier og Knud Lyhne Rabæks selskabssange. Flere af disse sidste lærte jeg udenad — »Napoleon var en tapper kri-

ger«, »Min søn, vil du i verden frem, så buk!«, »Om hundred' år er alting glemt« m. fl. Agerbrugslæren var en tør bog, men i mangel af bedre tyggede jeg den igennem og havde da også noget ud af den. Iøvrigt skaffede jeg mig læsning fra lejebiblioteket i Ringkøbing, men penge dertil var det knapt med.

For at skaffe mig et par skilling havde jeg ofte noget kram at handle med. Om efteråret forskaffede jeg mig ofte et parti æbler, som jeg så solgte til naboernes ungdom. Somme tider fik jeg et par skilling for at synge for ungdommen, når vi var samlede om aftenen. Det meste, af hvad jeg kunne skrabe sammen, gik til at skaffe læsning for.

— I den nordøstlige del af Hee sogn ligger landsbyen Hvingel. Her blev omkring 1870 bygget en ny skole, og det blev pålagt kommunen at ansætte en eksamineret lærer ved denne. Det var gerne unge seminarister, som søgte denne stilling. Tilskyndede af en betydelig kvinde i Hvingel, Karen Aaes, samlede flere af disse unge lærere ungdommen og hvem der ville komme, de lange vinteraftener om oplæsning, sang og foredrag.

Vi var nogle ungersvende på en 16—20 år, som i de lyse vinternætter vandrede den milsvej frem og tilbage for at være med. Men så blev der også fortalt noget, der var værd at høre.

Den første, som begyndte med disse møder, var lærer Hansen. Han sang så dejligt, og der lærte vi så at kvæde de smukkeste sange fra Blichers til Bjørnsøns; for Morten Eskesens sangbog var ved at komme frem dengang. Den næste var Kristensen-Randers, historikeren over dem alle. Skolestuen var fuld af folk, ja, alle værelserne med.

Hvem var det så, som kom til disse møder? Jo,

det var et publikum, som spændte lige fra den unge knøs eller tøs til den 85-årige Knud Gregersen, som trodsede vinternatten og to kilometers vej for at hente lidt føde for sin hungrende sjæl.

Gamle som unge glædede sig over de vårfriske møder og de mange dejlige sange, vi lærte at synge. Jeg tænkte: Kunne man endda blive lærer! men det var jo kun en drøm. Min madmoder sagde: »Du skal være dejn! Du kan sjøng, o du haar æ ewner«.

Ved Stadil fjord.

Vestjylland betragtedes i midten af forrige århundrede af øboerne som en ørkenstrækning. Der fandtes ganske vist også hedetrakter, men de store, øde hedeblader lå længere inde i landet. Her havde vi jo langs havet klitterne, men indenfor disse en række store indsøer og fjorde omgivet af frodige engdrag, og hvor engene på visse tider af året oversvømmedes af brakvand, den fede marsk, hvorpå der avledes fortrinligt hø. Desuden fandtes der langs de mange åer og vandløb brede enge, som vi kaldte gestenge. Al den gode hø var et udmærket kvægfoder, ligesom engene rige græsgange. Man var derfor i stand til at opdrætte en mængde stude på disse egne. Opdræt af stude var en af hovedindtægtskilderne.

Studene brugtes også som trækdyr især på de mindre gårde. Et par kraftige stude kunne trække et tungt læs. På smågårdene havde man studene til de var 2 år gamle, så kom proprietærer, handelsmænd og de større gårdmænd og opkøbte dem. De blev derefter fedede, og først, når de var 3 år gamle, blev de drevet sønderpå til de store kvægmarkeder i Tønder, Husum og Itzeho. Helt oppe fra Thyland kom de ad Holstebrolandevejen med store studeflokke eller drif-

ter af udsætterkøer. Længe efter, at banen var kommen igennem, vedblev man at drive studene den lange vej til de sønderjydske og tyske markeder.

Samme vej gik drivsvinene. Svineholdet var ikke stort, og der måtte ikke bruges andet korn til grisene end det småkorn, som gik igennem solden. På en almindelig bondegård havde man 2 grisesøer og 5–6 ungsvin. De sidste solgtes som drivsvin, når de vejede godt 100 pund.

Svinekøbmændene kom gerne om foråret og sommeren og købte op. Det var ofte et par bønderkarle med lyst til handelen, som havde slået sig sammen om denne forretning, og der kunne tjenes gode penge derved. Når de havde samlet en 70–100 stykker, drev de dem sydpå ned til Als og Sundeved, ja, ofte måtte de endnu længere, før de fik dem afsat.

Det var en besværlig rejse!

Den ene karl gik foran og raslede med en spand og kastede en knald brød nu og da, den anden sluttede troppen. Svinene var vanskeligere at drive end studene, som ellers også godt kunne give deres drivere nok af det. Skulle man passere forbi et eller andet — diligencen, et pottelæs eller lignende — og blot et af svinene gik i panik og satte i med et forskrækket øff, røg hele flokken til alle sider, og det kunne være et stort arbejde at samle dem igen.

Om aftenen blev svinene drevet ind i dertil indrettede indelukker ved landevejskroerne, fodret med havre og vand og fik lov at hvile ud natten over for så næste morgen med friske kræfter at drage videre.

Får holdtes der mange af både for kødets og uldens skyld. Saltet og tørret fårekød var et yndet næringsmiddel året rundt. Ulden blev kartet og spundet, og i hver by i sognet var der en væver. Bønderne

lavede selv deres tøj, men skulle det være til stads, skulle farveren farve det, og den omvandrende skrædder eller skrædderpige sy det.

Gårdene var jo omtrent selvforsynende, men rede penge skulle der jo alligevel ud til skatter, folkelønne o. l., og her var ved siden af studene for gårdmændene kornsølget hovedindtægtskilden. Det var især rug, der dyrkedes. Når avlen var nogenlunde god, kunne der fra en almindelig gård sælges en 15–20 tdr. rug.

Kartoffelen, som man til at begynde med kun havde en lille plet med, lagde man nu mere flid på, da den viste sig at være et udmærket fodermiddel både til dyr og mennesker. Rodfrugt var kun lidet kendt. Lærer Fjord i Gammelsogn – den kendte docent Fjords fader – begyndte tidligt at dyrke gulerødder og hvidkål på skolelodden, og han fik disse grøntsager godt betalt. Han såede også kålrabifrø i et bed og plantede dem ud i marken, når de var passende store dertil.

Hans naboer mente nu ellers, at han ødelagde skolelodden, så der ingen græs kunde gro i fremtiden. Det kom også i nogen måde til at passe, for han udryddede senegræsset, men så såede han kløver og andre græssorter. Da hans jordlod engang blev besigtiget af kyndige mænd, blev han indstillet som værdig til præmie. En sådan fik han også, idet Landhusholdningsselskabet sendte ham et sølvbæger.

Nu begyndte hans naboer også at dyrke hvidkål og gulerødder, og de havde god fortjeneste derved. Store læs blev af gårdmændene kørt helt op ad heringkanten til og solgt til gode priser.

Sådan var der enkelte foregangsmænd. De to, som først begyndte at mergle jorden her i sognet, var herremanden på Voldbjerg og mølleren i Voldbjerg mølle. Men man kendte jo ikke rigtig mergelens virkning

dengang, så de kom til at bruge for meget. Jorden, som ellers var god, sandmuldet bund, blev for løs, så vinden kunne fyge med den. *)

Først langt senere begyndte bønderne som helhed at mergele, og mergelen udrettede vidundere på kalkfattig jord. Det var hvad bunden trængte til. Nu blev den skør, så man kunne avle roefrugt. Man begyndte efterhånden at dyrke turnips og gulerødder, senere kom også kålrabi og andre sorter til.

Kunstgødningen kom kun meget langsomt i brug. Her, hvor der avledes så meget hø, kunne kunstgødningen nok undværes. Men efterhånden, som den vandt indpas, blev man klar over, at man kunne avle kløverhø på marken, og at dette hø var af bedre kvalitet end enghøet. Og så var det jo langt lettere at bjærge. Engene lå ofte langt borte fra gårdene, således var der f. eks. beboere i Hover og Breining, som havde engstykker i Hee sogn.

I den østlige del af Hee var der en del hede. Her lå flere småhuse, hvor der holdtes en ko og et par får. Nogen fortjeneste havde disse folk ved at plukke lyng, grave tørv og kaste klyne. Der var også her moser, hvor der fandtes gode klyne. Kvinderne bandt koste af revlingeris, de var til at feje stuerne med og kostede 1 mark = 33 øre. En slags simple koste, beregnede til at bruges i stalden, lavedes af hindbærris. Nogle flettede kurve af pil, som de skrællede barken af. Disse kurve var meget stærke og pæne. Ligeledes bandt man karbørster og skrubber. Der udfoldedes megen husflid på heden. Det var flittige folk, man så næsten aldrig en kvinde gå ud på marken til køerne, undtagen hun havde en bindehose i hænderne.

Men det var også tiltrængt, at de hængte i. Hus-

*) Om mergele se H. C. Hansens artikel i årbog 1949. E. J.

mænd og daglejere var dårligt stillede. Daglønnen var 1 kr. om sommeren, for håndværkere 1,20. Om vinteren kunne der næppe fåes mere end 50 øre om dagen for at tærskes. Det var kun lidt at føde en familie med.

De første år efter den for landet så ulykkelige krig var strenge at komme igennem for alle. De økonomiske forhold var vanskelige, krigen havde kostet mange penge, der skulle udredes en betydelig krigsskat, som faldt hårdt på landboerne. Nøjsomhed og streng arbejdsomhed var tvingende nødvendig for at klare udgifterne. Tillige indtraf der nogle ufrugtbare år efter krigen, særlig i 1868 var det galt. Det var den tørreste sommer, jeg kan mindes. Der faldt så godt som ingen regn. Rugavlen var nogenlunde. Det var værst med græsset, og engene gav kun lidt hø. Kornprisen var ualmindelig høj dette år, 1 td. rug kostede 15 rigsdaler eller 30 kr. Det kunne knibe for mangen fattig daglejer, som kunne få en 20—25 skilling om dagen, at skaffe brødet, især hvis han havde mange børn.

En sådan fattig mand tærskede for en gårdejer. Hver aften, når han havde spist, skulle han ud i loen efter sin trøje. Gårdmanden fattede mistanke. En aften gik han ud og undersøgte mandens trøje. Jo, ganske rigtigt, den ene lomme var fyldt med korn.

Da daglejeren kom efter sin trøje, stod gårdmanden med den. Da gårdmanden bebrejdede manden dette, svarede denne grædende: »Det gør mig så ondt, at mine børn skal græde for brød!«

»Det skulle du have sagt mig«, svarede den anden. »Nu i morgen tager du en pose med, og så skal du ikke komme til at mangle brød.«

Godgørenhed var der mere af dengang, men der var ingen kasser eller foreninger, der kunne hjælpe lidt. Dog i den retning var Hee sogn heldig stillet,

idet en herremand, som i sin tid havde boet på Voldsbjerg, men var flyttet til Spøttrup i Salling, havde oprettet et legat, idet han testamenterede 17.000 rigsdaler til småfolk i Hee *). Desuden havde to gamle mænd i 1870 stiftet et legat, og dertil kom endnu et legat oprettet af Iver Thulesen, en søn af Knud Thulesen, der døde på Møllebakken i Hee. Iver Thulesen havde rejst verden rundt. Han havde tjent sine penge som guldgraver i Australien og boede senere som privatmand i Hamborg.

Renterne fra disse legater blev anvendt til småfolk, der ikke var under fattigvæsenet. Når det kneb for dem om vinteren, fik de nogle af disse penge.

Egnen her bød på rig lejlighed til at fiske og jage, og dengang var der ingen afgift, enhver kunne frit drive jagt og fiskeri. Stadil fjord var fiskerig, som før sagt, var det mest ferskvandsfisk — gedder, aborrer, skaller og ål — man fik, dog kunne der også ved oversvømmelser komme brakvandsfisk som helt og flynder ind i fjorden. Der fiskedes en mængde ål, nu fanges de mest i garn, men i gamle dage stangede man ål i store mængder. Ålefiskeriet dreves både vinter og sommer. Om vinteren mest, når fjorden var islagt og kunne bære. Var fjorden åben, gik man ud i båd.

Jagt var mere almindeligt dengang end nu, og der var mange jægere. I heden var der mange ræve, og omkring åen oddere. Desuden mår og ilder, de sidste var jo også hjemme ved husene. Der var god strandjagt langs fjorden og i åer og bække. Når hjejler og viber om efteråret løb op på agrene, satte man snarer for dem. Det var ikke forbudt dengang. I yngletiden var fuglene fredede, men dog ikke så længe som nu.

*) Legatstifter Nis Nissen, død på Spøttrup 1848. Storegaard Pedersen opgør legatet til 13.000 kr. (Hing herred, s. 36). E. J.

I kongens tjeneste.

I oktober måned 1874 var jeg på session og blev indskrevet til infanterist. Jeg havde ved den tid forladt Thomas Bredemærsk og havde arbejde her og der for at tjene lidt penge sammen. Jeg ville gerne på seminariet, men havde omtrent opgivet det. Nu skulle jeg jo i hvert fald først have min militærtjeneste overstået.

Den 25. april 1875 skulle vi møde i Viborg. Min gamle husbond kørte mig til Tiim station, og hans kone fyldte min kasse med gode sulevarer, deriblandt et godt stykke saltet, tørret flæsk og en god ost. Da jeg tog afsked med min gamle husbond, sagde han: »Skik dig nu godt, Niels, det spørges mindst.«

Da vi kom til Viborg og havde fået anvist kvarter, skulle vi hen i depotet og have tøj udleveret — frakke, benklæder og en hvid lærredstrøje. Tøjet var lagt frem, og så skulle vi selv se at finde noget, der passede os. Det var jo brugt tøj, vi fik udleveret. Jeg fik øje på en sergentfrakke, som de tre snore var sprættet af. Tøjet var pænt klædestof, jeg snapper frakken og trækker den på, men det ser vagtmesteren, og han sætter en trumf på, at den må jeg ikke få. Han lod mig dog beholde den, den passede mig storartet, og jeg gik med den hele sommeren.

Dagen efter var vi på våbenkamret og fik udleveret nogle gamle rifler, som havde været brugt i krigen 1848. Nu fik vi travlt med øvelser på eksercerpladsen. Jeg havde nemt ved at lære både praksis og teori og blev delingsfløjmand. Da de første 6 uger var gået, begyndte vi med at lære dansk gymnastik, samt at marchere og løbe. Senere hen fik vi udleveret en bagladeriffel, den skulle vi så lære at kende helt igennem.

I juni måned indtraf der en stor begivenhed, idet

der her holdtes den første landmandsforsamling i Jylland. Der udstilledes ikke alene husdyr, men også arbejdsredskaber og maskiner. Folk fra alle egne var kommet til byen, og soldaterne fik nogen frihed i anledningen.

Der var også kommet kendinge fra min hjemegn. Da de nu skulle tilbage om aftenen, morede jeg mig over en mand fra Hee. Da han fik at vide, at toget var så langt, at det bestod af 50 personvogne og 2 lokomotiver, blev han endog meget betænkelig ved at tage med det. Han ville bestemt i den bagerste vogn, det mente han, der var mindst risiko ved!

En dag skulle en underkorporal og to menige hente en skydeskive i depotbygningen. Min rodekammerat og jeg var de to menige. Skiverne skulle hejSES ned. Depotsergenten og underkorporalen var oppe på det øverste loft, hvor skiverne opbevaredes, jeg stod på det midterste loft for at lempe skiven igennem, og min kammerat stod nede på gulvet. Sergenten træder udenfor og styrter ned forbi mig og rammer gulvet lige for min kammerats fødder. Han var dræbt på stedet. Jeg løb efter lægen, så hurtigt jeg kunne, min kammerat søgte at standse blødningen, men sergenten havde udåndet, før lægen kom.

Der blev ingen skydning den dag.

Oberst Falkenberg blev tilkaldt, og det var sikkert nok ham, som gik til sergentens kone med den for hende så sørgelige meddelelse. Et par dage efter var vi i krigsforhør, men der blev sagen forklaret, hvordan det var gået til. Den dag, sergenten blev begravet, var den deling, jeg tilhørte, med til at skyde over graven.

Hen på sommeren blev soldaterne prøvet i de forskellige færdigheder, særlig skrivning, regning, og tje-

nesteforhold. Der var flere af de dygtigste, som holdt sig tilbage ved prøven for ikke at blive udtaget til underkorporal, men det kunne de nu godt blive narret ved. De, som stod for prøven, var ikke så dumme. De kunne godt se, hvem der ville skulke, og når det blev opdaget, var det ikke til deres gavn. Ud fra ovennævnte prøve blev der bestemt noget om, hvem der skulle blive som underkorporal.

Sidst på sommeren kom vi ud til felttjenesteøvelser. Der fik vi undervisning i, hvordan vi skulle bruge kuperet terræn til dækning mod en fjendtlig afdeling. Ligeledes fik vi også at vide, hvorledes vi om natten kunne finde vej gennem ukendte egne ved hjælp af træer og stjerner.

I oktober blev der trukket lod om, hvem der skulle blive liggende til vintertjeneste. Til et compagni hørte der til at begynde med 150 mand; men der gik gerne nogle fra, enkelte blev kasseret, andre blev oversat til trainafdelingen, så om efteråret var der kun godt 140 mand tilbage. Af disse skulle der blive 45 mand af hvert compagni til vagttjeneste og ordonnanstjeneste. Alle måtte med i lodtrækningen; frilodderne måtte der handles med.

Den dag, trækningen foregik, var jeg på vagt ved Hald. Da jeg kom hjem, skulle jeg trække et lod og var så heldig at få et frinummer. Derefter meddelte man mig, at jeg skulle være underkorporal, og da jeg ikke havde nogen særlig grund at fremføre imod det, tog jeg mod det. Jeg solgte så mit frinummer for 110 kr. til en kending fra min hjemegn.

Når jeg skulle blive i tjenesten alligevel, bestemte jeg mig til at gå på korporalskolen. Vi, som gik der, fik noget mere at bestille end de andre underkorporaler; vi fik undervisning i tegning, geometri, skriv-

ning og regning, og det lærte vi til gavn. Vi havde 4 timers arbejde i skolestuen, der var meget hjemmearbejde og ikke megen ro til det, da vi var seks underkorporaler på een stue. Dertil havde vi så daglig 5 timers praktisk tjeneste.

Ude på eksercerpladsen skulle vi, som var korporalselever, lære at føre et korporalskab. Ved hvert korporalskab var der en sergent, ham fornærmede jeg en dag. Jeg skulle lære min trop forskellige evolutioner – skråmarch, rodemarch og bagomopmarch. Da det var forbi, meldte jeg mig færdig. Så siger han: »Det var ikke i den rigtige orden, De tog det«.

»Jo«, siger jeg, »det står sådan i bogen«.

Så brølte og bandede han på, at jeg skulle blive meldt for respektstridighed. Han meldte mig dog ikke; men havde han gjort det, havde jeg fået en tilrettevisning; for selv om jeg havde ret, måtte jeg ikke forsvare mig. Sergenten var ubehagelig imod mig en tid, så glemte han sagen.

Jeg havde nu alligevel en del ud af at gå på korporalskolen, og jeg blev klar over, at jeg havde let ved at lære. Dog spekulerede jeg ikke på at blive i tjenesten, lønningen for underofficerer var meget lille, og jeg interesserede mig ikke for militærvæsenet. I påsken var jeg hjemme. Der fulgte nu prøven for at bestå korporalseksamen. Den 25. april blev vi oversat for at lære rekrutter. Nu havde jeg været i tjenesten et år, og nu skulde jeg altså til at træne rekrutter. Det var ingen rar bestilling. Jeg havde første korporalskab – nogle lange fyre. Da vi havde haft dem i 6 uger, så skulle vi til præsentation for obersten og flere officerer, det blev bedømt, og det hørte med til den prøve, vi skulde bestå for at blive korporal.

Nu skulde vi så afsted til lejren ved Hald. Vi kom

afsted den 14. juni og skulle være der i 6 uger. Der var batailloner både fra Salling og Thy. Vi boede i telte, der var rejst på en grøn flade ned mod Hald sø. Det var dejligt at bo i telt, men ikke i dårligt vejr. Der skulle foranstaltes lejrøvelser, og artilleriet kom med kanonerne.

Når vejret var godt, var livet i lejren friskt og livligt. Men det kunne til tider være strengt nok. Kongen besøgte lejren, og vi var ude på Stanghede at forestage forskellige øvelser for ham. Om eftermiddagen passerede han med sin stab. Vi var opstillet i batailloner. Da han kom til 8. bataillon, sagde han: »Her har jeg mine brave jyder!« Så gav vi ham et kraftigt hurra. Om aftenen blev der trakteret med en bolle punch, og stemningen var meget livlig.

De følgende 3–4 dage drog vi ud på en feltøvelse, der skulle forestille krig. Vi lå ude om natterne, den ene nat i Lindum skov ikke langt fra herregården Tjele. På en stor hedestrækning mellem Lindumskov og Hobro skulle træfningen foregå. Men 8. bataillons 3. compagni, som jeg stod ved, kom ud af kurs. Marketenderen skulle træffe os på et bestemt sted, vi var der altså ikke. Vore drikkevarer var gået med, vi havde kun beskøjter og røget flæsk i vor tornyster. Vi gik så to mand hen til kaptajnen. Han forsikrede, at marketenderen snart skulle komme, der var sendt folk ud at lede efter ham.

Vi befandt os mellem nogle høje lyngbakker. Endelig kommer marketenderen. Vi underkorporaler skulle holde orden på mandskabet, men det var umuligt. Compagniet stormede løs på vognen, den væltede, og nu tog man fat på varerne. Hver snappede et par boller og en bajer. Det viste sig, der var nok til alle. Mandskabet blev nu formanet til at betale, hvad de

havde fået. Da marketenderen havde talt pengene, sagde han, at han havde modtaget, hvad han kunne tilkomme. Så gav vi ham et hurra, hvorpå han kørte efter et nyt læs.

Det blev en streng marchtur tilbage til Hald. Musikken modtog os udenfor Viborg, det lettede, så vi marcherede som hele !karle 'gennem byen. Men på vejen fra Viborg til Hald gik mange trætte, så der måtte ordres vogne til at hente dem. Jyderne holdt sig bedst.

De sidste dage, vi var i lejren, blev mange syge. Det var gastrisk feber. Den dag, vi marcherede tilbage til Viborg, var jeg så sløj, at jeg ikke selv kunne bære mit gevær. Og da vi stod på eksercerpladsen, var jeg ved at besvime, så et par kammerater måtte holde mig oppe. Premierløjtnanten rådede mig til at gå hen til lægen; det ville jeg nødigt, for så kunne jeg risikere at blive indlagt på sygehuset og ikke komme med mine kammerater hjem.

Da jeg kom hen til mit kvarter, fik jeg nogle kamferdråber. Det hjalp lidt. Næste dag skulle vi aflevere vort tøj. Jeg havde mine undermunderingspenge til gode for hele tiden ialt ca. 40 kr., og for disse penge købte jeg et sæt tøj, så jeg kunne komme hjem som den pæne mand.

Da jeg kom hjem, fik jeg gastrisk feber og lå til sengs en tid. Siden tog jeg høstarbejde hos forpagteren i Hee præstegård. Det var forfærdelig strengt ved mig. Efter nogle dages forløb kom dog kræfterne igen, og så varede det ikke længe, før jeg var fuldstændig rask.

Kaptajn Dalgas havde ved den tid taget kraftigt fat på plantningssagen. Bønderne kunne dog ikke rigtig fæste lid til, at der kunne gro træer på den golde hede.

Derimod kunne de bedre forstå, at lave hedestrækninger ved overrisling kunne omdannes til enge. Så tog da Dalgas fat på at optage de mange strømme, der kom inde fra landet, i kanaler, som førte vandet ud over lave hedetrakter, der så blev forvandlet til frugtbar eng. På denne måde vandt han bondens tilid, så han også gik i gang med at plante træer på de høje, sandede hededrag. Da høstarbejdet var forbi, tog jeg plads hos en engmester for en dagløn af 2 kr. Dette arbejde blev jeg ved med omtrent til jul, så havde jeg tjent over 100 kr., hvilket ikke var så få penge dengang, siden en karleløn for et helt år var en 140–160 kr.

Jeg var så hjemme i julen og var med til gilder både her og der. Det gik med dans og drik og kortspil. En morgen, jeg følges hjem med en kammerat, og vi står og skal gå fra hinanden, så siger jeg: »*Dette her liv skal høre op for mit vedkommende*; om nogle dage tager jeg på højskole!»

Et par dage efter var jeg på vej til Skelund højskole ved Hadsund.

LÆRERGERNING OG LÆREÅR

Vinterlærer i No og Frøik.

Forstander Hammer var en dygtig mand, og der var også dygtige lærere på Skelund højskole. Her klaredes det for mig, at jeg ville tage lærereksamen, så jeg tog kraftigt fat på at udvide mine kundskaber.

Næste sommer tog jeg sommertjeneste. Desuden hjalp jeg sognerådsformanden lidt med skriftligt arbejde. Hen på sommeren opfordrede han mig til at søge pladsen som vinterlærer ved No skole. Det kom

mig godt til pas, men jeg var bange for, at provsten skulle kassere mig, fordi jeg ikke kunne min bibelhistorie. Det var næsten 10 år siden, jeg havde læst bibelhistorie. Jeg fik købt Tangs bibelhistorie, Thomsboes havde jeg lært på ramse, som skik var den gang, men den havde jeg glemt det meste af. Formanden rejste med mig hen til provsten, og jeg blev hørt i mangt og meget, og det gik godt. Nu havde jeg kun bibelhistorien tilbage.

Så bekendte jeg, at der kunne jeg ikke ret meget. Da jeg havde klaret det andet godt, blev jeg dog antaget med det forbehold, at jeg skulle tage kraftigt fat på bibelhistorien, sådan at jeg kunne blive god til at fortælle for børnene. Det lovede jeg og holdt det også.

Jeg begyndte så med skolegerningen den 1. november 1878. Der var 25–30 børn i klassen fra 7 til 10 år. Jeg måtte have dem delt i to hold. Det kan ikke nægtes, at jeg var noget ængstelig for, om jeg kunne magte opgaven. Fra min egen skoletid vidste jeg, at det var nødvendigt at holde diciplin efter den hårde ret, men jeg ville gerne undgå at bruge spanskrør eller tamp. Det har jeg også undgået, men der kan jo også straffes på andre måder.

Det første, jeg tog fat på, var at fortælle bibelhistorie og danmarkshistorie. Her er det jo om at gøre at fortælle sådan, at man kan få børnene til at høre efter. Det kneb noget i begyndelsen, men det kom efterhånden. Det er jo vanskeligere at fortælle for småbørn end for store. Stoffet skal lægges omhyggeligt til rette, når småbørn skal kunne fatte det.

I fire vintre var jeg vinterlærer — 2 år i No og 2 år i Frøik biskole i Måbjerg ved Holstebro. I No fik jeg kun 140 kr. det første år, det andet 160. I Måbjerg fik jeg 160 kr. og skolepenge 30. Dertil 10

kr. for et par børn, som var fra Holstebro bymark. Ialt 200 kr.

Mens jeg var i Måbjerg, stiftede jeg bekendtskab med en ung pige, Mette Johanne Christensen, datter af Christen Sejbjerg på Holstebro bymark. Hende kom jeg til at holde af. Der blev ikke afgjort noget imellem os, hun var 9 år yngre end jeg.

Om sommeren tog jeg fat på al slags arbejde. En sommer tjente jeg på Voldbjerg. Der kom jeg en dag til at tale med min husbond om mine fremtidsudsigter. Jeg havde læst en hel del disse fire vintre og havde ikke opgivet at få eksamen. Manden gav mig det råd, at jeg skulle lade mig livsforsikre, så kunne jeg bedre skaffe mig penge. Han ville godt hjælpe mig.

I de år, jeg var vinterlærer, var skyttesagen kommet stærkt frem her på egnen. Lærer Madsen i No og Niels Grønlund, Voldbjerg mølle, havde fået mig til at lede øvelserne for Hee-No skyttelag, der bestod af henved 40 unge mænd, omtrent lige mange fra hvert sogn.

Øvelsespladsen havde vi hos Chr. Pedersen Sanddal. Pladsen var godt valgt, da den lå foran et udstrakt hedeterræn, hvor der ingen beboere var, så kuglerne kunne ikke komme til at gøre skade. Her begyndte vi i 1879 at skyde med de gamle rifler. I 1880 fik vi en bagladeriffel af 1867. Hver mand havde sin skydebog, hvori skudene blev opført. Der blev holdt nøjagtigt regnskab over skuddenes antal og over afstanden.

Hver søndag eftermiddag mødtes vi ved Chr. Pedersens gård, marcherede så under sang til skydepladsen, der lå 1 km østen for gården. Efter endt skydning fik vi en bajer hos Chr. Pedersen, men flere af den slags var forbudt. Derpå foretog vi nogle gym-

nastiske øvelser på en jævn, grøn plads. Det var dansk gymnastik, vi brugte, og her kunne godt trænes med nogle forberedende øvelser samt højde- og længdespring. Til slut en sang eller to. Det gik helt fornøjeligt. Chr. Pedersen og hustru var prægtige folk. Jeg mindes med glæde de 2—3 somre, jeg deltog i arbejdet som leder.

I efteråret 1879 havde pigerne i Hee og No broderet en fane til os med følgende inskription: »Hvad Danmark var, kan det atter blive.« I anledningen af dette var der skyttefest i No skole hos lærer Madsen. Ved denne lejlighed holdt jeg min første tale, som var en tak til giverne.

Digteren Mads Hansen var på denne tid den mest yndede sanger, og især var han skyttesagens forsanger, og hans »Til våben, brødre, tag bøssen fat« og »Jeg er en simpel bondemand« samt mange flere blev ofte sunget, nå vi samledes om skyttesagen. Ved den tid var Morten Eskesens sangbog helt almindelig.

På seminarium.

Sommeren 1882 bestemte jeg mig til at tage på Schmidts seminarium i København, hvor der var nogle, jeg kendte lidt til. I den tid, jeg var biskolelærer, havde jeg øvet selvstudium. Særlig havde jeg trænet med regning og dansk. Jeg øvede mig i at skrive stile og fik min fætter, M. Bjerregård, som var seminarist, til at rette dem. Min håndskrift havde altid været god, men jeg brugte de gamle gotiske bogstaver, til jeg kom på korporalskolen, der lærte jeg at bruge de runde bogstaver. Men jeg følte dog, jeg trængte til lidt mere forberedelse og tog derfor et par måneder på Staby højskole, hvor den udmærkede ungdomsleder S. P. Jensen var forstander.

Forstander Jensen rådede mig til at blive der hele sommeren, jeg kunne få gratis undervisning. Men jeg fastholdt min plan at tage på seminarium fra august måned. Jeg var meget glad ved de to måneder på Staby højskole. Forstander Jensen var en udmærket lærer for de unge, han står for mig som den bedste lærer, jeg har mødt på min vej.

Nogle år efter flyttede Jensen fra Staby. Han kunne ikke finde sig i den bestyrelse, der stod for skolen. I denne sad amtmanden over Ringkøbing amt og provsten for Skodborg-Vandfuld herreder, og de forlangte, at eleverne skulle ramse en hel del historie op. Det duede Jensen ganske vist ikke til at lære dem, men han havde en evne, som de herre overså: han forstod ungdommen! Han havde en egen evne til at tænde begejstringens ild i de unges hjerter, derfor udgik der fra hans skole mange unge mennesker, som med liv og begejstring tog fat på arbejdet som biskolelærere i Vestjylland.

I ferien tog jeg fat på leen, jeg var temmelig godt indøvet i at slå græs, det begyndte jeg med, da jeg var 16 år. Det var for mig let arbejde. Jeg tjente jo så et par kroner om dagen. Midt i august rejste jeg til København.

Nu begyndte en streng arbejdstid for mig. Jeg var 29 år, da jeg kom på seminariet. Den 15. august meldte jeg mig på skolen; der var ingen optagelsesprøve.

Min fremtidsplan var lagt således, at jeg ville tage 1. del af eksamen næste år i maj. Der var fire fag: Fysik, geografi, matematik (dertil hørte geometri) og zoologi (botanik og dyreriget). Jeg måtte arbejde meget hårdt, da jeg med undtagelse af geografi var meget lidt kendt med disse 4 fag. Julen 82 blev jeg i København og tog ekstra undervisning i matematik.

Juleaften, som jeg var vant til at tilbringe i et hjem, enten hos mine forældre eller hos de folk, jeg tjente hos, sad jeg ene på mit værelse og spiste juleaftensnadveren. Dog kom jeg alligevel i julestemning. Jeg gik i Frue kirke og hørte mange af vore dejligste julesalmer. Korsangen og orgelmusikken kunne nok bringe én i stemning.

Jeg skulle låne penge at læse for, jeg måtte derfor se at få en nogenlunde 1. del. Det gik også godt, jeg fik mg i gennemsnit, det resultat var jeg godt tilfreds med efter 7 måneders arbejde. I sommerferien var jeg hjemme, jeg trængte til at hvile mig lidt, jeg havde arbejdet hårdt. Det var i høstens tid, så jeg tog fat på at hjælpe folk med at bjærge korn og hø. Men da jeg begyndte at tale om at rejse til København for at tage 2. del og dermed afsluttende lærereksamen, kunne jeg godt mærke, at der var nogle, der mente, at det gik vist ikke for mig. Det viste sig dog, at jeg godt kunne låne penge, og min broder Frederik hjalp mig, når det kneb; han tjente gode penge som murer og musiker.

Midt i august rejste jeg så til København og fortsatte mit studium. I religion og historie var jeg godt forberedt. Jeg havde en god kammerat, som hed Lynggård, vi repeterede historie sammen. I kandidat Klovborg havde vi en særdeles dygtig religionslærer. I det hele må jeg sige, at vi havde dygtige lærere. Det var timelærere, som havde timer i forskellige lærde skoler. At vi havde første klasses lærere, sørgede vi på en måde selv for, forstanderen skaffede lærere, men var vi seminarister nogenlunde enige om, at vi havde fået en mindre dygtig lærer, så gik vi til forstanderen og klagede; han var altid villig til at skaffe os en ny. Egentlig var forholdet på Schmidts seminarium så-

ledes: Schmidt, fortanderen, havde lejet et lokale med mange rum, og nu blev alle disse rum indrettet til klasseværelser. Den slags anstalter var lovlige dengang, det er de nu ikke mere.

Forstanderen for et sådant kursus havde indstillingsret. De, der gik op til eksamensbordet, måtte betale 10 kr. for hver gang, de gik op. Der var ansat en fast eksamenskommission for hele landet. Der holdtes kun eksamen i København og Århus, vore Lærere havde ikke noget med eksamen at gøre.

Religion og praktisk færdighed var de to hovedfag, og de talte firedobbelt. Jeg fik mg× i begge disse fag. Så begyndte skriftlig eksamen, som bl. a. bestod i en religiøs stil, en dansk stil, tre store regneopgaver og en pædagogisk stil. Vi var 5 fra vestjylland, og vi havde alle været på Staby højskole. Mens vi sad og sled med stilene, kom den gamle skoledirektør Holbech og så til os.

»Nå, hvordan går det«, spurgte han den vagthavende opsynsmand.

»Jeg tror, der er mange umodne mænd herinde«, svarede denne og lod blikket svæve hen over den senere seminarieforstander Winther, Thygesen Holm og Jeppe Christensen Borris.

»Ja, de fra Schmidts seminarium kan vist ikke ret meget«, svarede Holbech hovedrystende.

Men der tog han fejl, for vi klarede os bedst.

Det sidste fag, jeg var oppe i, var gymnastik. Dette foregik på Sølvgadens kaserne. Da jeg efter heldig aflagt prøve gik bort gennem kasernegården, spillede regimentsmusikken. Det var altid dejligt at høre den kønne musik, jeg var så jublende glad, og det var som om musikken tolkede min glæde og taknemlighed både mod Gud og mennesker. Jeg havde skrevet

til hende, som ville føle lige så megen glæde over, at jeg var kommen godt igennem, som jeg selv. Nu var jo vejen fremover lidt mere banet for os.

Først i juli stod jeg færdig til at tage hjem. Min uddannelse havde kostet mig ca. 1400 kr. med bøger, tøj, rejser og det hele. Jeg havde opnået mere, end jeg havde turdet håbe – en god 1. karakter.

Nu stod kun et tilbage, at få eksamen i musik og sang. Efter min hjemkomst hængte jeg vældigt i med violinen. Det var galt med fingrene, de var for stive og krumbøjede af alt det strenge arbejde, jeg siden min konfirmation havde deltaget i. Men jeg kom dog så vidt, at jeg ved eksamen i Århus fik den noget tempererede karakter: »Kan godt forestå kirkesang«.

Dermed var jeg altså – 32 år gammel – kommen så vidt, at jeg kunne søge embede som lærer og kirkesanger.

I Hvingel og Stavning.

Min første lærerplads fik jeg i Dejbjerg. Der skulle oprettes et embede i Rabjerg og bygges en ny skole. Foreløbig havde man indrettet en skolestue i en gammel ladebygning. Det hele var ret primitivt. Der var lergulv, de ujævne vægge var klinede og overkalkede, der var indsat 3 små vinduer ved hver side, inventaret var nogle udrangerede borde fra hovedskolen, og ved siden af indgangsdøren stod en gammel bilæggerovn støbt i Norge i 1789. Børneantallet var ca. 50 i alle aldre fra syv til fjorten.

Men kakkellovnen varmede storartet, når den blev fyldt med brændsel, beboerne var særdeles flinke, og jeg boede hos min gode ven Iver Rabjerg, så vinteren gik godt for mig.

Fra den 1. april fik jeg plads ved Hvingel skole.

Lønnen var 500 kr. plus bolig og brændsel. Jeg holdt mig selv med tørkost. Middagsmaden købte jeg hos Karen Åes. Karen Åes var født i Nørgård i Hee. Hun havde været gift med gårdejer Chr. Åes, men han var død i sin kraftigste alder, og nu sad hun enke ved gården med tre børn, som alle gik til skole hos mig.

Karen var en prægtig kone, hun tilhørte den grundtvigske retning og var meget udviklet i åndelig henseende. Hun deltog i de store vennemøder, og det var, som før sagt, hende som havde opmuntret de unge lærere i Hvingel til at samle ungdommen en aften om ugen. Hun havde både evne og vilje til at hjælpe, hvor hun kunne; hun blev efterhånden som en moder for hele byen. Når der var sygdom på færde et eller andet sted, så kom der bud efter »moster Karen« – sådan kaldte børnene hende, og det blev så hendes almindelige kendingsnavn. Hun færdedes så stiltfærdigt, men når der var noget, som lå tungt på sindet, var hun god at gæste.

Da jeg kom til Hvingel, fortsatte jeg i det gamle spor med historiske foredrag, oplæsning og sang. Jeg havde megen glæde af disse aftener. Det blev ikke betragtet som aftenskole, så jeg fik ingen betaling af skoledirektoratet. Men jeg fik betaling på anden måde. Det kostede mig ikke ret meget at leve. Jeg fik »send« både her og der fra; til jul fik jeg altid så mange sigtebrød, at jeg ikke kunne få dem spist, før de blev tørre. Så afleverede jeg dem til min nabokone, hun havde mange børn, så hun viste råd for at få dem fortæret, så leverede hun mig nyt sigtebrød, når hun bagte.

Fra den gamle gårdejer Sørup, hvis børnebørn gik i skole hos mig, fik jeg hver tirsdag sendt kaffefløde

og stundom også kød til pålæg. Når Sørup var i Hvingel, så besøgte han mig gerne. Han var 80 år, men ualmindelig åndsfrisk og kunne fortælle mange morsomme træk fra gamle dage.

En dag, jeg stod udenfor, kommer han drivende med en so. Så byder jeg ham indenfor på en kop kaffe og måske et glas kognak.

»Tak som byder«, siger Jens Sørup, »men huur gør vi aa æ sou?«

»Den lukker vi ind i tørvehuset«, svarer jeg.

Vi lukker så døren solidt efter soen og går indenfor. Kogeapparatet blev tændt. Min nabo, som boede lige ved skolen, kommer ind og spørger, hvor soen var bleven af? Sørup svarer: »Den ær ræend æforaw hjemad«. — Kaffen kom på bordet, og Sørup var i fortællehjørnet.

Som vi sidder allerbedst, hører vi nogen gå omkring oppe på loftet.

»Det er nok æ Sou, der er krøwn op o æ Lowt«, siger Sørup spøgende.

Men ganske rigtigt. Tørvene lå skråt op ad væggen, svinet havde så arbejdet sig op ad dem og var gået ind på loftet. Vi måtte tage dyret med magt og vælte det ned ad tørvene, og således kom den tilbage til jordens overflade igen. — Men historien om svinet, der spadserede på loftet, lever endnu på egnen.

Efter pastor Rasmussens død blev pastor Molbech præst i Hee og No. I sammenligning med sin forgænger var han en dygtig mand. Nu blev der god kirkegang. En gammel mand nede i Birkkjær, Knud Gregersen, havde ikke før gået i kirke, nu var han der hver søndag. Han havde sin bestemte plads over kvindestolene. Knud var en from mand og stod på en god fod med præsten. En dag tabte han sin salme-

bog ned i kvindestolen, så et par koner for op med et hvin. Præsten stod på prædikestolen, han ser hen på Knud og siger: »Hvad var det, Knud?« »De waar mi salmbog, der fiel nier«. »Ja, så lad den ligge, Knud. Så begynder vi igen«. »Ja — jow, hr. pastor«, sagde Knud. Præsten og Knud forstod hinanden.

Pastor Molbech var en stor og stærk mand. Konfirmanderne var bange for ham, for han tog hårdt ved, når han var vred. Det år, han byggede, skulle der graves en kælder. Der stødte man på en stor sten; to mand forsøgte at løfte den op, men kunne ikke. Da kommer præsten i det samme, han går ned i kullen, løfter stenen og bærer den op. Molbech var en kras højremand. Han kunne i provisorietiden ikke godt lade være at prædike politik, særlig når vi havde teksten om skattens mønt, tog det magten fra ham, så han talte ubehersket. Folk blev urolige, og enkelte forlod kirken. Han var af den gamle skole og holdt på, at »man skulle være øvrigheden underdanig«.

Præsten vidste god besked med min politiske anskuelse, så jeg undgik så vidt muligt at tale med ham om politik. Mens jeg var lærer i Hvingel, havde en del mænd i den nordlige del af Hee sogn henvendt sig til mig, om jeg ville mødes med dem et bestemt sted og læse op for dem af Rigsdagstidende og et par andre større blade. På den måde kunne de jo bedre holde sig a jour med, hvad der foregik på rigsdagen og rundt omkring i landet.

Pastor Molbech havde imidlertid fået at vide, at der holdtes møder, og at jeg var med. En dag i marts måned kommer han kørende til skolen. Jeg tog venligt imod ham, men mærkede straks, at der var noget i vejen. Efter at vi havde sunget en sang, gav han sig til at tale med børnene om den smalle og den

brede vej. En pige, som gik til konfirmationsforberedelse kunne svare ham, som han ville have det. Men hun skulle tie.

»Den brede vej, hvor de mange går, fører til fordærvelse. Den smalle vej er snæver og trang, men den fører til et godt sted«.

Børnene kunne ikke rigtig fatte dette, men så vendte han sig til Bolette, som skulle tie.

»Nå, Bolette, svar så«.

»Flertallet går ad den brede vej til fordærvelse«.

Så ville han tale med mig i enrum, og vi fik en længere samtale. Jeg sagde ham jo, at jeg havde læst op for disse mænd. »Ja«, siger han så, »det er vel de usle venstreblade og udtalelser af Berg og Holsteins Ledreborg?«

»Nej, vi læser også, hvad Estrup og professor Matzen og flere andre siger. Sagen bliver belyst fra begge sider, og så taler mændene om det«.

»Ja«, siger Molbech så, »det er måske helt godt, det kan måske få Dem til at indse, at venstre er inde på en gal vej«.

Vi skiltes som venner, og der blev ikke lagt noget til hinder for, at jeg kunne fortsætte med oplæsningen.

Fra 1. april 1885 til 6. marts 1888 var jeg lærer i Hvingel. Det var en skøn tid. Men jeg var nu blevet gift og var derfor stadig på jagt efter et bedre embede. Da døde en ung lærer ved Stavning vestre skole, jeg søgte og fik embedet efter ham. Lønnen var 1035 kr, og min kone og jeg glædede os til den forøgede indtægt. Jeg havde skrevet til sognerådet, hvad dag vi kom, og jeg havde skrevet til en mand i Stavning og bedt ham om at hente os ved Dejbjerg holdeplads. Det gik, som det skulle; men da vi kom til skolen, mødte der os et uhyggeligt syn. Der var

ikke et menneske til at tage imod os. Enken efter den afdøde lærer var flyttet ud dagen før. Dørene stod åbne, alt var øde og tomt, lokalerne var ikke gjort rene, der så skrækkeligt ud både ude og inde. Og for at gøre det hele endnu værre, lå der et brev til os fra læge Melchiorson i Ringkøbing, hvori han advarede os imod at flytte ind, før der var gjort rent og desinficeret, da min forgænger var død af brystsyge og hans enke også var angrebet.

Endelig kom der et medlem af sognerådet til stede, han boede tæt ved, han skulle sikkert have sørget for, det var i orden til os. Samme mand blev forøvrigt vor trofaste ven. Vi måtte jo flytte ind den første nat, som der var. Da der nu var bleven rensed ud og desinficeret overalt, begyndte jeg skolearbejdet, og det gik helt fornøjeligt. Men jeg mærkede straks, at børnene var vant til at lære alt på ramse. Jeg begyndte nu at fortælle for dem og forklare, som jeg plejede. Hjemtarbejdet blev derved lettere for dem.

Men forældrene forstod ikke, at deres børn ikke mere lærte på ramse. Det havde de selv været vant til, og de troede, at børnene lærte for lidt på denne måde.

Vi kom snart på en god fod med befolkningen, blandt hvilke vi vandt mange trofaste venner. Da vi nu engang var i selskab med nogle forældre, som havde børn, der gik i skole til mig, så er der en mand, som siger:

»Hvordan kan det være, at børnene ikke må læse i deres bøger hjemme?«

»Jo, det må de rigtignok, men jeg fortæller og forklarer for dem i skolen, så behøver de ikke at lære på ramse.«

»Jamen så kan de ikke huske det.«

»Kan De huske noget af det, De lærte på ramse i Balles lærebog?« spurgte jeg.

»Ja, endogså alle anmærkningerne, selv de to store i attende kapitel«.

»Lad os høre«, siger jeg.

Det indskrænkede sig til, at han kunne de første linier. Det vakte nogen munterhed i forsamlingen. Siden hørte jeg ikke noget om dette spørgsmål.

I vestre skole fødtes den 10. august 1889 vort eneste barn en lille pige. Min kone og jeg var enige om, at hun selv skulle holde barnet frem ved dåben i kirken. Det var ellers ikke skik i Stavning, da det var almindeligt med hjemmedåb. Da jeg var hos præsten for at bestille barnedåb, tillod han mig, at jeg selv måtte bestemme dåbssalmerne. Jeg forlangte så salmen: »O, lad din ånd nu med os være«. Denne salme blev senere altid sunget ved barnedåb i Stavning, og nu begyndte det også at blive almindeligt, at mødrene, når de var raske, selv holdt deres børn frem over dåben.

Fra det gamle Stavning.

Stavning sogn ligger afsides omgivet af fjord og moser, kær og engstrækninger. Forhen, før sluserne opførtes ved Hvide Sande, kunne Stavning om efteråret og vinteren være helt omflydt af vand. Sognet er langt og smalt — $1\frac{3}{4}$ mil fra den nordvestlige grænse til Skjern skel. Terrænet er jævnt og sognet lavt beliggende; brøndene er sjældent mere end 2 meter dybe. Alt tyder på, at fjorden i ældre tid har gået ind til Dejbjerg bakker, og at Stavning ligger på gammel fjordbund. Jordbunden består af sand, der findes ikke ler eller sten undtagen i det nordøstlige hjørne af sognet. Alligevel er jordbunden temmelig frugtbar,

og de store engstrækninger, som hører til Stavning, har givet en masse godt hø. Ligesom ved fjordene længere nordpå holdt man derfor i Stavning en mængde stude, så jorden var i god gødningskraft. Men den var kalkfattig. Først i slutningen af forrige århundrede begyndte man for alvor at mergle.

De gamle stavningboere forstod at holde sammen på pengene. De havde gode indtægter ved salg af heste, svin og stude. Kreditforeningslån var der kun på tre gårde. De fleste havde ingen fast gæld, men derimod kapital til gårdene. Ved giftermål kunne der ske nogen kapitalforskydning, men pengene blev for det meste i sognet. Forældrene tillod ikke udensogns folk, når de ikke var bemidlede, at komme ind i gårdmandsslægterne. Det tillodes heller ikke ubemidlede ægtefolk at blive boende i sognet i de fem år, der var bestemt for at blive sognepligtige. Hvis de var nogenlunde dygtige og ikke havde for mange børn, kunne det tales. Men var der udsigt til, at de kunne falde sognet til byrde, så skulle man nok se at få dem flyttet til andre egne. Midlerne, der blev brugt for at få dem fjernet, var ikke altid så fine.

Udstykning af gårdene holdt de gamle stavningboere ikke af. Mageskifte af jordlodder, for at disse kunne få bedre beliggenhed, fandt sted — men slægten skulle rådspørges.

Når der var flere børn, som efterhånden nåede den giftefærdige alder, spekuleredes der på at få et par søskendebørn smedet sammen. Disse kunne måske begge have fundet sig en anden, men hvis pengene ikke passede sammen, så tillodes det ikke.

Pengene skulle blive i familien. Der kunne fremdrages mange træk om, hvor jernfast dette regime var. Sådan fortælles der om en pige, som selv havde

lovet sig bort til den, hun holdt af, men blev tvunget til en anden, hun ikke syntes om. Der blev ingen hensyn taget til hendes følelser.

Den dag forloverne skulle til præsten at bestille lysning, anede hun, hvad de gik efter, løb bagefter faderen og råbte grædende: »*A taaer ham et, faaer!*«

Faderen vendte sig mod hende og sagde: »Vær no fornuftig, Ann; du skal – pinnedød – ha ham!«

Ja, de blev gift, og der blev ingen skandale. Det tåltes ikke; der var orden i geledderne.

Når man kom ind et fremmed sted, skulle man næsten altid have en bid brød og en dram. Kom man til mølle, skulle man ind og have en »møldram«. Kom der nogen på besøg, blev der skænket punche og snaps. Den megen drikken stammede fra den tid, da bønderne selv lavede brændevin. Dette blev jo strengt forbudt omkring 1850; men bønderne blev ved at brænde i smug. Toldbetjentene var ofte ude for at få fat i brændevinstøjet, men bønderne var meget snedige til at forvare det. Fandt betjentene det, tog de det med, og der vankede en temmelig stor bøde. Der er mange historier om, hvorledes bønderne hjalp og advarede hinanden, og om hvorledes nyheden øjeblikkelig spredtes over sognet, når toldbetjentene var ude.

I Stavning havde man en egen ordning. Gennem det lange sogn førte næsten kun een vej. Betjentene kom jo gerne fra Ringkøbing, og når beboerne i sognets nordvestlige ende, Haelby, så, at tolderne var i anmarch, så kom der en dreng på ryggen af en lille, sort hest, og så red han, så hurtigt han kunne, med vejen gennem sognet. Når stavningboerne så den dreng og den hest, vidste de, hvad det betød og varskoede hinanden.

Stavningboerne var ikke videre vidtberejste. Deres

rejser gjaldt mest handel med heste og kreaturer, markederne i Varde, Tarm, Borris og Ringkøbing. På St. Hans markedet i Ringkøbing skulde der lejes folk til at bjerge den store høavl. Det var mest klitboere, der bød sig frem. Nu var forårsfiskeriet endt, nu kunne både karle og piger tjene en god løn i de 14 uger fra St. Hans til Mikkelsdag. En dygtig karl kunne tjene op mod 50 rdlr. og en pige 30. Men det var også strengt arbejde, fra sol stod op til sol gik ned, og nede er den jo ikke ret meget af tiden omkring St. Hans, og somme tider strakte man endda dagen lidt og arbejdede ved månens lys. Man kender endnu udtrykket »Stavning sol« — det vil sige månen.

Man har en fortælling om en karl, der tjente hos en gårdmand i Stavning. Da de blev færdige med arbejdet og havde fået deres nadver, så trækker karlen i overtøjet og sætter sig i bænkekrogen og tænder sin pipe. Manden spørger: »Vil du ett i seng?« »Nej«, siger karlen, »det kan ett betaal sig, men no skal A nok tael i morgen«.

Der fortælles også om en gammel daglejer, der brugte leen hver dag. Engang havde han arbejdet i vestre sogn, og det var bleven midnat, før de var færdige. Dagen efter skulle han slå for en mand i østre sogn, så han rejser jo af, så snart de har fået deres »nætter«. Da han når dertil, står hestene spændt for vognen, og de er færdige til at køre ad engene. Anders var vred, for natten var bleven væk. Konen kom ud i døren, hun vidste, hvad der kunne hjælpe. »Kom indenfor, Anders,« sagde hun, »du skal ha frokost o så en gue pons!« Det hjalp, så gik det igen.

Stavningboerne havde gode indtægter ved salg af heste, svin og stude. Nogle af de største gårdmænd drev en del heste- og studehandel. Studene blev solgt

hjemme på stalden efter vægt, prisen var lidt over eller lidt under 30 øre pundet. Det var om at få studene fedede – første hold gerne inden jul – så de kunne få dem med de første drifter sønderpå. Når studene begyndte at trives, gik hårene løse på dem, så når handelsmændene kom ud i stalden, skulle de se, om hårene var løse. En gammel studehandler kunne altid tage hårene af sine egne stude, men han kunne ikke rykke et hår af de andres.

Når de store stude var solgt, skulle man ud at købe ungnød – småstude.

Et par gårdmænd fra Stavning lod engang hver een hest gå for vognen på en tur til Ringkøbing. På vejen derud betror A (som vi kan kalde ham) B, at han vil til Gammelsohn til den og den mand, hvor han ved, der står et par gode ungnød.

Da de nu kommer til byen, forsvinder B, A kommer til at tænke på, om B monstro er rejst af til Gammelsohn for at købe de omtalte stude, inden han selv kommer. Nu var A godt kendt på egnen, og han følger en sti længere mod nord tværs over engene til et sted, hvor der altid lå to både, så man kunne fæрге sig selv over åen. Han sætter over den i en fart og så afsted op til gården. Manden var hjemme, og de ævles jo lidt om prisen, og så kommer konen ud og kalder til kaffe.

Da de nu er kommen til sæde, så ser manden ud ad vinduet og siger: »Hvem kan det være, der kommer?» Det kunne A nok tænke sig, og så siger han: »Slå mig nu studene til!» Det blev gjort. Og til B, der jo måtte den vej om ad broen, lyder det med et lille, tørt smil, da han træder ind i stuen: »Du kom for silde!»

Også af rørene havde stavningboerne gode indtæg-

ter. Der var – og er – rørskeer langs fjorden. Det var ikke blot ejerne, som havde indtægt deraf. Småfolk tjente en god løn ved at bjerge og rense dem. Der var også mange lejlighedsfiskere og en del, som mest levede af fiskeri. Fjordene med tilhørende opgrøde var et paradys for svømme- og vadefugle, som her fandtes i mængde. Jagten på ænderne begyndte midt i høstetiden. De fleste af sognets jægere var tidligt oppe. Vi havde kun et par km til fjorden. Når vi lukkede vinduet op, så hørte vi skud på skud, det lød som en hel fægtning i skyttekæden. Alle sognets jægere var vel mødte og de fra nabosognene med.

Langt op på formiddagen blev der givet signal til samling. Så blev der spist og drukket af den medbragte forplejning.

Det blev ikke ved at gå på den måde, at enhver kunne jage frit. Jagtloven kom og lagde skat på enhver, der brugte jagten. Nu blev der lavet en forning i Stavning, hvis bestyrelse skulle passe på, at enhver, der jagede, betalte skat. De, der kom fra de omliggende sogne for at deltage i andejagten, måtte løse jagtkort. De mange penge, der kom ind, blev brugt til kirkens udsmykning, forsamlingshuset m. m.

Forholdene forandrede sig meget i Stavning i de 35 år, vi boede der. En ny slægt voksede op, men indbyggerantallet gik ikke meget frem, der blev ikke mange nye ejendomsbesiddere. Som fædrene holdt de fast på ikke at dele gårdene. Udstykning af en gård skete sjældent, der er stadig mange store ejendomme i Stavning.

PRÆSTER I STAVNING

Pastor Hans Cramer.

Pastor Cramer kom til Stavning fra et hedesogn på herningegnen omkring 1850. Præstegården havde et stort jordtilliggende både af ager og eng. Det var langt den største og bedste gård i sognet. Gennem de ca. 30 år, Cramer var i Stavning, fik han efterhånden tilsladelse til at udstykke en stor del af præstegårdsjorden. Der blev derved frigivet jord til en 6–7 ejendomme hvoraf 2 gårde. Rørskæret langs fjorden beholdt præstegården. Pastor Cramer var i mange henseender en dygtig mand, og han var meget interesseret i egnens anliggender og fremgang. I mange år var han sogneforstanderskabets formand. Der var flere af den slags præster som Cramer, der blev en slags førere i sognet.

Pastor Cramer kom meget ud blandt folk, han var med ved alle større gilder i sognet. Jeg var engang i mine unge år kommen til gilde i Stavning, hvor jeg havde en farbror. Præstefruen skænkede kaffen, og præsten besørgede punchen omdelt. De unge fyre måtte ingen punch få, de skulle have nået den voksne alder først. Når der var spist, satte præsten sig til at spille kort med en to–tre gårdmænd, næsten altid de samme. Præsten forstod at holde måde. Så længe han var til stede, var der god orden.

Pastor Cramer havde megen sans for plantningssagen, han anlagde ved præstegården en stor have, som anses for at være den smukkeste have her omkring. Han var måske mere af en praktisk dygtighed end just af end stor prædikant, men de ord, han havde, kom fra hjertet. En ydmyg tjener i kirken – en handlekraftig mand i hverdagen. Og så var han frisindet.

Pastor Cramer lagde intet tryk på de åndelige rørelser i sognet, men hældede vel nærmest selv mod grundtvigianismen. I hvert fald var han med ved oprettelsen af det første forsamlingshus i Stavning og deltog i de grundtvigske møder der.

Efter at Cramer i 1880 havde taget sin afsked, kom pastor Fischer-Jørgensen til Stavning, hvor han blev i 6 år. Han var på en måde en dygtig prædikant og embedsmand; men han kom ikke meget i forbindelse med befolkningen. Helst søgte han sammen med sådanne ældre mænd, som kunne fortælle ham en del om vestjydske skik og brug i gamle dage. Hans forkyndelse var klar, men noget kold. I 1886 flyttede han til århuseggen.

Pastor Vilhelm Gregersen.

Vilhelm Gregersen kom fra København, hvor hans far, en udmærket mand, som ofte kom på besøg i Stavning præstegård, var grosserer. Sønnens studietid trak ud, digteriet optog ham. Han var forlovet med frk. Kayser; hans tilkommende svigerfader, en praktisk mand, der havde arbejdet sig op til stor velstand, betydede student Gregersen, at forlovelsen ikke måtte blive deklareret, før han havde taget embedseksamen. Nu kom der fart i studiet, og snart var han teologisk kandidat. Efter nogle år i Naur og Sir sogne ved Holstebro, kom de unge præstefolk til Stavning i 1886

Vilhelm Gregersen var en sjælden gavmild og god mand. Hans gavmildhed blev undertiden misbrugt af folk, som han ikke kendte. Han tilhørte den højkirkelige retning, men stillede sig meget forstående overfor andre religiøse retninger. Han fik en søndagsskole i gang, og et par missionspiger bistod ham. Det var et noget mislykket foretagende. Han indbød mig til at

høre på det. Vi var enige om, at de to piger, som skulle samtale med og fortælle for børnene, ikke forstod at fange børnenes interesse. Dette foretagende faldt bort af sig selv.

Vilhelm Gregersen kom snart i et godt forhold til beboerne, hans udmærkede hustru var en skøn og god husmoder.

Præstegårdens stuehus var bygget i 1789. I 1889 fik præsten sat igennem, at det 100-årige fødselsdagsbarn fik nye klæder på; det blev malet, fik nye vinduer og døre og nyt tag. Det gamle stuehus står endnu med sine 20 værelser.

Jeg kom til Stavning 2 år efter pastor Gregersen. Da han hilste på mig første gang, sagde han bl. a.: »Nu vil jeg håbe, at vi skal komme godt ud af det med hinanden«. Det gjorde vi; jeg kom til at holde meget af ham. Det var ikke sådan, at vi altid kunne enes, men vi kunne altid tale med hinanden om sagerne og komme til forståelse.

Pastor Gregersen havde en særegen mening om noget, han kaldte kirketugt. For eksempel følgende: En gårdmand i sognet var noget drikfældig, og når han så var beruset, så holdt han lidt ustyr i sit hjem. Nu havde vedkommende mand tegnet sig til altergang. Da præsten fik bogen, hvori degnen havde skrevet navnene på altergæsterne, så skriver han til vedkommende mand, at han skal komme op i præstegården, præsten ville ikke give ham nadveren, før han havde talt med ham.

Manden kom ikke.

Da præsten om søndagen ser manden og konen sidde i kirken, så siger han til mig:

»Vil De gå ned og bede manden om at komme ind i præstens værelse?«

Dertil siger jeg: »Det er jeg ikke meget for, det vil vække opsigt.«

»De vil altså ikke gøre det?«

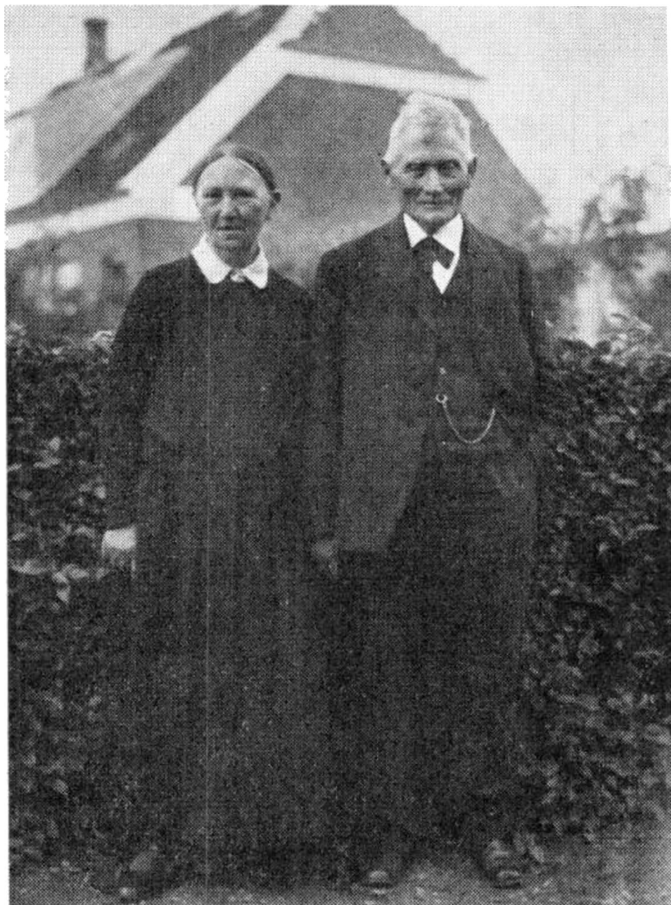
»Nej,« sagde jeg.

Manden og konen fik så nadveren, og alt gik som det skulle.

Efter gudstjenesten fulgtes jeg med præsten ud af kirken, da jeg rakte ham hånden til afsked, sagde han: »De skal have tak for Deres nej, De var den kloste!«

I året 1884 havde Vilhelm Gregersen udgivet en digtsamling: »Vintergrønt«. Det var mest religiøse sange, og mange af dem blev snart meget kendte: »Stræk din fod«, »Min fader har lys i sit vindue« og flere smukke sange om Sønderjylland. Digtningen blev han ved med, og nu fik hans sange – »Der er noget i luften« og flere andre – plads i »Syng dig glad«, og de kom også frem i skole- og højskolesangbøger. Melodierne lavede han ofte selv, og de var meget iørefaldende. Men da han ikke var stiv i noderne, så er der kommen nye melodier til mange af hans sange.

I Stavning var der god kirkegang i Vilhelm Gregersens tid, han kunne samle både missionsfolk og grundtvigianere, han var som sagt høj Kirkelig, men han havde ikke noget imod, at der kom indre-mission nærer til sognet, han havde indrettet en mødesal i selve præstegården, hvor der holdtes møder af indre-missionærer. Det varede i nogle år, så var det indre-mission tog stærkere fart her på egnen. Pastor Moe i Skjern satte en stor bevægelse i gang med fremmede talere. Flere møder blev holdt i Stavning, helliggørelsesmøder med knæfald og lignende ydre kendetegn på omvendelse. Pastor Gregersen tog afstand fra disse

Lærer Niels Jesper Nielsen og hustru

møder, og han blev derfor omtalt som en vantro mand.

Den stærke missionsbevægelse kulminerede i 1894. Det år blev mange omvendt men det viste sig, at det ikke var holdbart. Pastor Gregersen tog til genmæle mod den usunde bevægelse.

Den grundtvigske bevægelse kom efterhånden stærkt frem i sognene omkring Ringkøbing, hvor der var en

del dygtige præster af denne retning — Helweg, Velling; Balslev, Dejbjerg; Ingerslev, Holmsland; Henrich Bech og Ruman, Lem. Der holdtes store møder i Ringkøbing med gudstjeneste om formiddagen. Til slutningen var ualmindelig stor. Kirken kunne ikke rumme de mødte, højskolehjemmets sal, der kunne rumme ca. 1000 mennesker, var også overfyldt ved sådanne møder, som derfor ofte måtte holdes i det fri. Talerne var en stab af dygtige højskolemænd som Trier, Schrøder, Nørgård, Bågø og mange andre.

Vilhelm Gregersen og hustru havde mange børn, og da de ældste drenge var nået konfirmationsalderen, ville han have dem til at læse videre, og da der her ingen skoler var, der passede, så besluttede han at flytte. I året 1897 søgte og fik han præsteembedet i Hornslet ved Århus. Min hustru og jeg besøgte ham to gange sammen, og jeg besøgte ham ene et par gange. Han var ikke så godt tilfreds der som i Stavning, men han havde jo sin digtning, og den fortsatte han med, til han var en gammel mand.

I østre skole.

I året 1893 tog lærer N. P. Jepsen ved østre skole sin afsked. Jeg søgte embedet og fik det. Dette var det egentlige degneembede, men kirkesanger havde jeg været hele tiden i Stavning. Det var et godt embede og ikke så lidt større end vestre, der var en god jordlod, vi kunne holde 4 køer. Mens vi boede i vestre skole, havde min kone et langt sygeleje. Da vi den 1. juli flyttede til vort nye embede, blev min kone kørt dertil i pastor Gregersens lukkede vogn. Vi kørte om ad Hedeby, fordi min kone ikke kunne tåle at køres på den hårde stenvej. Min kones sygdom varede endnu en lang tid, men gudskelov kom hun sig dog. Vor

gamle bedstemoder var hos os, hun var os til megen hjælp. Hun var min kones moder — en god og gudshengiven kvinde. Min kones sygdom lagde jo et tryk på hjemmet, skønt hun gjorde, hvad hun kunne for at holde modet oppe på mig og vor lille pige, som dengang var 5—6 år gammel. En dag havde jeg taget min lille pige ved hånden og var gået hen til nabo-byen for at besøge et par af vore gode venner der. Da vi havde været der lidt kom der bud til os hjemmefra, at mor havde en af sine slemme ture. Barnet græd, da hun hørte, at mor var blevet dårlig. De gode mennesker, vi var hos, ville beholde hende, men hun græd og ville med hjem til mor. Gennem det følgende par år var min kone syg en del af tiden, men genvandt så sit helbred.

I Stavning begyndte jeg igen at samle ungdommen til møder en aften om ugen. Blandt den yngre del af befolkningen var der enkelte, som havde været på højskole, de havde for en del år siden rejst et pænt, lille hus, hvor de kunne holde møder. Men det var ikke stort nok længere, og der kunne ikke drives svensk gymnastik. Vi fik da drevet igennem, at der blev rejst et forsamlingshus. Da det var færdigt, skulle det indvies. Vi ville have pastor Helweg til at tale ved indvielsen. Gårdmand Mads Christensen, Østerby, og jeg blev sendt over til ham for at få ham til at komme.

Da han nu ser vedtægterne for husets afbenyttelse, hvori der bl. a. stod, at huset måtte afbenyttes til festlig sammenkomst med dans for foredragsforeningens medlemmer med husstand en gang årlig, så blev han betænkelig ved at komme. Vi ville ikke give efter på det punkt. Det var dog for meget, at husets ejere ikke måtte træde en dans i deres eget hus.

Helweg så sådan på det, at et sådant hus skulle

være en pendant til kirken. Vi fik ham alligevel til at komme og holde indvielsestalen, og huset kom til god nytte, det blev brugt både til foredrag og gymnastik. En tid havde jeg dansk gymnastik, men da de tog fat på svensk, så meldte jeg mig fra, det havde jeg ikke forstand på. Enkelte vintre havde jeg aften-skole, og så holdt jeg gerne foredrag en gang om ugen, og da pastor Sandvad blev præst i Stavning, var han også ofte til stede og læste op for ungdommen, hvilket han var meget god til. Og så havde vi jo en hel del fremmede foredragsholdere både fra oplandet og højskoleforstandere og lærere.

* * *

(Her standser lærer Nielsens erindringer. Hans datter fortsætter med småtræk fra hjemmet i østre skole).

Minder fra østre skole.

»Kom og se vor nye lærer, han er ikke køn, men livlig og snaksom«, skrev i november 1880 lærerens datter i Maabjerg til sin veninde Mette.

Og Mette kom. Og 7 år efter stod et bryllup, som blev indledningen til et langt og rigt samliv. De udfyldte hinanden så godt, min far og mor; far var ganske rigtig livlig og snaksom og dertil heftig af temperament. Mor var rolig og stilfærdig og sagde ikke så meget, men på hendes gamle dage blev hun mere talende. Far kunne let bruse op, men det gik hurtigt over. Han kom til mor med alle fortrædeligheder; hun tog det roligt, sagde måske, at hun skulle snakke med den, som havde forårsaget faders vrede. Men i næste frikvarter havde far glemt det hele og var god og glad igen.

Det var ikke nogen køn beboelseslejlighed, mor

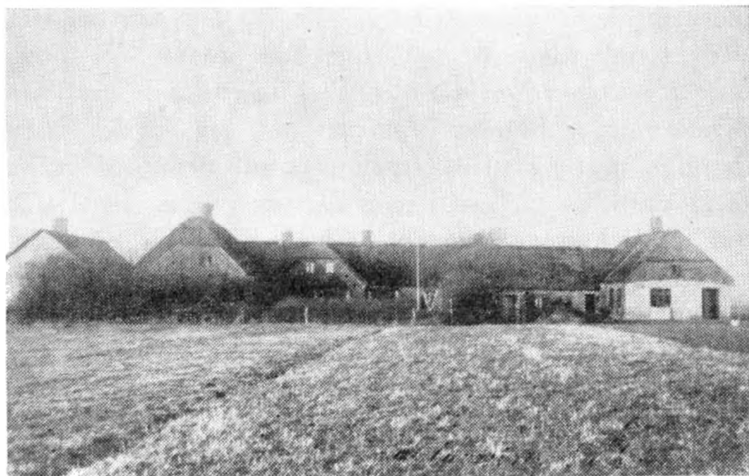
flyttede hen til, da de kom til østre skole. De gamle lærerfolk havde ikke fået meget gjort, der trængte hårdt til reparation. Mor har fortalt, at der jo var tapetseret, men ikke over det hele, der, hvor møblerne havde stået, var der ingen tapet. Mors møbler udfyldte ikke alle de bare pletter, så der så ikke godt ud. Der måtte jo snakkes længe og godt for sognesrådet, før det gav sit minde til udgifter på skolen. Der skulle jo spares. Men efterhånden fik mor det gjort i stand, og der blev hyggeligt og rart i de to lavloftede stuer.

Far havde også bryderier, da han kom til østersognet. Der var jo mange flere børn end i vestersognet, men kun to klasser som der. Der var over 40 børn i ældste klasse og over 30 i yngste. Det siger sig selv, at det var for mange til, at de kunne blive godt underviste. Far lagde sig straks i selen for at få bygget et klasseværelse mere, og det fik han også sat igennem. Der blev så ansat to vinterlærere.

Der undervistes efter den vestjydske skoleordning, hvad der gøres endnu, med hverdagsskolegang om vinteren og kun en halv dags undervisning for de to ældste klasser og 3 dage for de yngste pr. uge om sommeren. Så om sommeren kunne far klare det alene. Det har jo vist sig, at de børn, der er undervist efter den vestjydske skoleordning, godt kan klare sig for andre børn, og derfor har vi vel fået lov at beholde denne ordning.

Der var også andet, som voldte far bryderier. Børnene var vant til at råde sig selv. Den gamle lærer havde ikke kunnet styre dem, så de havde fået lov at gøre, hvad de vilde. Sådan kunne far ikke have det, så der måtte tages nogle tørn med de store drenge, før de forstod, at nu var det læreren, der vilde råde.

Far kunne godt give en dreng en lussing, hvis han syntes, han fortjente det. Jeg tror dog ikke, nogen bar nag til far af den grund. Tværtimod har han fået mange beviser for, at hans elever agtede ham. Jeg tror, der var tre ting, der gjorde, at far blev en afholdt lærer. Det var for det første det, at han var god til

Stavning østre skole omkring ved år 1907.

at fortælle. Når han fortalte bibelhistorie, danmarkshistorie eller verdenshistorie, så optog det os sådan, at vi uvilkårligt sad musestille og hørte efter.

Og så var der det, at han aldrig gjorde forskel på børnene. Der var ikke nogen, som blev foretrukket frem for de andre, han behandlede dem ens, og så holdt han af børn.

Der skulle bestilles noget i den skole. Hveranden dag havde vi bibelhistorie og danmarkshistorie, det blev som sagt fortalt for os, og så skulle vi læse det over hjemme og fortælle det næste dag, og hveranden dag lærebog og geografi. Lærebogen blev gennemgået

for os, og nogle stykker skulle vi lære udenad og nogle blot læse over. Også i geografitimen blev der fortalt for os; floder og byer lærte vi på ramse. Også i regning, skrivning og dansk fik vi en grundig undervisning.

I april holdtes den årlige eksamen; det gik meget højtideligt til. Præsten, skolekommissionen og et par medlemmer af sognerådet mødte fra morgenstunden. Mor havde dem til spisning hele dagen. Vi børn mødte i vort stiveste puds. Det spændende var, om præsten var i humør. Var han det, gik alt let. Men var han mut og utilnærmelig, kunne det godt knibe at få munden på gлед, men det var jo det, det gjaldt om, for så klarede humøret op både hos præst og degn.

Præsten sad oppe ved katederet med skoleprotokollen foran sig, deri var vore navne skrevet op og de fag, vi skulle op i, og eftersom vi blev hørt, fik vi karakter. Det var spændende, når de den følgende dag blev læst op.

Der er jo mange, som synes, at det er forkasteligt at bruge religion som eksamensfag. Jeg ved jo udmærket, at kristendommen skal være liv for os og ikke lærdom. Men jeg synes nu ikke, vi tog skade af det; for vi havde forståelsen af, at det var noget, læreren stod i personligt forhold til, og som han gerne ville, vi skulle komme i forhold til.

Far var først og fremmest lærer, men han var også landmand. Han drev skoleloden godt og fik meget ud af den. At han betragtedes som en god landmand viser følgende træk:

En gårdmand i Stavning blev spurgt af en fremmed, om det var en dygtig lærer, de havde der i sognet. Gårdmanden svarede: »Det ved a ett, om han er, men han er en grov dygtig landmand!«

Far lejede en nabomand til at gøre forårs- og efterårsarbejdet i marken; høet kørte beboerne gratis hjem. Når det var revet og stakket, kom naboerne og sagde, at den og den dag kunne de godt køre et læs hø hjem. Så vidste mor, at der skulle en bedre frokost til. Det var jo det eneste vederlag, de fik.

Værre var det med kornet. Når vort korn var tørt, var naboernes det også, så havde de travlt med at køre ind, og så holdt far ikke af at bede om at låne befordring. Han gjorde så akkord med en husmand, så vi kunne leje hans befordring, når vi havde brug for den. Det var en gammel, sort hest, han havde. Når far kom kørende med den, skulle jeg snart være der for at få en køretur. Når jeg så var kommen op, sagde far gerne: »Skal vi så lade den løbe lidt«. Men den sorte var grumme ked af at løbe, det lykkedes dog gerne at få den til at trave lidt.

Vi havde nogle gode og tjenstvillige naboer. Der var særlig et sted, hvor vi aldrig gik forgæves efter Hjælp. Skulle en ko kælve, kom sønnen og hjalp til, og var det et par får, som skulle slagtes, ja, så kom datæteren og gjorde det. Et lille træk beviser naboernes betænksomhed og hjælpsomhed.

Far havde et efterår tyfus og lå på Ringkøbing sygehus. Mor ville jo gerne tit ind at se til ham, men det skulle jo også passes derhjemme, så det var en streng tid for hende. Engang hun kom kørende hjem fra en sådan udflugt, så hun, at der lå fire-fem piger og karle oppe i vore kartofler og var ved at tage dem op. Det var naboerne, der havde sendt dem, for det var jo ikke let for Mette, nu Nielsen var syg.

Mor blev naturligvis glad, og det kan nok være, hun ikke var sen til at få kaffekanden på.

Man skulde jo synes, det at være lærer og drive

en ejendom kunne give en mand arbejde nok. Men det var ikke nok for far, han favnede videre ud. Han havde stor arbejdskraft, fysisk stærk som han var. Han kunne nøjes med lidt søvn; kom han i seng kl. 12, kunne han stå op kl. 6 udhvilet og veloplagt. Far kom efterhånden ind i en del offentlig arbejde politisk og oplysende i sogn og omegn. Det siger sig selv, at dette arbejde udadtil bidrog til, at far var meget hjemmefra. Mangen en aften sad mor og jeg og ventede på far. Når vi da hørte hans kendte trin udenfor, løb jeg ud og tog imod ham, og mor fik travlt med at dække bordet. Så hyggede far sig i den hjemlige kreds. Altid kom han glad hjem, og altid havde han noget godt at fortælle.

Efter som årene gik, grøede far og mor fast i Stavning. De søgte ikke længere embede andet steds. De kom til at sætte stor pris på stavningboerne. Til deres sølvbryllup blev de af beboerne i østersognet foræret et hestekøretøj, en lille gul nordbagge og en ponyvogn.

Det var en gave, som de fik megen glæde ud af. Nu kunne de køre til kirke, og de kunne køre til Skjern, og da far fik anskaffet en arbejdsvogn, kunne han selv køre avlen hjem fra marken.

Da far blev 70 år, tog han sin afsked. Forinden de rejste fra Stavning holdt beboerne en afskedsfest for dem i forsamlingshuset. Det blev en dejlig dag. Ved afslutningen overrakte sognerådsformanden far et guldur og kæde med inskription. Der stod: Fra beboerne i Stavning med tak for trofast skolearbejde 1888–1923.

Det ur var far meget glad for. Mor fik en sølvkaffekande med flødekande og sukkerskål. Da hun rejste sig for at takke, løftede hun kanden og sagde:

»Rigtig mange tak skal I ha! Og vil I komme og besøge os i Ringkøbing, skal I få kaffe af denne her!«

Stavningboerne er meget trofaste mod dem, de kommer til at sætte pris på. De besøgte dem flittigt i deres nye hjem, og skulle der være bryllup eller den slags i Stavning, så blev far og mor altid inviteret, og det gjorde dem godt.

I Ringkøbing, hvor de allerede havde slægtninge og bekendte, fandt de snart en vennekreds og fik lov at leve 13 gode år sammen. Jeg var imidlertid blevet gift med en landmand og bosat nær Ringkøbing. Far kom ofte herud på gården til os, og han var en tro hjælper, når der skulle køres korn ind. Når han så dan havde hjulpet til en dag og rejste hjem om aftenen, var han godt tilpas og glad for, at han kunne være til hjælp, og glad for at kornet kom godt i hus.

Endnu en stor dag fik de lov at opleve, fars 80 års fødselsdag, som fejredes sammen med stavningboere og ringkøbingensere på højskolehjemmet i Ringkøbing.

* * *

Her fortsætter *Mads Christensen*, Stavning:

De gamle lærerfolk i Stavning.

Lærer Nielsen og hustru kom til Stavning vestre skole i 1888 og var lærerfolk her i fem år til 1893, da Nielsen søgte lærerembedet i østre skole i Stavning og fik det.

Snart efter at de var kommen til Østerby, var min hustru og jeg henne at besøge dem, og de blev snart vore gode venner. Fru Nielsen, Mette, havde vi aldrig set før, hun var fra holstebroegnen, Nielsen fra Hee, ham havde jeg set og talt med før. Da han var lærer i Hee, kom han og holdt foredrag i forsamlingshuset her. Ved besøget blev vi venligt modtaget af Mette.

Nielsen var ikke hjemme, han var hos præsten, men kom snart hjem.

Vi havde nogle gode timer sammen med alvor og gammen. Jeg husker tydeligt, at vi lærte sangen »Har hånd du lagt på herrens plov«, mærkeligt nok, at vi ikke havde lagt mærke til den før. Så fornøjede Nielsen sig over, at der snart skulle være stort bryllup hos Peder Christensen i Østerby, så blev der offer, og det havde meget at betyde for præsten og degnen med indtægterne ved de store bryllupper.

Embedet var dengang lille, og derfor var indtægterne små, så det var ikke så underligt, at Nielsen søgte østre skole, da embedet blev ledigt her. Selve skolen var også en del større. Vi gjorde meget for at beholde ham og samlede ind ved beboerne og ville yde ham en sum hvert år mere, end han fik. Jeg husker ikke, hvormeget det blev, men jeg husker, at min nabo, Jens Bjerregård, og jeg var nede hos ham for at tale med ham om sagen, men han mente ikke at kunne tage mod tilbudet. Jeg er ikke vis på andet, end at han tænkte, at beboerne i længden ville blive forlegne ved den ekstra udgift hvert år. Derfor tror jeg nok, han valgte at flytte.

Nielsen fik betydelige forbedringer gjort i skolen de fem år, han var her. Alle børn havde han i een klasse. Det var han forlegen med, og han stred derfor for at få klasserne delt og fik det. Han skulle have sognerådets tilladelse, men det kneb. Det måtte til afstemning. Af de 9 i sognerådet stemte de 5 for det, altså vedtaget. Det var et betydeligt fremskridt, og Nielsen var glad, kan jeg huske. Det var nok sognefogeden, der gjorde udslaget. Det var i 1890.

Vi har mange gode minder om den tid, lærer Nielsen og Mette var i Østerby.

Nielsen og jeg havde ofte udflugter sammen til politiske møder og til foredragsmøder. Nielsen blev snart formand i foredragsforeningen, i venstreforeningen i skjernkredsen og formand for højskolehjemmet i Skjern. Han var formand i venstreforeningen, da L. P. Ovesen blev valgt 1890, og gjorde et stort arbejde i mange år. Det var forøvrigt ikke nogen let post, da der i kredsen var to fraktioner indenfor Venstre, og de stredes i mange år. Det kunne godt være ubehageligt.

Så fandt Nielsen på, da der i 1918 skulle være folketingsvalg, at spørge Ovesen, om han ikke kunne trække sig tilbage, dersom vi kunne få Sigurd Berg til at stille sig. Han var en meget betydelig mand og blev snart igen indenrigsminister i Venstre. Nielsen mente, at Berg kunne samle kredsen. Ovesen sagde: »Ja, når I kan få ham, trækker jeg mig tilbage.«

Nielsen gik så til Berg og opfordrede ham til at stille sig i skjernkredsen ved folketingsvalget. Berg betænkte sig nok lidt, men endelig sagde han: »Ja, på den betingelse, at Ovesen ikke har noget imod det.« Det havde Ovesen jo givet sit ord på, at han ikke havde, han havde da også været folketingsmand i henimod 30 år og var måske ved at blive træt.

Sigurd Berg blev derefter opstillet som folketingskandidat og blev valgt med et meget stort stemmetal.

Så var den politiske strid endt, og kredsen samlede sig om Berg.

1891 døde den gamle C. Berg. Da kom lærer Nielsen til mig og sagde, at der burde en af os til Kolding på begravelsesdagen. Han mente ikke at kunne være borte fra skolen, men jeg kunne rejse, og han fik mig virkelig afsted. Jeg rejste om aftenen og kom

til Kolding ved midnat. Begravelsesdagen oprandt med høj himmel og solskin. Bergs bære var opstillet i staldgården ved slottets ruiner, hvor mange mennesker samledes. Der blev holdt taler af den gamle Madsen Mygdal og præsten Lund fra Vium ved Viborg, og der blev sunget en del salmer.

Så kom ligvognen og kørte Berg gennem Kolding by ned til kirkegården, og der var så stort et følge, som kunne det være en konge, der blev stedet til hvile.

Det var en stor oplevelse at være med til mindefesten over C. Berg. Denne rejse kan jeg takke lærer Nielsen for.

Tilbage til skolen igen. Derefter flyttede de kære degnefolk til østre skole i Stavning og var lærerfolk der i 30 år. Men stien blev ikke mosgroet mellem os, vi blev ved at komme sammen, men dog ikke så ofte, som da de boede her i byen. Vi havde tiden optaget hver med vor gerning, Nielsen ved skolen og jeg ved landbruget. Men vi mødtes ofte i det ny forsamlingshus, vi havde fået bygget, da det gamle forsamlingshus ikke var tidssvarende. Nielsen var hovedmanden for bygningen. Han fik sat i værk, at der kom en liste omkring i sognet til aktietegning, og beløbet blev så stort, at man kunne tænke på at bygge. Det var i 1890.

Forsamlingshuset har vi haft megen fornøjelse af, både til gymnastik og til møder, hvor vi har haft mange dygtige mænd af præster og højskolefolk til at tale.

Om vinteren samledes vi en gang om ugen, hvor lærer Nielsen og præsten talte. I begyndelsen havde vi pastor Gregersen, han talte ikke så ofte, men da vi fik pastor Sandvad, var han der næsten altid sam-

men med lærer Nielsen. De to supplerede hinanden udmærket, synes jeg. Sandvad var god til at læse op af Hostrups komedier, det var en hel nydelse. Nielsen var god til at holde foredrag. Det var mest om litteratur, han talte. Jeg husker, at han begyndte med Morten Luthers levnedsløb, derefter tog han fat på Grundtvigs levnedsløb. Han holdt gerne et eller to foredrag om Grundtvig hver vinter.

Jeg må sige, at jeg beundrede Nielsen, at han kunne få tid til dette arbejde, da jeg antager, der skulle stor forberedelse til disse foredrag. Jeg ytrede en gang om det til Mette, som svarede, at Nielsen var bedst tilpas, når han havde fuldt op at bestille. Det ser ud, som han havde store arbejdsevner, når han kunne arbejde hele dagen i skolen og derefter gå den lange vej til forsamlingshuset for at holde foredrag.

Lærer Nielsen og jeg har gjort mange rejser sammen og haft mange gode samtaler. Han talte ofte om gerningen i skolen. Han fortalte mig engang, at de bedste timer, han havde i skolen, var religionstimerne. Han sagde, at der kunne han stå og fortælle børnene om det bedste uden nogen kritik. Han kunne ikke tro andet, end at der blev lagt frø, der måtte spire og gro og bære frugt engang i sin tid. Det er, som han sagde, når Gud har åndet på det, så gror det og bliver til velsignelse.

Jeg husker også konfirmationsdagene fra den tid. Når Nielsen havde været en tur med børnene, kom de syngende ind i kirken: »Her kommer, Jesus, dine små, til dig i Bethlehem at gå, oplys enhver i sjæl og sind at finde vejen til dig ind«.

Nielsen havde sikkert en god støtte i sin hustru, man kunne nok forstå, at det lå hende meget på sinde, at det gik godt i skolen. Han havde selv skoleloden,

hvorpå holdtes fire køer og opdræt. Han hjalp selv ved arbejdet. Jeg så da, han slog i engen med le – det tror jeg nok, han var godt tilpas med, når han kunne afse tiden til det. Det var dog tydeligt at mærke, at skolen var det vigtigste. Han var en dygtig lærer, men også en dygtig landmand.

Da Nielsen blev 70 år, søgte han sin afsked. Han købte så et hus i Ringkøbing, og der levede han og hans kone som pens. lærerfolk. Vi besøgte dem mange gange. De havde jo altid noget at varetage, de havde bl. a. en have. Nielsen læste meget og rejste til tider ud at holde foredrag i sognene, og Mette var jo op- taget af huset. De havde jo en stor omgangskreds og mange gode venner. Jeg ved da, at mange her fra Stavning, når de skulle til Ringkøbing, skulle ind at se til Nielsen og Mette, dersom tiden tillod det.

Jeg kunne fremføre mange gode minder om lærer Nielsen og hustru og har meget at takke dem for. Jeg vil lige omtale, at da Nielsen blev 80 år, holdt han en fest på højskolehjemmet i Ringkøbing. Der var mødt mange gamle venner, især fra Stavning, men også fra Hee og No og flere steder fra. Der blev holdt mange taler til Nielsen og Mette og opfrisket mange gamle minder. De fleste, som var til stede, havde sikkert gået i skole til Nielsen, om ikke som børn, så som ældre i aftenskole. Det var en meget vellykket fest.

Nielsen levede endnu nogle år efter denne fest. Så blev han syg og lå det meste af tiden. Det blev jo længer des dårligere med ham. Sidste gang, jeg var inde og se til ham, kunne han ikke godt tale, men sagde nogle uforståelige ord og klemte min hånd, da jeg sagde farvel.

Jeg spurgte hans datter, hvad han sagde, og hun svarede: »Han siger, vi ses igen!«

Så forstod jeg det. Det var vemodigt at tage afsked med en gammel, god ven.

Da han blev stedet til hvile, var der kommen mange af hans gamle venner til stede, og bagefter var der mindefest på højskolehjemmet, hvor der blev holdt mange taler og udtalt tak for svundne dage. Lidt efter traf jeg på trappen pastor Clausen-Bagge, som sagde, det var en skøn mindefest, vi havde om lærer Nielsen.

Nielsens hustru overlevede ham i nogle år, så blev hun syg en dag ikke ret længe før jul, men dog ikke værre, end at hun rejste til Velling til en datter og en svigersøn. Her døde hun nogen tid efter.

Fru Mette Nielsen var en elskelig og god kone, der havde mange venner. Hun blev stedet til hvile på Ringkøbing kirkegård ved siden af sin mand, og bagefter holdtes en mindefest på højskolehjemmet hvor der holdtes mange taler og udtaltes megen tak til hende.

Vi tror, at Gud glæder deres sjæle i Himmerig. Deres minde vil leve længe. Æret være deres minde.

Lærer Nielsen døde 1936, hans hustru Mette 1940.

DA JORDFÆLLESSKABET OPHØRTE

Af Esbern Jespersen.

Delingsplanen, hvorefter Nr. Felding sogn
udskiftes, alt iflg. d'hr. ejeres specifikation over det
mig tilstillede hartkorn af dato 23. maj 1800.

1. Skinbjerg.

Der står for hartkorn 12 td. 3 fd. 2 alb., deles således, at enhver af de 3 gårdbeboere får 3 td. 3 skp. hartkorn. Boelsmanden Niels Post 5 skp. htk., til de 3 huslodder hver 3 skp. htk. samt til den 4. 1 skp. 3 fd. 3 alb. htk.

a) Da man formoder, at d'hr. ejere udflytter en af Skinbjerg gårde, som ligger meget ufordelagtig for mærken, så skulle denne udflytter have sin lod på Stenbjerg agre fra Krogsdal markskel og til sønderpå sønden Slusebæk eng af Langs, Rages og Naldagre, lodden afsat i øster og vester fra engen til Sognstrup skel. Det observeres herved, at efter ejerens bestemmelse bliver der lagt en 3 skp. lod, agre og eng inklusive, langs med Dyrrose skel og fra dennes kirkevej i nord til Krogsdal skel samt i øster efter mål og takst.

b) Den nordreste af de tilbageblevne gårde får det, som bliver tilovers af Langs, Rages og Naldagre, Stakket stykker, Dal og Nørreagre samt af Breds, Bauns, Porspøtter og Skindberghøjagre alt efter mål og takst i forhold til det forhen benævnte hartkorn. Det observeres ved denne ligesom ved den forrige, at af Nørre, Dal og Stakket agres østre ender udlægges

2de huslodder, begge 4 skp. 3 td. 2 alb. htk., som får forholdsmæssig agerland fra engene og vesterpå. Men skulle denne lod kunne strække længere i vester end ungefær den halve længde af Nørreagre, da tages det manglende i nord af Klip- og Langagre.

c) Den sønderste af de tilbageblevne gårde får det, som bliver tilovers af Bred- og Vesteragre samt af Fjald jorder og i vester Follelund efter mål og takst. Det observeres lige som ved forrige, at på vestre side af Vester- og Skinbjerg- Sigagre udlægges en forholdsmæssig huslod udi agerland på det bestemte 3 skp. htk.

d) Boelsmanden Niels Post får sin agerlod på vestre side af Follelund og østerpå efter mål og takst, loddens afsat i sønder og nær efter agrenes gang.

Engen til det fornævnte htk. deles således: at det, som falder i eller ved enhvers agerlod, får loddens bruger imod derfor at kvittere efter mål og takst udi de 2de stk. eng i Krogsdal Staushede marker, hvilke enge jeg formoder kunne deles således, at den eller de, som får mest eng ved agerloddene, får det stk. udi Staushede mark, og de øvrige får deres rest udi Krogsdal mark, loddene afsat fra åen til landet undtagen c huslod, der får sin eng efter ejerens bestemmelse af dalen næst ved Krogsdal skel.

2. Hedegaard.

Klaus Hede beholder efter ejerens bestemmelse 1 td. 4 skp. hartkorn og resten 1 skp. 1 fd. 1 alb. udlægges til en huslod på østre side af agermarken. Loddene afsat i sønder og nord efter agrenes gang. Engen til sidstes hartkorn tages ligeledes ved østre ende af hovedgårdens eng ved Svenstrup bæk i Vinding sogn.

3. Pølsbjerg.

Mogens Pølsbjerg beholder 1 td. htk. Det øvrige, 1 skp. 1 fd. 2 alb. pålægges Pølshornet og tages fra østre side af Pølsbjerg mark langs med Tolstrup skel, således at lodden får forholdsmæssig agerjord. Engen til husloden tages fra søndre ende af Pølsbjerg eng imellem Vinding og Vind sogne.

4. Trug.

Kristoffer Trug beholder 1 td. 2 skp. htk.; det øvrige htk., 1 skp. 1 fd. 1 alb., fratages med en forholdsmæssig lod på den vestre side af Trug mark, Nørremark agre kaldet, lodden afsat i sønder og nord fra engen til heden. Engen til bemeldte htk. udlægges ligeledes fra den vestre ende af Trug eng og østerpå efter mål og takst.

5. Øllgryde.

Kristen Øllgryde, der får htk. 5 tdr. 2 skp., fratages 6 skp. 1 fd. 2 alb. htk., som udgør ialt 6 td. 1 fd. 2 alb., som deles således, at på Østermark agre næst ved Trug skel udlægges 2 skp. 1 fd. 2 alb. med forholdsmæssig agerlod, som afsættes i sønder og nord, såvidt muligt med agrenes gang. Det øvrige 4 skp. htk. udlægges på Mellemtøften med sin forholdsmæssige agerlod fra Skinbjerg skel og sønderpå afsat i øster og vester. Engen til disse 2de lodder tages fra Sognstrup skel udi Skau og Flas eng så langt udi sønder som det efter mål og takst tilkomme.

6. Bugtrup.

a) Selvejeren Mads Bugtrup, der har htk. 4 td. 2 skp., får sin agerlod af Jens Kristensens Enggaard, Vestermose, Siegagre, Gammeltoft, Mummosseagre,

Lundagre, Nedertoft, Dalagre, Kilerne, Treagre og Roikjær vejagre vesten vejen. Hvad han endnu mangler, får han fra vestre side af Tværagre, det opbrudte hedejord, Ouertoft og af Bredagre, alt efter mål og takst. Engen bliver det som er udi Jens Kristensens Enggaard undtagen det sydøst hjørne af samme udi lige linje med skellet imellem begge Kaalhauger og ungefær 60 alen norden Jens Kristensens Kaalauge, hvilket stk. tilfalder Jens Kristensen; men resten som meldt tillige med Mumose og Hestbjerg eng samt fra vestre ende ved Sognstrup å og i øster efter mål og takst udi Lukkerne eller Kirkebro eng tilfalder Mads Bugtrup.

b) Jens Kristensen beholder 3 tdr. 6 skp. htk. og bliver agerlodden Mads Bugtrups Enggaard, Roikjærvejagre østen vejen, Ti, Sex og Østerdamagre samt Knakbjerg lange fem Dalagre og af øvre Roikjærvejagre alt efter mål og takst i forhold til htk., lodden så vidt muligt efter agrenes gang. Engen bliver det sydøst hjørne af hans Enggaard, det udi Mads Bugtrups Enggaard, Bækeng, Gaard Krog, Vældkilde eng, Haaer Krog og af Vester eng så langt i nord han efter mål og takst kan tilkomme.

c) En huslod 4 skp. htk. udlægges mellem begges agerlodder udi øvre Roikjærvejagre, Knak eller Bredagre samt af det opbrudte jord sønden samme. Engen bliver ligeledes imellem begge gårdbeboernes englodder udi Kirkebro eng eller Lukkerne.

7. Sognstrup.

a) Kristen Bertelsen får htk. 5 tdr. og bebor den vesterste gård, får sin agerlod udi Skorager, Skarpstrup, Gildhus, Kalv og Tværgildmoseagre samt af gammel mark det, der bliver tilovers fra 4 skp. htk.

Hvad han endda mangler, får han af Nørreagre, Flask-, Leer- og Langagre med ungefærlig de sidstes halve længde. Derfra trækkes linjen i nord eller nordvest over hedejorden til Dyrmosse skel.

b) Jens Kristensen, der bebor den østre gård og har htk. ligesom den forrige, får til agerlod den søndre halve længde af Flask-, Lerpøt- og Langagre samt Vingen, Stakketoft, Sexagre, Knak-, Smal-, Bred-, Hede- og Homoseagre samt hedejorden norden disse til Dyrmosse skel. Hvad han endda mangler, får han i Høyagre.

c) Vesten Kristen Bertelsens lod, af Gammelmark udlægges en huslod til 4 skp. 2 alb. htk.

d) Østen Jens Kristensens agermark udi Høj- og Tiagre udlægges ligeledes en huslod til 4 skp. 2 alb.

e) Østen sidste huslod af Ti- og Brændhøjagre udlægges en huslod på 2 skp. htk.s størrelse med forholdsmeæssig agerland til det derved stående hus.

f) Næst østen sidste huslod indtil Skinbjerg byskel af Brændhøj-, Adelvej- og Skinbjerghøjagre udlægges til det der stående hus ligeledes 2 skp. htk. med forholdsmeæssig agerland.

Engen til Sognstrup deles således, at til huslodderne d, e og f tages forholdsmeæssig eng fra Ølgryde skel og nordpå, f får sønden, e udi midten og d for norden. Huslodden e udlægges eng fra Harrestrup skel og sønderpå. Den øvrige eng imellem de bemeldte huslodder deles i 2de lige dele, Jens Kristensen for østen og Kristen Bertelsen for vesten. Det observeres alene herved, at Kristen Bertelsen får Jens Kristensens Enggaard samt den østre del af hans egen efter den lige linje, som trækkes fra Haugehjørnet sønden gården og over Jens Kristensens Enggaard til punktet a, hvor engen, diget og heden samles; fra denne linje

drages skellet ned gennem Engrunden og fra samme næsten i vester eller øster til åen.

8. Dyremose.

Søren Dyremose beholder 2 tdr. 6 skp. htk. Det øvrige 3 skp. 2 fd. 2 alb. lægges med en forholdsmæssig agerlod næst ved Skinbjerg skel udi søndre og nordre brud. Denne huslod får efter ejerens bestemmelse ingen eng, men vederlag derfor i hede og mose langs med Krogsdal skel fra højen norden Langtoft til Præstens Hull samt i sønder efter mål og takst.

9. Harrestrup,

der bebos af Jens Harrestrup og Poul Nielsen, og står fra htk. 9 tdr. 4 skp. 3 fd. 2 alb., deles således:

a) Jens Harrestrup, der bebor den søndre og østre gård, får til agerlod Søndre Dams, Ladeagre, nordre Storefald, af Steenagre og Leerpøtagre, over Storefald og stakket stk. samt af Graæs og Sønderagre så langt i nord som han efter mål og takst kan tilkomme i forhold til 4 td. 2 skp. htk. Det øvrige 4 skp. 1 fd. 2 $\frac{1}{2}$ alb. htk. udlægges fra Sognstrup skel og nordpå udi Stoengagre med en forholdsmæssig agerlod. Engen til nævnte huslod tages af Langvadkrog og Hummelvej næst norden indtil Sognstrup skel, afsat fra åen til heden.

b) Poul Nielsen, der bebor den nordreste og vesterste gård, beholder htk. 4 td. 2 skp., får til englod norden Damagre, af Aatteagre, Mellem Toft, Nørre Storefald, Nørbækagre, Paabjerg, Hjatterishøj Hede og Halsagre i sønder efter det skel, som for forrige beboer er bestemt. Det øvrige 4 skp. 1 td. 2 $\frac{1}{2}$ alb. htk. udlægges af Viborg Reise og vestre side af Aatteagre fra Simonstrup eller Engvejen i nord til heden

med en forholdsmæssig størrelse efter htk. og afsættes så vidt muligt efter agrenes gang. Denne huslod får ingen eng, men græsning og mose til vederlag.

10. Tolstrup.

Beboeren Thomas Frandsen beholder htk. 4 td., det øvrige 5 skp. 3 fd. 2 alb. pålægges husene Vennevold og Grandelav, da deres ejendomme kan tiltrænge til samme, mangler det, får de vederlag derfor udi heden. Engen til forbenævnte htk. tages fra søndre og østre ende af Lukkerne under Svenstrup mark. Den resterende 1 alb. htk. er tillagt Poul Tholstrups sted.

Dette insinueres til den høje kommissions nærmere bedømmelse. Fra udskifteren.

Krogsdal, den 27. maj 1800.

M. Michaelsen.

Fremlagt ved kommission på Krogsdal den 27de maj 1800 under nr. 2.

Chou. Mouer.

Mødet i Holstebro 30. juni 1800.

Efter at Krogsdals ejer således havde reduceret bøndergårdene, måtte en ny fastsættelse af deres landgilde og hoveri foretages. Og byfoged Tranberg indkaldte følgende Feldingboere ved sognefogden Claus Christensen, Hede: Thomas Frandsen i Tolstrup, Christoffer Sørensen i Trug, Christen Olufsen i Ølgryde, Jens Jensen i Boutrup, Jens Larsen og Poul Nielsen i Harrestrup, Jens Christensen og Chresten Bertelsen i Sognstrup, Søren Jensen Dyrmosé, Lauge Christensen, Christen Hansen og Niels Jensen Post i Skinbjerg.

Herredsfogden fremkaldte da først Thomas Frandsen, som mente, at en dags pløjning kunne ansættes til 1 rd., en spanddag til 3 mk. og en gangdag til 1 mk. 4 sk.

Derefter fremstod Claus Christensen, som erklærede, at han anså en gangdag burde ansættes til 1 mk. samt 1 td. rug til 3 rd. og 1 l^l smør til 1 rd. 3 mk. Derefter fremstod Christoffer Trug, som sagde, at han forstod sig ikke på sådant og ville ingen forklaring give. Christen Olesen, Ølgryde, syntes, at en plovdag burde ansættes for 1 rd., en spanddag til 3 mk. og en gangdag til 1 mk. 4 sk. Ligeledes anså han, at 1 td. rug burde ansættes for 3 rd., byg 1 rd. 4 mk. og smørret for 1 rd. 3 mk. l^l. Jens Boutrup ville ikke afgive nogen erklæring. Jens Laursen og Poul Nielsen af Harrestrup hverken kunne eller ville gøre nogen bestemmelse, og det ville Jens Christensen og Christen Bertelsen fra Sognstrup heller ikke. Lauge Christensen og Niels Post mødte og erklærede, at de om det forestående ej ville afgive nogen erklæring. Christen Hansen af Skinbjerg refererede sig til Thomas Frandsens erklæring.

— Dokumentet blev fremlagt den 15. juli for kommissionen i Holstebro. Og samme dag havde hr. Tranberg et smukt udarbejdet skema i orden over bøndernes hartkorn, landgilde og hoveri før og efter udskiftningen. Vi tager som eksempel gården

Trug (1.3.1.1),

som efter udskiftningen skulle være (1.2.0.0). Dens landgilde var 1 rd. 2 mk., 1 td. rug, 2 l^l smør, og hoveriet efter fæstebrevet 3 dage i slæt, 3 dage i høst, 6 andre dage og 3 løb på 2 mil, er 15 dage à 20 sk. = 3 rd. 12 sk. — 1 td. rug afleveret = 3 rd. — 2 l^l

smør = 3 rd., ialt 9 rd. 12 sk. Derefter udregnes med anvendelse af store brøker, at husloddens part kan blive 1 rd. 1 mk. $6\frac{2}{17}$ sk., hvorefter Trugs landgilde bliver 1 td. rug og 2 l^æ smør.

Ølgryde (6.0.1.2),

skulle efter udskiftningen være (5.2.0.0) og til husloden afgive (0.6.1.2). Christen Olufsens landgilde var 6 rd., 2 td. rug, 2 td. byg, 2 l^æ smør. Hans hoveri var som Thomas Frandsens i Tolstrup: $\frac{1}{2}$ plovdag eller 6750 □ al. = 3 mk., 4 spænddage à 3 mk. = 2 rd., 5 gangdage à 1 mk. 1 sk. = 1 rd., ialt 3 rd. 3 mk. 4 sk. Hvortil så kom hans landgilde, der havde en værdi af 15 rd. 5 mk. 4 sk. Men vi skal ikke efterregne hr. Tranbergs facit. Iøvrigt var Christen Ølgryde fritaget for at yde hoveriet, da han var Budfoged. Såvel hoveri som korn og smør leveredes in natura.

Hoveriet til Krogsdal var efter hoveriforeningen meget ringe. Efter at vi nu kender priserne, kan vi nøjes med at anføre, hvad enhver skulle yde.

Thomas Frandsen, *Tolstrup*: $\frac{1}{2}$ plovdag, 4 spænddage, 3 gangdage.

Claus Christensen, *Hede*: 2 dage i høst, 4 andre dage.

Christoffer Sørensen, *Trug*: 3 dage i slæt, 3 dage i høst, 6 andre dage og 3 løb på 2 mil.

Ølgryde som *Tolstrup*.

Jens Jensen *Boustrup* som *Tolstrup*.

Jens Laursen, *Harrestrup*: $\frac{1}{2}$ plovdag eller 7000 □ al., 4 spænddage, 5 gangdage, 1 dags klynkørsel à 5 læs, 4 dage med spænddagene à 20 sk., 1 læs fårelyng at yde.

Poul Nielsen, *Harrestrup*, som ovennævnte.

Christen Poulsen, *Sognstrup*, (5.2.0.2) forretter en langrejse på 8 mil = 1 rd., bjærger 1 dags slæt.

Jens Christensen, *Sognstrup*, der har hartkorn som ovennævnte, yder samme hoveri som denne.

Lauge Christensen, *Skinbjerg* (3.4.2.0) og Christen Hansen (3.7.1.2) yder hoveri som Tolstrup.

Niels Post, *Skinbjerg* (0.5.1.1) har en landgilde på 1 rd., 2 l \varnothing smør og gør 3 gangdage à 20 sk.

Ja, man må tage sig til hovedet og spørge: Var det alt? Nej, ikke ganske. Man skulle også svare tiende, og den tyngede jævnbyrdig med landgilden. *Niels Post* skulle således betale præsten efter akkord 3 skp. rug, hvilket vel har været $\frac{1}{3}$ af hans hele tiende og hertil kom naturalydelse til præsten. Alligevel sad bønderne i Felding for små udgifter.

Den misfornøjede Jens Jensen fra Venø.

Et åstedmøde afholdtes på Volstrup den 12. juli 1799 hos hr. etatsråd Schou. Amtmand Hansen var ikke mødt, men sendte hr. v. Rosenvinge på Slumstrup i sit sted. Vennø var udskiftet den 1. august 1798. Men under denne udskiftning havde etatsråd Schou benyttet lejligheden til at nedlægge 2de fæstede ledige steder imod, at han byggede 2de nye huse og tillagde hver af dem 2 skp. 1 fd. htk., endvidere skulle et hus, han ejede på øen, tillægges 3 td. land. Og det havde etatsråden fået rentekammerets tilladelse til, hvilken tilladelse fremlagdes i kommissionen. Da bønderne imidlertid havde mistet jord, skulle deres hartkorn og landgilde nedsættes, og en overenskomst om denne af 11. marts 1799 var underskrevet af Niels Jensen, Chr. Borberg, Niels Trengsel, Jens Larsen, Niels Nielsen Visberg, Peder Pedersen Visberg og Mads Jensen. Volstrup havde 5 gårde på Vennø, og

disse skulle tilsammen have en lettelse i landgilden på 3 rdl., hvorefter hver af dem skulle betale 6 rdl. 2 mk. årlig. Men Jens Jensen i den ene af gårdene ville ikke skrive under, og det var i den anledning, mødet holdtes. I begyndelsen sagde Jens, at han intet havde at indvende mod den lettelse i hans landgilde. Siden sagde han, at han skulle vel nødes til at betale de 6 rdl. 2 mk. årlig, men til sidst ville han dog hverken skrive under eller love at betale, da han syntes at være »fornærmet ved udskiftningen«, idet hans naboer havde fået mere jord end han. Så efterså man taksationen på kortet og fandt, at Jens Jensens jord var takseret til 8, 9 og $9\frac{1}{2}$ skp. pr. td. land (vist fejlskrivning for td. htk.), hvorimod hans nabo nordenfor havde fået jord til 7, 8, 12 og 17 skp. pr. td. htk., og hans nabo søndenfor til 9, 10 og 11 skp. pr. td. htk.

Man forklarede Jens Jensen, at når han havde fået bedre jord end hans naboer, kunne han ikke få så meget som disse. Men Jens sagde, at hans jord var ikke bedre end de andres. Komm. betydede nu Jens Jensen, at han gjorde bedst i at skrive under, men han vedblev med sin påstand, og sagde noget om Jens Sahl, som desværre er for mig ulæseligt.

Så afsagde komm. følgende kendelse: »Den indvending Jens Jensen har imod at betale lige afgift med de andre bymænd på Venø, som har fået lige hartkorn med ham og hører under Volstrup, finder komm. ugrundet, da det er rimeligt, at Jens Jensen, når han fik god jord, måtte få et mindre areal end hans nabo Jens Sahl, der efter taksationen har fået en stor del slettere. Overalt er dette en klagepost, som rører landinspektørens matematiske forretning, hvilken må antages for rigtig, så længe den ej på lovlig måde er forandret. Thi anså man Jens Jensen forbunden

til, at han i lighed med de 4 andre Volstrup godssets bønder på Venø bør svare den nedsatte landgilde 6 rdl. 2 mk. årlig til Volstrup ejere, så længe udskiftningen er uforandret for hans gård, hvorimod han henvises til rentekammeret med hvad anker, han måtte have mod landinspektørens delingsforretning«.

Efter denne kendelse påstod etatsråd Schou, at Jens Jensen skulle betale sin part af åstedmødet. »Men Jens Jensen ville ikke betale, da han ej havde forlangt noget åstedmøde, og sagde som forhen anført, at han burde haft mere jord«. Etatsrådets sidste påstand ville komm. ikke dømme i, men anmodede ham om som rekvisent og ene lodsejer at gøre udlæget. Så kunne han gå til rentekammeret med sit mellemværende med Jens Jensen om betalingen. Forretningen blev således sluttet og underskrevet af Rosenvinge, Lindahl, Grøn, J. Schurhardt.

Vem, Gørding, Møborg.

Et åstedmøde holdtes den 5. novbr. 1796 i Skærumbro. Her var betydelige vanskeligheder at overvinde, idet Holmgaards ejer ved prokurator Lohmann ville have del i Vem hede til to gårde i Møborg sogn nemlig MøborgsAa og Lundgaard. Et tingsvidne beviste intet sikkert; det kunne ikke afgøres, om de to gårde eventuelt havde ret. Men de havde imidlertid allerede fået andel i Møborg hede efter skyldfang, og så tillige at give dem del i Vem hede — også efter htk. var »så urimelig, at ingen er i stand til at vente sådan en påstand ved dom konfirmeret«.

Også to andre ejendomme, Sø og Flak i Gørding ville have part i Vem hede.

Hele kalamiteten hidrørte fra, at man havde udskiftet Møborg sogn uden først i fl. forordn. at be-

stemme by^s og sognskel. Vil de være med til at dele Vem hede, så må den hede, de allerede har fået, gå med i puljen. Lodsejerne i Vem var alle enige med komm. i dette.

»Amtmanden fandt det ganske lovstridigt, at Holm^s gaards ejer skulle kunne dele Møborg gårde efter hans arbitraire indfald imellem bønder, hvis steder — enten han ejede dem alle eller en af dem — havde deres bestemte skyldfang og følgelig i forhold til samme adkomst til hedelod. Denne sag ville han have til rentekammerets decision«.

Heller ikke Sø og Flak kunne komme i betragtning under udskiftningen af Vem hede, »da Vem hede ikke har nogen tilværelse førend den er ved lovlig skel udskiftet fra Gørding og Møborg såvelsom de andre omliggende heder«. Det gale var, at Møborg sogn var udskiftet uden nogen ordentlig skelbestemmelse ligeså med Gørding. Men den i Gørding sogn 1791 passerede udskiftning viser, at stederne Sø og Flak allerede har fået lod i Gørding hede og forte. »Dem tilkommer ikke mere end enhver anden beboer af Gørding sogn«. »Deres brugsret i Vem hede er lyd uden mening; thi Vem hedeskel har ingen steder været bestemt i en hede, som lå fælles for både Gørding, Vem og Møborg sogne. Det som her bliver at udgøre, er bestemmelse af skel mellem Gørding og Vem, i fald den 1791 antagne skel kan blive forandring undergivet, og må ejerne af Flak og Sø vel bemærke, at den mulige tilvækst blev en erobring for hele Gørding og ikke for dem alene«.

Peder Tang og Schach de Hoffmann erklærede, at de ville godkende skellet fra 1791, men Christen Harpøth ville gå rettens vej for at få et stykke hede uden for dette skel — i Vem hede.

Iøvrigt forligtes man helt godt om andre sager på mødet: Der fandtes en del husmænd på heden, som de havde dyrket noget op af. Hvad med dem? Man fandt, at det var urimeligt, at bønderne skulle betale alle skatter. Husmændene skulle sættes i hartkorn og derefter have jord efter skyldfang.

Ved dette møde snakkede bønderne ikke med. Herremændene ordnede det hele. Landinspektøren var Ludvig Wissenberg.

Der måtte holdes adskilligt flere møder i Vem, før alle disputer fik deres endelige løsning. På et møde den 12. april 1797 refereres til møderne den 5. november og 12. december, og man har gravet en landstingsdom af 21. og 22. okt. 1691 frem for at bevise Møborgs Aa og Lundgaards ret til andel i Vem hede. Rentekammeret vil ikke afgøre sagen, men henviser den til »lands lov og ret«. Så forliges omsider parterne således, at de to gårde får andel i Vem hede og mose, men ikke i »det som kaldes forte«. Og alle tvistigheder, som desangående hidindtil har været imellem ejerne, ophører fra nu af.

For Nørre Holmgaard underskriver byfoged H. J. Lindahl, for Nr. Vosborg Peder Tang, for Sønder Vosborg på hr. de Hoffmanns vegne Wedersøe, endvidere sognepræsten i Gørding Jens Steendorph og bønderne Mads Christensen Hedegård, Niels Kjeldsen Sønder-Hedegaard, Niels Pedersen Meld-Hedegaard, Børge Brandsborg og Søren Jensen Skaarehede.

De samme mænd tilligemed C. Harpøth til Ulsund underskrev forliget for de to andre gårde Sø og Flachs vedkommende. — Den endelige udskiftning af Vemb sogn, som ikke her skal refereres, fandt sted i Skærumbro 1797 den 28. sept. kl. 10 slæt. *)

*) Bl. 10/7 34.

Brug og misbrug i Nees.

Den 13. marts 1798 skulle der udskiftes mellem hovedgården Ulsund og Nees sogns bønder; og landinspektøren tog sig til hovedet og henfaldt et øjeblik til filosofiske betragtninger: »Brug og misbrug i fællesskabet gør sagen så forviklet«, at det kan være vanskeligt at finde den rette løsning. Her har nu Ulsund, byens ejere, tilegnet sig Ulsund bys hede som en forlods ejendom, og det er da, synes landinspektøren, misbrug. At Ulsund hovedgård også har haft fri græsning og drift i Nees sogns hede, kan derimod nok kalde »brug i landmålingen (1682) grundet«.

Nu siger forordn. af 23. april 1781, som også hr. Wissing vidste besked om, at der under »udskiftninger enten af en hel bys eller en eller flere lodsejeres jorder alene ses på, uden hensigt til hartkorn, hvad og hvormeget enhver lodsejer er i besiddelse af eller har i brug«.

Denne bestemmelse var givet for at man ikke helt skulle blive hemmet af den gamle hartkornsansættelse. Det ville jo være uret, om to lige højt ansatte gårde, hvoraf den ene var forsømt og groet i lyng og den anden forbedret til fleredobbelt kapacitet, nu skulle gøres lige. Og det skulle de altså heller ikke. Og hvad overdrev og heder angik, da skulle den deles i forhold til enhver »græsningsret til visse hoveders påslag på overdrevet«. Således var loven. Eller med andre ord: Indmarken skulle deles i forhold til, hvad enhver havde i brug, overdrevet i forhold til gammel græsningsret. Men vi har i denne afhandling endnu ikke set disse bestemmelser praktiseret; man udskiftede efter hartkornet.

Og hvordan ville det gå i Nees, hvis man fraveg denne regel? Ja, Skalstrup havde sin særskilte hede, Nees

og Ulsund uvedkommende, og den kunne de Skalsstrupsmænd jo få. Men det ville jo være rent galt på grund af gammel misbrug at lægge Ulsund bys hede under hovedgården. Nej, alt taget med i betragtning ville den retfærdigste løsning være ganske at se bort fra »brug eller misbrug« og så udskifte heden efter hartkornet. I modsat fald ville »3 eller 4 beboere alene få græsning i Nees og Ulsunds fællede og følgelig alle andre være udelukket fra hede, græsning og ildebrand«.

Ejeren af Ulsund hr. Chr. Harpøth, præsten og degnen bifaldt fuldkommen landinspektørens forslag således, at den benævnte hede deltes efter hartkorn mellem hovedgården Ulsund, Nøramer samt Nees og Ulsunds byer, hvilket ved underskrift bekræftedes.

C. Christensen. C. Harpøth. I. H. Giesten.

Den specielle deling kunne nu overlades til hr. Harpøth, som var eneste ejer, idet bønderne endnu var fæstere, men han var enig med landinspektøren i, at det var bedst, landvæsenskommissionen foretog udskiftningen, så det ikke skulle kunne siges, at han interesserede sig mere for den ene end den anden. Bønderne antager så også denne plan, nogle dog først efter en smule kritik. Agre og enge deles og veje bestemmes.

Også en deling mellem Ulsund og Skalsstrup bys beboere bringes i orden, idet man hele tiden holder sig à jour med kortet.

Husbys udskiftning og de indeklemte husmænd.

Alle gode gange er tre. Nyt åstedmøde holdtes den 24. juli 1798 i Husby præstegård, hvor Daniel Wisenbergs planer fik og færdig. Først forlangte han, at samtlige lodsejere skriftlig skulle tilstå, at de

var fornøjet med den skete afpæling. Forvalter Fabricius på sit herskab, Ryssenstens, vegne havde intet at indvende, da ingen af godsets bønder »fordristede sig til at klage«. Aabjergs ejer troede også, at delingsplanen punktlig var fulgt, og hr. Strandbygaards fuldmægtig Linnet på Pallisbjerg sagde, at ingen af Pallisbjergs bønder havde meldt sig med klage.

Til husmændene, som der var en del af, skulle der beregnes hartkorn, og dette skulle fradrages en del gårde, og man drøftede hvilke gårde, der kunne »tåle« at miste hartkorn, og hvad deres landgilde så skulle være.

Landinspektøren fandt hr. Strandbygaards forslag til hjælp for hans »tilværende husmænd med græsning og ildebrand« meget moderat. Alligevel blev der den forskel, at den brug, de før havde haft gratis, nu skulle betales både med hartkornsskat og proportional landgilde.

Delingsplanen vedtoges, dog først efter nogle indvendinger fra bønder, som troede sig »fornærmet«, således Christen Flodgaard og Christen Kirkeby. De skrev dog under.

Salting enge skulle deles i en mængde parceller, og der var kun den udvej at fordele dem ved lodtrækning.

Forholdet mellem de gårde, som skulle afstå jord og hartkorn til husmændene, og disses fremtidige pligter, blev omhyggeligt udregnet af landinspektøren. Imidlertid havde nogle af gårdmændene, i hvis lodder der var udlagt husmandsbrug, købt »deres i fæste havende gårde og de fra samme udlagte husmandslodder«. Det gjaldt nr. 13, 11, 61, 52 og 18; men nr. 10 Christen Bak, nr. 44 Peder Krog og nr. 51 Jørgen Andersen ville ikke købe, og for dem skulle altså

afkortningen udregnes. — Daniel Wissenbergs beregninger er således:

Jørgen Andersens mark	htk.	3.6.1.2	
Deraf afgives til husmandslod	htk.	0.2.1.2	
Jørgens landgilde efter fæstebrev, penge		2 rdl. 3 mk.	
Rug 1 td. 1 fd. à 3 rdl. tønden		3 rdl. 0 mk.	9 sk.
Byg 2 td. 4 skp. 2 fdk. à 2 rdl. tønden		5 rdl. 0 mk.	12 sk.
Ialt		10 rdl. 4 mk.	5 sk.

Altså skal huslodden svare 5 mk. 2 sk., som gårdfæsteren Jørgen Andersen godtgøres i sin landgilde. Også af indfæstningen, 10 rdl., skal han have noget refunderet. Men for at denne udregning kunne foretages, måtte hr. Wissenberg imidlertid have fæstebrevene, og da sådanne sjældent ses, hverken i årbogen eller sognebøger, anføres de her. De åbner os et kikk ud i ældre tiders skikke og sædvaner, bl. a. lægger man mærke til en aftægtskontrakt med mindre ydelse end i det følgende århundrede.

Fæstekontrakt af 1765.

Jeg Hans Kaas, kongelig majestæts bestalter major af infanteriet, herre til Aaberg kendes og hermed vittterliggør at have sted og fæst som jeg og hermed steder og fæster Christen Christensen hans faders gårdpart i Øe som står i matrikelen for 3 tdr. 4 skp. 1 td. 1¹/₃ alb., hvilken hans fader for ham således har opladt, at sønnen bemeldte Christen i dennes livstid den halve del i fæste forundes og efter dennes dødelige afgang den hele sted uden videre indfæstning, og bemeldte sted i så måde Christen Christensen hans sted i fæste forundt, så længe han årlig og i rette tid svarer alle kongelige contributioner, udreder sin landgilde og arbejdspenge, ligesom hans fader med 2 l^ø smør og 6 rd. 1 mk. penge til hver års martini og ellers

gør korn- og material-ægte og henter 2 læs tørv årlig i Arberg hede tillige med andre hans frie medtjenere. Steden bebygges og forbedres og sig ellers med lydig-
hed [beflitter] som det en fæstebonde tilkommer efter hans majestæts lov og forordninger. Dets til bekræf-
telse under min hånd og signete.

Aaberg, den 30. marti 1765.

H. Kaas.

Ovenmeldte fæste skal af mig vorde efterlevet min hosbonde uden mindste skade, om bedes Hans Holm og Kristen Klitt ville dette med mig til vitterlighed underskrive.

Aaberg, den 30. marti 1765.

Christen C. C. B. Bak. Hans Holm.

Cristen Klitt.«

Fæstekontrakt af 1774.

»Jeg Ernst Halchuuus, kaptain af cavalleriet, herre til Aaberg kendes og herved vitterliggør at have stedt og fæst, ligesom jeg herved steder og fæster Peder Jensen min gård i Husby sogn, Krog kaldet, som hans fader Jens Simonsen ene beboer på følgende condition:

1. Svarer han af gården, som står for hartkorn 3 tønder 3 skp. 1 alb., alle nuværende eller herefter-
kommende ordinære og ekstraordinære skatter og på-
budte af sig og sine tyende.

2. Svarer han til hver martini landgilde 8 rd. 5 mk., skriver otte rigsdaler fem mark.

3. Forretter han rejser lige med de øvrige frie bønder i det mindste en rejse på 10 à 12 mil eller hvor jeg det befaler årlig, så henter han og hvert år et

dygtigt læs hugne tørv i Aarberg hede med skrave vogn, og om en dags arbejde ved møllen eller sligt forlanges, skal han gøre det.

4. Hans huse skal han holde i forsvarlig stand samt dyrke og forbedre sine markjorder såvel som holde forsvarlig besætning i gården. Gården tiltræder han ej, før hans forældre den godvillig til ham vil afstå, og i så fald bliver han forbunden at give dem forsvarlig husværelse i gården med varme og lyssen samt behøvende klæder og mad, ligesom han får det. Men skulle der indfalde disputer imellem dem, da skal han årlig foruden husværelse i gården med ildebrand og lys give begge hans forældre, så længe de lever, årlig 2 $\frac{1}{2}$ tønne rug og 1 $\frac{1}{2}$ tønne byg, men når den ene ved døden afgår, da nyder den efterlevende 1 $\frac{1}{2}$ tønne rug og 1 tønne byg årlig, og så længe nogen af dem er i live, nyder den eller d. . hver dag 4 potter mælk, så sød som det malkes. Iøvrigt haver han at rette sig efter de kongelige forordninger samt ubrødelig de anførte clausuler, alt under sit fæstes forbrydelse, og bekræfter jeg dette herved under min hånd og siegl.

Aabjerg, den 12. september 1774.

E. Halcuus.

Ligelydende fæsteakkord har jeg Peder Jensen til originale modtaget, og forbinder mig herved samme i alle sine punkter og clausuler ubrødelig at holde under dette mit fæstes forbrydelse og til dets større sikkerhed har jeg formået Jens Nielsen og Jens Knudsen, begge her fra Aaberg, dette med mig til vitterlighed at underskrive. Datum Aaberg ut supra. Peder Jensen. Efter begæring til vitterlighed.

A. Weddersøe.

Fæstebrev 1766 og fæsteoverdragelse.

På højvelbårne hr. baron Otthe Henrich Juel, friherre af baroniet Ryssensteen, herre til Lundbeck, Pandum, Rammegaard og Udstrup hans vegne steder og fæster til Jørgen Andersen et sted i Husby sogn beliggende, Grauersgaard kaldet, består af hartkorn 3 tønder 6 skp. 1 frdk. 2 alb., hvilket sted hans fader bebor og opladt haver til bemeldte sin søn på den måde, at han nu straks tiltræder den halve part af stedet, og den anden øvrige del at nyde efter forældrenes død, samme sted bemeldte Jørgen Andersen i fæste er forundt på lige og samme måde som hans fader det i fæste haft haver, når han deraf svarer alle kongelige contributioner nuværende eller herefter påbudne vorder, samt landgilden efter jordebogen at betale som er penge 2 rdl. 3 mark, rug 1 td. 1 frdk., byg 2 td. 4 skp. 2 fr. til sine bestemte tider efter loven, stedets mark og ejendom ej til nogen upligt at bruge eller bruge lade, såvelsom dets bygning at holde i god og forsvarlig stand, sit herskab og dens fuldmægtig at bevise al horsommelighed, lydighed og i det øvrige at rette og forholde sig efter hans kongelige majestæts allernådigste lov og forordninger alt under dette fæstebrevs forbrydelse. Til indfæstning betaler han til sit herskab 10 rd. Dette til bekræftelse under min hånd og signete.

Datum Udstrup, den 16. maj 1766.

I. W. Helt.

Forbemeldte indfæstning 10 rdl. betalt, hvorfor min forhen udgivne bevis er mortificeret.

Udstrup, den 20. oktober 1766.

I. W. Helt.

Forevist ved inkvisitionsforretningen den 22. oktbr. 1766.

I. Svejstrup. Krag.

I følge høje herskabs ergangne ordre er forbemeldte Ivar Andersen løsgivet fra dette steds fæste og overdraget hans forældres afgangne Thomas Iversen på Husby Klit hans sted for at se den afdødes efterladte enke til gode i hendes alderdom og svaghed, hvorimod hans herskab har overdraget dette steds fæste til broderen Jørgen Andersen for anførte betalte indfæstning, da benævnte Jørgen Andersen i alle måder har at rette og forholde sig efter dette fæstebrevs indhold, alt under fæstebrevets forbrydelse, og dette fæstebrev belægges med dette års stemplede papir.

Raunsborg, den 20. januari 1768.

I. W. Helt.

Så snart Christen Amkier i Husby i fæste havende gård bestående af hartkorn 3 td. 6.1.2 bliver på ny henfæstet, er fæsteren forbunden til inden fæstebrevet bliver udstedt at lade denne gårds enge gå i skifte hver anden år med hans nabo Jørgen Andersen, som skatter og skylder lige med bemeldte Christen Amkier. Men derimod om fæsteren af den væesteds gård skulle forlange marken uddelt, skal det tillades. Da jeg selv, så snart det forlanges, skal være overværende ved sammes uddeling.

Udstrup, 1. juni 1780.

I. Tang.

Ligelydende fæstebrev har jeg in originale modtaget og forbinder mig herved i alle punkter og clau-

suler ubrydelig at holde, alt under dette mit fæstebrevs forbrydelse.

Aaberg, den 20. oktbr. 1790.

Jørgen Andersen.

Det hoveri jeg undertegnede Christen Bach i Husby efter mit fæstebrev er pligtig årlig at forrette anslår jeg til penge beregnet for 3 rdl. og er fornøjet med derefter at nyde godtgørelse for huslodden jeg skal miste fra min i fæste havende gård. At forestående er Christen Bachs egne ord og bestemmelse det tilstår vi som overværende da Christen Bach erklærede ej selv at kunne skrive.

Aaberg, den 10. decbr. 1799.

Chr. Toft. Christen Bierg.

Samme mænd attesterer, at Peder Krog er fornøjet med en godtgørelse på 9 rdl. for den huslod, han skal miste.

Omsorgen for husmændene,

som vi atter her er blevet vidne til, er velbegrundet i forordningen af 1781. Det hedder om denne sag stk. 19: »Da husmands-familierne anses nyttige såvel for det almindelige som især for gårdmændene, så skal amtmændene og landvæsens-commissærerne ved byernes udskiftning søge at overlægge og afgøre med lodsejerne, hvorledes dem en forholdsmæssig græsning, imod hvad dem ved udskiftningen betages, efter enhver bys særdeles omstændigheder bedst og belejligst kan være at tillægge«.

Iøvrigt havde herremændene fremdeles ret til at gøre deres bønder lige i hartkorn eller fratage dem jord og deraf oprette nye landbrug, blot måtte intet

bondegods lægges under hovedgården. I Rønbjerg under Estvadgaard 1797 forblev Nørkjær uforandret 14 td. 6 skp. hartkorn, Primdal reduceredes med ca. 1 td., Risgaard blev uforandret 6 skp. 2 td., medens de øvrige 12 gårde gjordes lige med hver 3 td. 1 skp., og således blev der en del jord til overs til fire husmænd, foruden at »natmandens hus tillagdes 4 td. geometrisk hedeland, ansat til 10, sønden og østen huset«.

Timgaard og huse på heden.

Om husmændene på Husby hede hed det den 29. april 1798 på et åstedmøde, som holdtes på Pallesberg, at de selv havde opdyrket deres jord, nogle mere, andre mindre, og at de skulle beholde den jord, de havde opdyrket; intet var rimeligere, skønt jorden jo faktisk ikke var deres; men et sted skulle de jo være. Når forordningen, der, som de fleste andre landsomfattende love, særlig er affattet efter østdanske forhold, taler om husmænd »og hvad dem ved udskiftningen betages«, så er der nok især tænkt på gadehusmænd, hvis boplads nu blev dem berøvet, og hvis græsningsret skulle erstattes. Her i Vestjylland kunne man bare lade husmændene bo på de ødemarker, hvor de havde slået sig ned og så — lægge dem i skat.

Den 1. oktbr. 1798 var der møde på Timgaard, som ejedes af landkommisær, herredsfoged H. Jak. Lindahl, der frasolgte godset, udparcellerede hovedgården og nedrev hovedbygningen. Vi må i det hele taget erindre os, at tiden, da jordfællesskabet ophørte, falder sammen med godsslagtningen, og profitbegær er et af periodens hovedmotiver; det er det for herremændene, og det er det for Jens Jensen og kolleger, der først får jord nok af graveren.

Også på Timgaard var der huse på heden, men her lod man bønderne beholde det hartkorn, de havde, idet hr. Lindahl mente, at den jord, husmændene be- høvede, kunne tages af gård nr. 8, som beboedes af Simon Kongsgaards enke; hun havde frasagt sig fæ- stet, og gården var således fæsteledig.

Lindahl som eneste ejer mødte med en fiks og fær- dig plan, som han fik vedtaget uden Vrøvl. Nogle gårde måtte nødvendigvis udflyttes, og dette skulle ske inden tre år. Hustofterne, hvor en udflyttet gård havde stået, skulle tilfalde de mænd, i hvis lodder disse tofter lå. Beboerne i sognet skulle nyde tre kær- ver efter den hidtil lagte gøde.

Udflytningsproblemer i Stadil.

Et åstedmøde holdes hos sognefogeden Chr. Toft den 12. november 1798. Komm. fandt det nødvendigt, at mindst 4 bønder udflyttede; men dertil var ingen villig, skønt Chr. Toft ville betale 50 rdl. til udflytterne, der ligeledes kunne vente mindre beløb af de andre bymænd, hertil kom så en forventet hjælp af kongens kasse, som i forordn. var ansat til 50—100 rdl. for hver gård, der udflyttedes. Men ingen ville udflytte, og »da dagen hældede« så afbrød man mødet, som fortsattes næste dag, den 13. november.

Hensigten at lade sagen gå til rentekammeret blev her opgivet, da det ville forsinke udskiftningen. Og man blev således forenede, at to mænd, Peder Gra- versen og Niels Jørgensen, skulle udflytte, medens de øvrige bymænd i Meilby kunne blive boende og få hver en hjemlod og en udlod. De bymænd i Mejlby, som havde 1 td. htk. eller derover, skulle så betale 21 sk. pr. skp. htk. til lige deling mellem de to udflyttere. Disse bønder var: (ejereren af Aabjerg for) Mads Jen-

sen (3.4.2.1), Jens Skelmose (2.0.0.2), Jørgen Vandborg (0.7.0.2), Jeppe Knudsen (5.2.2.^{1/2}), Chr. Hansen (5.1.2.1), Jens Jørgensen (6.0.0.0), Chr. Vestergaard (5.1.1.0) og Niels Toft (2.0.0.0). Endvidere ville sognefogeden Chr. Toft også efter denne ordning betale 50 rdl.

Det er, som man ser, en speciel delingsplan for Mejlby, her er refereret. På mødet skete der også andre ting. Kapellanen Johan Hendrik Schlichtkrull underskrev delingsplanen på sin fader sognepræst Otto Schlichtkrulls vegne. Landinspektøren, som fik overenskomsten i stand, var Fred. Ditlev Flor.

Jordfællesskab mellem flere sogne.

Landinspektør Daniel Wissenberg berammede et åstedmøde til den 3. oktober 1796 hos Christen Nielsen, Store Bjerre i Sir, og samme dag skulle der holdes møde for naurboerne, der også var interesserede, men da Wissenberg erfarede, at der den pågældende dag var stort heste- og kvægmarked i Holstebro, hvor de fleste bønder skulle med, ombestemte han dagen til den 13. oktober i Sir og den 14. oktober i Naur.

Landinspektøren havde naturligvis sin plan færdig. Først affandt man sig med nogle bønder eller jord ejere i Maabjerg sogn, som skulle have del i heden. De var vel tilfredse med den skellinje, som blev dem forevist på kortet, hvorefter de underskrev protokollen. Mændene var: Chresten Jacobsen i Dellerup, Henrik Frøjk, Mogens Frøjk, Jens Andersen i Dellerup, Jens Jensen Gaardhøje, og Peder Nielsen Gaardhøje.

Dernæst kom den Vejrum klasse for og lodden dem anvist, som de bifaldt. Og de interesserede skrev under, nemlig på Chresten Bergs og egne vegne Niels Ting.

Så kom Naur sogns beboere for samt nogle andre, som hørte til denne klasse, nemlig Mads Nørby fra Asp og rektorens fra Rebe, der repræsenteredes af byfoged Tranberg. De kunne ikke nægte, at den lod, som var dem tiltænkt, både var betydelig og god. Det blev dem forklaret, at den lod, de fik, og som de kunne efterse på kortet, var til senere speciel deling dem imellem.

Underkriverne var: K. Lind, Jacob Nielsen, Tranberg, Daniel Wissenberg på forvalter Larsens vegne, Mads Østergaard, Niels Bastrup, Niels Mathiesen, Jørgen Knudsen, Tarp, og Aachmann, nogle med ført pen, andre egenhændige.

Sir sogn.

Først efter, at man således var blevet nabobyernes fællesskab kvit, kunne man gå i gang med at udskifte Sir sogn, og dette skete efter en omhyggelig udarbejdet plan og blev af herremænd og bønder tillige med naurpræst hr. Lind underskrevet i skøn endrægtighed. Niels Brunsholms husbond Christen Horslund i Skibild var ikke mødt »formodentlig fordi han havde indset det intricale i denne sag«.

Endelig skulle Sir hede deles. Hr. kammerjunker von Jermin fremlagde et landmålingsudtog, i henhold til hvilken denne hede skulle deles. »Deraf ses, at derudi ingen anden var delagtig end Lille Støvl, Klovborg, Thorager, Peder Smed, Pilgaard og Svend Smed.«

Det tog et par sider for penneføreren at bringe denne sag til en heldig afslutning.

Hvad der voldte vanskelighed var, at der i heden fandtes »opbrudt jord«, tilhørende Jens Pedersen Klovborg. Skulle han beholde den? Og var der andre, som også havde opbrudt jord i heden? Ved at efterse

kortet fandt man, at såvel Sir som Maabjerg sogne- mænd havde en sådan jord. Men landinspektøren for- klarede, at dette var uaktuelt, når talen blot var at dele Sir hede.« Jens Klovborg fastholdt imidlertid sin ret til den opbrudte hedejord, og da andre Sir-bønder muligvis også fra gammel tid kunne have gjort »ind- fald i heden«, som måske aldrig kunne opklares, og hvis opklaring i hvert fald ville koste tid og penge, som man ikke ønskede at ofre, så bestemtes, at Jens Klovborg skulle søge sin jord tildømt, og ingen af de andre interesserede skulle have noget derimod at ind- vende. Resten af heden skulle så deles »efter skyld- fang«.

Men i sognet var der to beboere, nemlig Knud Læ- gaard og Ole Svenningsen, som havde brudt heden, ligesom »deres formænd i umindelig tid«. Knud fik et lidet kær, som lå bekvemt for hans gård, og Ole 1 td. hedeland. Og så kunne man underskrive forret- ningen. Kommissionen bestod af Hansen, Grøn og Groos.

Astedmødet i Naur præstegård

fandt sted dagen efter, den 14. oktober.

Det blev afgjort, hvem der ville have del i den lod af Sir, som dagen før var tildelt sognet, og så skulle det afgøres, hvem der fremdeles skulle have del i Aaenge. Det hele gik let nok med undtagelse af, at Jacob Nielsen i Overlund stædigt fastholdt, at han ville beholde sin Sir-lod; men da hans påstand ville hindre en ordentlig deling, og da han ikke havde bygninger på Sir-lod, så »eragtede« komm., at han skulle tage vederlag i Aaenge. Eragtningen blev læst op, hvorefter Jacob Nielsen erklærede, at han ville tage den til efterretning.

Dernæst blev Alstrup beboere indkaldt og dem forklaret, at de nu var ejere af Naur og Sirs lod, for såvidt der ikke var en eller anden forbeholdt at blive der; men deraf fulgte, at som ejere af andres del i Sir mark, var de pligtige at afstå den del, de hidtil havde haft i Aaenge.

Ingen havde noget derimod at erindre.

Så måtte der tages bestemmelse om, i hvilken orden Aaenge skulle deles mellem de delagtige byer. »Det følger af sig selv, at beboerne tager lod i den orden, i hvilken de bor i byen«. Bur sogn falder vestligst, dernæst Nederlund og Overlund og så Naur bys beboere, nemlig den vestre side af gaden fra sønder til nord og den nordre side af gaden fra nord til sønder, hvoraf følger, at Dalgaard skal tage østligst. Ja, det må naurboerne vel kunne forstå.

Dernæst følger Vognstrup, hvoraf ingen anden end som Niels Bastrups sted har del. Saa skulle følge Gannerup, nemlig Christen Overgaard, men da denne havde solgt sin del til Overlund, så følger, at hans del indlemmes i Jacob Nielsens lod . . .

Endnu tages bestemmelse om Idumlund enge og Ellerbæk, og så tages der fat på agermarken. Alstrup bys mark falder østligst, og dens skel reguleres efter omstændighederne. Krunderup by, hvortil henregnes Overgaard, beholder sin forrige mark norden og sønden for Holstebro-vejen. Der tages bestemmelse om nordfælledeerne, hvoraf Overlunds og Nederlunds beboere havde opbrudt en del. »Degnen bør beholde sin lod sønden for kirken«. Naur by får en særskilt lod og ingen fællesskab derudi med andre byer. Det lidet, Aachmann har på Over- og Nederlunds mark, bør ham udlignes ved hans sted kaldet Galtrup, fordi Naur og Nederlunds mark ingen steds støder sam-

men. Dermed var man ovre det værste; den specielle deling mellem de enkelte inden for byerne skulle ske hen på foråret.

Præsten hr. Lind ville gerne have et stykke jord tilbage, som en af hans formænd i embedet engang havde bortbyttet med et stykke af degnens. Blev tilladt, da et sådant bytte med beneficeret jord aldrig var tilladt. Desværre havde kammerjunker Jermiins bonde Niels Bastrup just tilbyttet sig det nævnte stykke jord, og den muntre måde, denne fadæse blev rigtigedes på, vil jeg forbigå.

Alvorligere var det, at Niels Gade og Christen Gabrielsen måtte udflyttes. Til denne udflytning ville Jermiin betale 50 rdl., og bønderne ville hjælpe med møgagning i dette efterår til rugsæd efter rigtig omgang, ligeså med tag til »den forehavende bygning«. På samme måde ville alle de øvrige, som var delagtige i denne udskiftning, hjælpe med kørsel af materialer og håndlangerarbejde. Og hertil kom jo så hjælpen af kongens kasse. Så var man færdig og kunne skrive under: Jermiin, Lind, Mads Gade, M. Quistgaard, Daniel Stougaard, I. Holst, Jørgen Kielsen, Niels Mathiasen, Jens Jørgensen, Knud Dam, et ulæseligt navn, Anders Maesberg, Mads Østergaard, Niels Bastrup, Jens Dalgaard, Niels Dahl, Jens Madsberg, Peder Masberg, Steenum på hr. Peder Tangs vegne.

»Ligesom samtlige lodsejere har vedtaget det passende, men en var bortgangen, da forretningen sluttede ud på aftenen«.

Hansen. Grøn. Groos.

Wissenberg.

Da Naur bys specielle deling

den 15. marts 1797 fandt sted, kunne etatsråd, amtmand Hansen for svaghed ikke være til stede. Men Daniel Wissenberg var atter sjælen i arbejdet. Det gik lidt trevnt at få halet planen i land, og der måtte nogen eragtning til, som man ikke var særlig oplagt til at appellere. Der var en mand, der blev vred, og det var Jacob Nielsen. »Hans underskrift kunne komme tidlig nok, sagde han, uden at ville erklære, hvorfor han ej ville underskrive, ej heller erklærede han, at han ville appellere til det høyskongl. rentekammers eller forlangte landvæsenscommissionens eragtning«.

Det var jo en kedelig afslutning. Men — den tvist, som forhen har været imellem Idum hedehuse og Raasted angående skellet, faldt bort den 8. og 9. februar, »således, at Idum hedehuse beholdt den hede, Raasted havde påstået, og Idum hedehuse frafaldt »deres formentlige ret til Knuds Kjær«.

Denne glædelige enighed kunne vel nok opveje den forskrækkelse, at »nr. 25 gjorde en hoben ubekvemme ophævelser«, især da han bagefter antog planen.

Om derimod Christen Hahle i

Skaaphuset

opnåede fred med sine »naboer«, har jeg ikke fået konstateret. Men således rekvirerede han et åstedmøde: »Til min ejende og påboende gård Skaaphuset i Sunds sogn er vidtstrakte uddrift, grønne, heder og enge, hvis grænser er til Haderup, Ørre, Bording og Sunds sogne. Og med de tilgrænsende beboere er ejendommen dreven til fælles, så der mellem disses og min mark er ingen skel, som vedkommende vil finde for ret skel, da de bestandig vil tilegne sig i mere og mere.

Der er endog dem, som har indhegnet stykker, der efter min formening er af Skaaphusets ejendomme, og som i det mindste altid, endog i henhold til hine, vil blive anset for fælles grund, hvor mig fravendes min ret. Da jeg ikke har indgået nogen skelforretning med nogen, har jeg uden at agte på de opførte grøfter dreven som sædvanlig med mine kreaturer, og derved er jeg blevet indviklet i tvist og trætte«.

Et åstedmøde holdtes på gården den 6. sept. 1797.

Gården lå 1682 under Herningsholm hovedgårds-
takst og fik 11 td. hartkorn. Den hører til Ilskov sogn, og dens navn er til forskel fra dens mange af-
læggere ændret til Skaaphusgaard, hvilket gernings-
manden vel må have ment var en forbedring.

Efter at bønderne var blevet selvejere, og de gene-
relle udskiftningsplaner var godkendte, kunne, som vi har set, hede og forte endnu henligge uskiftede i lange tider. Ni landejendomme havde således fælles-
skab om Gammelvind hede, ca. 1000 tdr. land, indtil 1850, da udskiftningen fandt sted. Hvorledes amtets talrige dobbeltgårde fik jorderne fordelt, kan være vanskeligt at oplyse. Gamle folk har sagt mig, at ejerne selv foretog udskiftningen uden hjælp af land-
målere, og det stemmer ganske overens med, hvad allerede Begtrup kunne oplyse 1812, ligesom det fak-
tisk i flg. forordningen var ganske lovligt, når blot for-
eningen blev tinglæst.

Samtidig med, at vi bemærker, hvilke problemer der forefandtes i Vestjylland, kan det også være nyt-
tigt at lægge mærke til, at nogle, som forordningen giver sidelange regler for, slet ikke nævnes i det her fremdragne stof, således spørgsmålet om hegn, der nok har været mere aktuelt i Østdanmark.

Samvirke efter jordfællesskabets ophør.

Bondesamvirket ophørte naturligvis ikke med jordfællesskabet, tværtimod. Det fortsattes, øgedes og kulminerede i individualismens og liberalismens følgeskab. Dette er en kendt sag.

I Vestjylland, hvor byfællesskab betød mindre end sognefællesskab, var det sidste, en levende realitet både før og efter bondereformerne. Brændte f. eks. en mands gård, kunne han påregne hjælp fra alle sine sognes fæller. Men sognefællesskabet kunne ikke altid slå til. Et godt billede af dette får man fra sognene omkring Nissum fjord med dens tilgrænsende livgivende enge. Alle var lige interesserede i at holde Mindet åbent, og det var en opgave, som oversteg Sønder Nissum sogns kræfter, urimeligt også, at den skulle løses af dette sogn alene.

Torsminde.

Et åstedmøde om sagen afholdtes den 12. maj 1814. Der var enstemmig tilslutning til at grave et nyt udløb norden Bredbjerg, 12 alen bred foroven og 6 alen bred forneden. Arbejdet skulle ydes in natura af de otte tilstødende sogne: Fjaltring, Bøvling, Nees, Gjørting, Ulfborg, Staby, Husby og Sønder Nissum i forhold til hartkornet, såvel agre og enge som mølleskyld og fiskeris, frit og ufrit. Andre interesserede sogne skulle efter amtmandens skønnende yde penge, og en forsvarlig dags arbejde ansattes til 4 rbsk. 8 rbmk. sølvværdi. (Statsbankerot 1813).

Bestyrelsen og tilsynet med arbejdet skulle udgøres af sognefogederne Hans Adersen i Sdr. Nissum og Christen Madsen, Grem i Husby, og hver af dem skulle for dette have 50 rdl. navneværdi. De to sognefogeder skulle på en nærmere bestemt dag mødes

med de øvrige sognefogeder i de omtalte 8 sogne for at udstikke linjerne og tildele hvert sogn to afsnit efter lodkastning. Sdr. Nissum sogn skulle dog uden vrøvl og lodkastning tage det vanskeligste afsnit nærmest havet.

»Enhver sognefoged tilsiger derefter de af opsynsmændene rekvirerede arbejdere, som så skal møde til bestemt tid og sted eller for udblivelse betale en mulkt på een rbk. navneværdi til sognets fattigkasse.« Sognefogederne skulle som rimeligt var, være fritaget for selv at udrede arbejde efter deres hartkorn. Efter de flestes mening var der intet andet grundlag at ligne efter end hartkornet. Et andet grundlag kunne kun findes efter en vanskelig og bekostelig taksation, og det ville desuden forsinke den vigtige sag og fremkalde »uendelig mange stridige meninger imellem lods ejerne«.

Om arbejdets lykkelige fuldendelse har jeg ingen oplysninger. Men som bidrag til forståelse af bondesamvirke før folkerepræsentationens tidsalder får vi her og i det følgende gode oplysninger.

1832 er det galt igen, og sognefogeden i Sdr. Nissum Niels Gadgaard indsender en ansøgning til hans højvelbårenhed amtmand de Neergaard om hans medvirken til en bedre ordning. Som medunderskrivere sikrer sognefogeden sig følgende nissumbønder: Jens Dahl, Erik Andersen, Niels Dahl, Laust Broe, Chr. Pedersen Piilgaard, Esper Nørfiand, Søren Lauridsen og Jens Brandborg.

Den begavede sognefoged fører en god pen: »I flere år har vi lidt stor tab og skade på vore ejendomme samt på fiskeriet på havet og fjorden formødelst Torsmindes tilstopning. Da den atter i disse dage er tilstoppet, er det for os såre ringe udsigter

for dette års fiskeri, da det just nu stunder til den tid, at sildene, som vi skal bruge til at sætte på vore fiskekroge, skulle af havet gennem mindet gå ind i fjorden«.

I nogle år har Nissum sogns beboere ene holdt mindet åbent uden hjælp fra de 7 andre fjorden grænsende sogne, bortset fra en smule hjælp fra Nees sogn. »Når vi kom til de andre sogne i den tid, mindet var tillukket, spurgte de, om vi ikke snart ville have mindet udkastet, uden at godtgøre os mere derfor«. »I Nissum har der også været den uskik, at når sognefogeden beordrede til mindets udgravning, at ofte de to trediedele af beboerne ikke mødte. De alene mødte, som så sig udsatte for tab ved dens længere tilstopning, nemlig i fisketiden fiskerne, om sommeren de, som har de laveste ejendomme«. Svaret blev ofte: »Jeg gik sidst, nu kan jeg ikke komme, nu kan de andre gå«.

Niels Gadgaard udvikler nærmere, hvorledes han tænker sig sagen bragt i en bedre gænge. Nissumboerne, som bor mindet nærmest, kan naturligvis lettest passe det og udføre arbejdet; men han synes, de andre sogne i fællesskab skulle udrede årlig 50 rdl. kurant, hvilket kunne blive 3 mark til hver arbejdsfør mand, og så skulle Nissum sogn være forpligtet til at holde mindet åbent. »Dog i overordentlige tilfælde, når dens udgravning af Nissum sogns beboere på een dag ikke kunne være tilstrækkelig, de da imod at afstå en passende dagløn til disse, måtte kalde neesboerne til hjælp«.

De underskrivende mænd repræsenterer hele sognet. Skrivelsen er dateret 3. marts.

Den 4. maj er sagen til sognefogeden i Ulfborg Hans Lillelunds erklæring. Han finder det rimeligt, at nis-

sumboerne får vederlag for deres arbejde fra de pågældende sogne, og han foreslår betalingen udredet efter følgende skala: Nissum sogn udreder betaling af 10 lodder, husby af 4, Staby 6, Ulfborg 8, Bøvling 8, Fjaltring 6, Nees 4 og Gjørding 4. Og skulle enkelte sogne menes eller anses for højt ansatte, så kunne nogle af beboerne i Flynder, Møborg og Vemb sogne udrede noget, da de har enge, der kan lide, når mindet længe holder sig lukket. »Den indbyrdes fordeling af pengenes udredelse af ethvert sogn kan lettest ske af beboerne selv, som hver for sig bedst kender, hvor nytten af mindets udgravning kan vise sig. Ulfborg sogns beboere vil selv gerne fordele denne omkostning imellem sig«.

Man føler sig under læsningen af Hans Lillelunds smukke og flydende skrift i selskab med en overleggen og moderne kommunalmand. Han slutter: »Dette efter ordre og i overensstemmelse med samtlige Ulfborg sogns beboere og erklæring«.

For at sognefogeden kunne bilægge sagen med erklæring fra samtlige sognemænd, må man vel nærmest tænke sig, at der har været holdt et omtrent fuldtalligt sognemøde. Og det er åbenbart meningen, at ligningen indenfor Ulfborg sogn skal lægges efter »hver enkeltets nytte af mindets udgravning«, og til denne ligning behøver man ikke amtets hjælp.

Sognefogeden Ib Miltersen, Mosby i Husby, erklærede i sagen den 21. maj. Han bifaldt Hans Lillelunds plan og fandt det rimeligt, at Husby sogn skulle udrede de 4 rd. kurant, »som øvrigheden gunstigst måtte behage at pålægge dette sogn årlig«. Sognefogeden med et par tiltagne mænd efter bedste skønsomhed kan reparere beløbet på de fiskere eller lods ejere, som mindets tilstopning skadede mest.

Den 22. maj kunne sognefoged Niels Gadgaard erklære, at man i Nissum godtog Hans Lillelunds forslag, hvorefter de selv skulle udrede 10 rd. kurant af de omtalte 50, og de kunne også selv »uden at ulejlig øvrigheden reparere beløbet«. Ordningen skulle vare i 10 år, men om det skulle ske, at det blev nødvendigt at udgrave mindet på et andet sted, så kunne de ikke magte opgaven. Niels Gadgaard sluttede: Dette med sognemændenes vilje og samtykke attesteres herved.

Det viste sig imidlertid snart nødvendigt at lægge hele Sagen bredere an, og med amtmandens påtegning gik der en skrivelse til rentekammeret den 25. marts 1834, hvori »beboerne af en del sogne omkring Nissum fjord« fremsætter begæring om, at der må træffes foranstaltninger til at afværge den skade, som fjorden ved højvande jævnlig forårsager på deres enge. Amtmanden anmodes under 12. april om at foranstalte et åstedmøde med de interesserede sogne, og med landvæsenskommissær og landinspektør Hyldgaard, Lindbjerggaard, som sagkyndig rådgiver. De præleminære udgifter vil rentekammeret afholde.

Og så må amtskontoret i arbejde. Åstedmødet berammes til 26. september på herregården Udstrup.

Man havde jo ikke vore dages kommunikationsmidler, så det var et stort arbejde at få mødet behørigt bekendtgjort. Det skete ved, at kontoret udfærdigede en snes åstedsindkaldelser og sendte dem til sognefogederne til videre besørgelse. Nogle af indkaldelserne omfattede så vidt skønnes alle sognets lodsejere, som står opført med sirlig skrift tillige med navnet på deres bopæl. Indkaldelsen til Sdr. Nissum har 83 navne og er således en god kilde til sognets historie. Næst efter følger Staby sogn med 67 navne,

Ulfborg har 43, Gørding 35, Nees 49, Bøvling 58, Fjaltring 87, Husby 34, Trans 18, Dybe 3, Lomborg 3, Raasted 16, Vem 24, Møborg 24, Idum 12, Flynder 27 og Ramme 9.

Endvidere sendtes der indkaldelse til fjerntboende mænd, som havde engparceller i det område, som berørtes af fjordens vande, således til hr. Stokholm til Kappel, Jeppe Madumkjærgaard, Peder Brink i Tiim, flere Mænd i Torsted, Fru Lassen til Aabjerg i Vedersø, Gudmann Krogh i Holstebro, Nicolaj Smeds enke i Møborg og Knud Christian Jensen i Vind.

Samtlige indkaldelser gik fra amtskontoret 11.–15. september, så der blev ikke lang tid til betænkning for sognefogederne. Den Vind sognefoged Laurits Lauritsen kunne jo nok klare ærterne; han havde kun een mand at stævne og tog sin nabo med sig som vidne, hvorefter han kunne erklære som følger: Den 22. september blev denne indkaldelse forkyndt for Knud Christian Jensen i hans egen hus, hvor han selv påhørte forkyndelsen; dette i kraft af vor forhen aflagte ed bevidnes af L. Laursen, Tuer Windby. De kunne nok give sig tid til at få en dram og en slurk øl. De fjaltringmænd, som skulde aflevere 87 hilser, blev dog vist lidt matte i sokkerne, før de med sandhed kunne skrive:

»År 1834 d. 20. September haver vi undertegnede eedsvorne stævnevidner lovlig forkyndt denne indkaldelse for alle herpå anførte lodsejere i deres bopæl i Fjaltring, hvilket vi herved bekræfter i kraft af vor forhen aflagde eed med vores hænders underskrift.

Dattum u Supra.

Peder Jensen.

P. Simonsen.

Man grunder på, om de traf alle hjemme, og medtager en erklæring mere, sålydende:

Foranstående amtets høje øvrigheds indkaldelse er forkyndet for alle herudi benævnte den 23. og 24. september sidst, hvor de enten selv personlig har modtaget forkyndelsen eller deres tjeneste folk, som løb vede at berette dem det. Dette bekræftes herved under min hånd og sejgl.

Staby, den 25. september 1834.

C.S.

Underdanigst

C. Madsen Siig.

Og så lige en til, der giver lidt bedre besked:

At denne åstedsindkaldelse er af mig undertegnede lovlig forkyndt for alle de indbenævnte lodsejere, hver især på deres bopæl, en del den 23., en del den 24. og resten den 25. i denne måned, og hvor mændene ved forkyndelsen ikke truffes hjemme, forkyndtes den for deres hustruer og husfolk, der lovede at meddele mændene samme ved deres hjemkomst. Dette attesteres herved og bekræftes ved min hånds underskrift.

Fjand i Søndernissum sogn, den 26. september 1834.

Niels Gadgaard,

sognefoged.

Hyldgaard ville formedelst sit slette helbred sende Fløe i sit sted.

Nå, så skulle man til møde på Udstrup 599 mand stærk foruden de agerende. Slet så mandstærkt mødte man dog ikke; man forstod at lade sig repræsentere. Vi må endelig notere os dette, så vi ikke går hen og tror, det er noget, som hører frihedstiden til efter det kommunale og politiske folkestyres indførelse.

Flynder sogns samtlige 27 indstævnede valgte som eneste repræsentant gårdmand Niels Christian Eriksen,

Flyndergaard. Og såvel Tranberg til Bækmark, Trige til Kongsgård som samtlige bønder underskrev hans fuldmagt.

En sådan rørende enighed var der dog ikke i alle sogne. I Fjaldring fik to mænd, Jens Jeppesen Lisby og Jens Madsen Harbogaard, fuldmagt fra 59 sognefæller, medens de øvrige gav fuldmagt til forskellige andre, som også godt kunne tænke sig at tage en tur til Udstrup Kong Christians fødselsdag. De fleste transboere gav fuldmagt til Christen Madsen Bjerg.

I Bøvling var stemmerne, for at bruge et moderne udtryk, temmelig spredte. Nogle mænd synes ligefrem at have samlet på fuldmagter, således Jens Aagaard, der mødte med 6 stykker. Seks andre bøvlingmænd underskrev i skøn endrægtighed en fuldmagt til deres nabo gårdmand Thor Madsen, Sandmandsgaard. Jens Pedersen, Vester Krogshede, fik fuldmagt af to, og Peder Fjordside fik fuldmagt af Christen Gregeresen i Lillebjerg, medens Christen Vejling i Smedegaard mødte med tre fuldmagter foruden endnu en fællesskreven fuldmagt fra otte andre mænd. Andre mænd med fuldmagt fra Bøvling sogn var Jens Agergaard, sognefogeden Jens Kjølhede og proprietær Petersen på Ryssensten, der dog bare mødte med en fuldmagt skrevet i degneboligen, vel af degnen, for Jens Jensen Gammelgaard med påholden pen.

Også fra Nees sogn udstedes et par fuldmagter, den ene til s. t. hr. proprietær Lind til Ulsund, underskrevet af Niels Zilstorph, ejer og beboer af Nørager i Nees sogn. Sognepræsten i Gørding hr. Rønsholt er upasselig og giver sognefogeden Anders Foussing fuldmagt. Ulfborgboerne kan jo sagtens alle som een tage til Udstrup, og kun Simon Bukberg afgiver fuldmagt til en nabo. Præsten i Torsted gider ikke

møde, men lader sig repræsentere af gårdmand Christen Eriksen, og Christen Lystbæk må møde for Peder Kirk. En samlet fuldmagt med 18 underskrifter fra Staby afgives til Christen Madsen Siig, ham med signeten. Den er skrevet af ham selv og lyder: »Vi underskrevne befuldmægtiger hermed Christen Madsen Siig, så at hvad han afhandler og underskriver ved åstedmødet på Udstrup førstkommende fredag skal anses lige så gyldig som det var samtykt og gjort af os selv. Hvilket bedes af den høje commission antaget«.

En del af fuldmagterne er så velskrevne, at de synes at være degnearbejde, det er i hvert fald skolelærer i Fjandskolehus M. Harboes, som han afgiver til sognefogeden N. Gadgaard, ligeledes A. Sørensens fra Sdr. Nissum østre skole, afgivet til Jens Chr. Grønne.

Præsten i Idum hr. Gjeding skriver en lang snak til amtmanden om, at hans eng, Egeberg i Staby sogn, er så høj, at den ikke kan tage skade af fjordvandet, »men hvis Deres højvelbårenhed formener det, at jeg alligevel er pligtig til med de øvrige lodsejere at gøre arbejde ved Tors Mindes udkasten«, ja, så er han naturligvis villig til at tage del i omkostningerne.

Åstedmødet på Udstrup,

hvor i medvirkede amtmanden, landvæsenskommissær, justitsråd Fjelstrup til Sindinggård, landvæsenskommissær, ridder af dannebrog Koefoed af Lindholm og Fløe, som mødte med plan og kort, blev ikke tilendebragt den 26. september, men fortsattes den følgende dag med et mindre udvalg fra sognene. Det vigtigste blev dog allerede bestemt den 26., nemlig

strømgangen og omkostningernes fordeling, hvilket sidste skete efter indstilling fra sognefogederne.

Med hensyn til opsynet med arbejdet, så skelnedes der mellem en tilsynsmand, der skulle være ulønnet og en opsynsmand, der skulle lønnes med 16 rbd. sølv årlig samt 3 rbnk. i diæt for hver dag, der arbejdedes ved mindet. Proprietær Tang på Nr. Vosborg påtog sig tilsynet, og som opsynsmand valgtes sognefoged Niels Gadgaard.

Med hensyn til arbejdets udførelse blev truffet en akkord på 3 år fra i dag at regne med gårdmændene Jens Brandborg, Søren Glistrup, Anders Gjelstrup, Christen Korsgaard, Christen Vang og Jesper Pedersen, alle af Nissum sogn, om arbejdets udførelse overensstemmende med forretningens bestemmelse for årlig 112 rbd. sølv.

Efter at sagen var færdigbehandlet, blev protokollen underskrevet af de tilstedeværende repræsentanter fra sognene: Nissum, Staby, Ulfborg, Gørding, Nees, Bøvling, Fjaltring, Husby, Raasted, Vemb, Flynder og Ramme.

Blandt de ca. 30 underskrivere var N. A. Strandbygaard, A. E. M. Tang, Mogens Tang, Ole Kirk og Niels Gadgaard.

Man lægger mærke til, at de interesserede herremænd ikke befuldmægtiges til at være repræsentanter. Lidt anderledes stiller det sig med herredskontorernes udmeldelse af tillidsmænd til at snakke med under arbejdet om nye akkorder 1837. Der udvælges for

Sdr. Nissum: Anders Christensen, Sønderby, foruden sognefogeden Niels Gadgaard, der nu var opsynsmand ved udgravningen, for Staby prokurator N. A. Strandbygaard på Svendsholm, for Ulfborg proprietær Hans Chr. Stenum på Sdr. Vosborg, for

Raasted sognefoged Chr. Hvoldahl, for Nees gdm. J. Chr. Harpøth, for Bøvling gdm. Niels Jensen, Østerkroghede, for Fjaltring Jacob Jepsen, Skalhøj, for Møborg sognefoged Chr. Jensen, Aae, for Flynder sognefoged Chr. Jensen, Grønkjær, og for Ramme proprietær Høgh på Rammegaard.

Åstedmødet i Nr. Bork.

Et repræsentantskabsvalg lige så moderne som til Struer Andelsvineslagteris generalforsamling blev jeg opmærksom på ved undersøgelsen af et tykt lag bislag vedrørende et åstedmøde i Nørre Bork den 13. og 14. september 1827.

Sagen drejede sig om tvistigheder mellem Sønder Bork og en del lodsejere i Sønder Bork mærsk på den ene side og alle de øvrige sogne i Nørre Herred på den anden side om retten til »det såkaldte stakelsplet, gammel og ny værn, Bjaalund og sanden mellem gammel og ny værn, Nymindegabet, fjorden og de såkaldte Tipperne«.

Dygtige prokuratorindlæg findes bilagt sagen, som er for omfattende til her at refereres. Men det er da i hvert fald en tilvækst af mærsk enge, disputten handler om.

Hver sognefoged får en indkaldelse, dog ikke som under den førnævnte sag med samtlige lodsejeres navne, og de afleverer indkaldelsen med attest for, at den er forkyndt for samtlige lodsejere. Og så må der vel være holdt sognemøder med valg af repræsentanter og personlige underskrifter af deres fuldmagter. De kunne alle som en møde med fuldgyldige valgbreve fra deres vælgere.

De interesserede sognes repræsentanter med det på fuldmagternes antal underskrifter var følgende:

<i>Strellef</i> sogn: Jens Christensen og Christen Olesen	46
<i>Hoven</i> : J. Chr. Hans Christoffersen og Peder Nielsen .	39
<i>Egvad</i> : Sognefoged Jens Lauridsen i Tarm	40
<i>Aadum</i> : Sognefoged Jeppe Jensen	24
<i>Vium</i> : Sognefoged Christen Jensen	26
<i>Lyhne</i> : Degnen Søren Christensen i Lyhne og gdm. Peder Christensen	20
<i>Lønborg</i> : Sognefoged Anders Christensen, Eskild Nielsen og Søren Slot Boel	32
<i>Hemmet</i> : Jens Christensen, sognefoged, og gdm. Chr. Terkildsen	48
<i>Nr. Bork</i> : Th. Jensen, Lars Larsen og Jens Jessen	30
<i>Sdr. Bork</i> : Sognefoged Søren Jørgensen, Jens Høg, Jacob Pedersen, Niels Jørgensen og Ingvard Sørensen	30

Valgene synes enstemmige på det nær, at tre mænd befuldmægtiger sognefogeden Simon Pedersen i Lyhne.

Hvad underskrifterne angår, så er de egenhændige, dog således forstået, at når en mand havde pennen fat, kunne han efter opfordring fra et par sognefæller skrive også deres navne. Det skete dengang som nu i henhold til følgende bemærkning: Skriv do blot mi' navn osse, nu do hår ved æ pen.

HANS LILHOLT

1878—1950

Redaktør Hans Lilholt døde søndag den 18. juni. Og dermed er atter en af Historisk Samfunds bedste støtter gået bort. Han indvalgtes i styrelsen 1931 og blev som medlem af redaktionsudvalget en værdifuld hjælper i valg af stof til årbogen.

Hans livsgerning er især knyttet til Lemvig og så omfattende, at en redegørelse derfor på forhånd må opgives på denne plads.

Hans Lilholt var født 5. august 1878 i Tranegilde ved Taastrup som søn af boelsmand Niels Hansen. Han tog lærereksamen fra Vesterbro Seminarium og supplerede senere sin uddannelse på et toårigt kursus på statens lærerhøjskole. 1902 blev han gift med Christine Lilholt, datter af redaktør J. M. Jespersen, der havde antaget navnet Lilholt efter sin fødegård i Sønderjylland. Nu antog også svigersønnen det.

Hans Lilholt og hustru efterlod sig 8 børn, som her nævnes efter alder:

Hjørdis Møller Jensen, g. m. gross. M. J., København.

Sonja Hansen, g. m. fabrik. Jens Hansen, København.

Bankfuldmægtig Erik Lilholt, København.

Redaktionssekretær Arne Lilholt, Viborg.

Randi Frostholt, g. m. grosserer F., Aarhus.

Adjunkt Volmer Lilholt, København.

Tove Bjerre, g. m. manufakturhandler Tage B., Skive.

Vibeke Larsen, g. m. frisørmester L., Lemvig.

Da J. M. Jespersen Lilholt 1905 afhændede Lemvig Folkeblad til de Bergske blade, blev Hans Lilholt redaktør, en stilling han beklædte i 44 år.

Sin læreruddannelse udnyttede han i Lemvig, ind-

Hans Lilholt

til bladvirksomheden blev så krævende, at han af den årsag måtte sige skolen farvel.

Da han i 70 års alderen afviklede sine tillidsposter, var han kasserer i 16 foreninger og institutioner. — Blandt de ting, der gennem årene optog hans interesse og arbejdskraft kan nævnes: Idrætten, herunder gymnastik, arbejdet for kendskab til dansk litteratur gennem oprettelse af litteraturkredse, afholdssagen, turistsagen, Fiskeriforeningen, Sønderjydsk forening, Biblioteksforeningen, Foreningen Nor-

den, Grænseforeningen, Museet og Naturfredningsforeningen.

Dette antyder, hvor omfattende hans gerning har været; thi, som formand for de mange institutioner var han oftest den, der trak hovedlæsset.

Som bladmand berømmes han af kolleger som venlig, loyal og hjælpsom. Han nød respekt og agtelse i alle kredse. Han var en mand, der viede sine kræfter til alt, hvad der var sundt og godt. Utrætteligt arbejdede han for museumssagen i Lemvig og for Thøger Larsen-mindestuen på centralbiblioteket. Emnet for hans sidste tale i Historisk Samfund på mødet i Ulfborg 1948, var viet Ole Kirk, som han ønskede rejst et værdigt minde.

Historisk Samfund var kun et begrænset område for hans mangesidede interesser, men stort nok til, at vi vil mindes hans 20-årige trofaste medarbejderskab med taknemmelighed.

Hans Lilholts jordfærd fandt sted i Lemvig 24. juni. Han stedtes til hvile ved siden af sin trofaste hustru, som han to år tidligere havde mistet. Provst A. Vestergaard talte ud fra Mark. 9, 14—25. Og sønnen, bankfuldmægtig Erik Lilholt, takkede på smukkeste måde sin fader for, hvad han havde betydet for børnene i deres lykkelige barndomshjem.

Æret være hans minde.

E. J.

BOGANMELDELSER

Therkel Mathiassen: Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Gyldendal 1948. 250 sider og 8 tavler, stort format.

En bog, der straks aftvinger læseren respekt for det arbejde, som udføres af danske arkæologer. Forfatteren, overinspektør ved Nationalmuseet dr. phil. Therkel Mathiassen karakteriserer i indledningen arbejdet som et forsøg på at gennemføre et studium af oldtidsbebyggelsen i en dansk egn på en solidere basis end de, der hidtil foreligger. Foruden at medtage de fund, der allerede var opnoteret i museerne og i litteraturen, blev egnen berejst af unge arkæologer, der besøgte samtlige landbohjem for at se, hvad de måtte have liggende af oldsager, og få disse indtegnede på kortet, dernæst skulle hele terrænet gennemses. Alt dette blev gjort så grundigt, at man var en måned om at gennemse et middelstort sogn.

Når der til denne undersøgelse valgtes den nordlige del af Ringkøbing amt, skyldtes det, at området var meget afvekslende både hvad terræn og jordbundsforhold angår, at egnen har været beboet gennem oldtidens forskellige perioder, og at der allerede foreligger en rig litteratur samt andet betydningsfuldt materiale til belysning af egnens oldtidshistorie. Her nævnes i første række det forarbejde, der er gjort af planteavlskonsulent P. O. Overgaard og hustru fru Helene Overgaard, Holstebro. De har en meget stor og velordnet samling af bopladsfund fra ikke mindre end 392 bopladser foruden et stort antal flintpletter, alt sammen indtegnet på kort.

Det undersøgte område afgrænses af Limfjorden og Vesterhavet mod nord og vest, mod øst af en linie gennem Borbjerg sogns østspids og mod syd af en linie ca. 3 km syd for Holstebro, ialt et samlet areal på ca. 1260 km². På dette område har man kunnet afsætte 6500 arkæologiske punkter på kortene — heraf 2000 høje og grave, 1200 bopladser og op mod 5200 enkeltfund med ialt 20.000 oldsager.

Da jordbundsforholdene spiller en stor rolle for bebyggelsen, er der i en geografisk oversigt over egnen indføjet en redegø-

relse for landskabets geologiske udformning af statsgeolog dr. phil. Sigurd Hansen. Denne redegørelse, der fylder over 10 tættrykte sider, er uden sammenligning den bedste, der hidtil er givet om egnens overfladeformer og jordbundsforhold, og geologisk interesseredes opmærksomhed henledes herved på den.

Efter en oversigt over vegetationens historie af adjunkt cand. mag. Hagbard Jonassen afslutter dr. Mathiassen den geografiske oversigt med kort at omtale egnens bebyggelse; her har indsneget sig en trykfejl, idet Holstebro gamle kirke siges at være nedbrændt, skal være nedbrudt.

Den ældre stenalder er repræsenteret ved de to samtidige kulturer gudenåkulturen og ertebøllekulturen. Fra den første er der langs snart sagt alle vandløb fundet bopladser, ikke mindre end 172. Ertebøllekulturens bopladser findes langs Limfjordskysten, men i langt ringere antal, 30 ialt. Til vejledning for dem, der vil prøve at finde bopladser, er der gode fotografier af fundne oldsager, ligesom alle de kendte bopladser er afmærket på kortene. Dette gælder oldtiden igennem, de 8 farvetrykte kort giver oplysning om jordbundsforhold, bopladser og fund. Hertil kommer en mængde tabeller over antallet af fund i de enkelte sogne samt planer bl. a. over den formodede bebyggelse i de forskellige tidsrum.

Dr. Mathiassen slutter beretningen om den ældre stenalder således: I betragtning af, at det drejer sig om en periode på 3—4000 år er det ingenlunde imponerende med dette par hundrede små bopladser; og det er næppe sandsynligt, at den ældre stenalders befolkning her på egnen nogensinde har omfattet mere end et par hundrede mennesker.

Det, der danner skel mellem den ældre og yngre stenalder, er indførelsen af agerbrug og kvægavl. Sædvanlig taler man om dyssetid og jættestuetid; men da der ikke kendes en eneste dysse fra området, har forfatteren valgt at betegne tiden til hen i jættestuetiden som den tyndnakkede økses tid — efter periodens lederform, den tyndnakkede, slebne flintøkse. Efter fundene er det klart, at egnen har fået et stort tilskud af folk, og at dette vor ældste bondebefolknings »landam« er udgået fra kysterne. Man har foretrukket de lettere jorder og undgået den svære lerjord. Det samme gælder de følgende perioder helt op til jernalderen.

I den tyknakkede økses tid kommer et nyt folk, enkeltgravsfolket, til. Det ser ud til, at jættestuefolket efterhånden er blevet fordrevet fra næsten hele området. Det nye folk var mere

kvægavlere end agerdyrkere, et omstrejfende hyrdefolk; dette bevirker, at bopladsfundene er små; men hvor udbredt bebyggelsen var, viser de mange fund af stridsøkser og de mange høje. Af helt sikre enkeltgravshøje er der kortlagt 906; men en stor del, ja vel den største del af de 1175 overpløjede høje må tilskrives enkeltgravskulturen.

I stenalderens sidste afsnit, dolktiden, er der sket en kulturel udligning mellem jættestuekulturen og enkeltgravskulturen, og samtidig er vel de sidste rester af de gamle jæger- og fiskerfolk gået op i bondebefolkningen. Og ved overgangen fra stenalder til bronzealder sker der intet brud i udviklingen. Fra denne periode har man hovedsagelig de over 800 sikre høje fra den ældre bronzealder og de forholdsvis få enkeltfund at gå efter, idet man ikke har fundet bopladser, der helt sikkert kan henføres til den tid — det samme gælder forøvrigt landet som helhed, idet man kun har 29 helt sikre bopladsfund fra hele Danmark. Men et så stort antal høje tyder på en ret talrig befolkning, og da højene findes på de samme strøg, kan man regne med, at erhvervet praktisk talt har været det samme.

Dr. Mathiassen gør derefter rede for, hvad undersøgelserne kan sige om spørgsmålet »vej og bygd«, som Sophus Müller i sin tid tog et klart standpunkt til, idet han udtrykte det således: »Et fuldstændigt højkort er tillige et fuldstændigt nøjagtigt bebyggelseskort«. Dette synspunkt blev i 1932 skarpt angrebet af landbrugskandidat N. Overgaard, Studsgaard, der hævdede, at folk må have boet på den frugtbare lerjord. Dette angreb blev efterfulgt af en livlig diskussion, hvor standpunkt dog stadig stod mod standpunkt, hvad der hængte sammen med, at man ikke kendte bopladserne; men nu kendes ikke mindre end 1200 på området, af disse hidrører ca. 850 fra enkeltgravskultur, dolktid og bronzealder, og fra samme tidsrum kendes ca. 2900 høje. Det viser sig så, at man i reglen har lagt højene i nærheden af bopladserne, idet man dog i bronzealderen har yndet at lægge dem på bakker, selv om disse lå i nogen afstand fra bopladserne, og det var sikkert ikke, som Sophus Müller mente, fordi man boede der; men fordi de skulle ses vidt omkring, og fordi de vejfarende skulle lægge mærke til dem.

Man regner med, at bronzealderen slutter 400 f. Kr. De følgende 800 år betegnes som ældre jernalder, i den sker der ændringer på mange områder. Landbruget udvikles derhen, at man tager kvæget på stald og derved får gødning til de marker, der

ligger nærmest bopladsen. Jernøksen giver forøget mulighed for skovrydning, og muldfjælspløven gør det muligt at behandle jorden bedre, så man efterhånden kan tage lerjorden ind til dyrkning — de sogne, der før var dækket med skov, forvandles til agerland, og befolkningen bliver mere fastboende. En stor rolle spiller det også, at landet bliver selvforsynende med jern, hvorom fund af slagter fra jernudvindingen vidner. Den yngre jernalder, der slutter med vikingetidens begyndelse, er fattig på fund, de vigtigste er to guldfund, et fra Borbjerg og et fra Ejsing.

Bogens sidste kapital er et bidrag til løsning af spørgsmålet om vore stednavnes alder. Hertil har Stednavneudvalget udarbejdet et kort over de gamle stednavnes fordeling, og dr. phil. Kristian Hald har gjort rede for områdets stednavnetyper. Dr. Mathiassen kommer til det resultat, at bebyggelser med endelserne *-ing* og *-um*, der hovedsagelig findes på lerjorden, må gå tilbage til ældre jernalder, medens *-torp*-byerne, der for størstedelen ligger på sandjord, må tilhøre en senere tid. Om de så omstridte kortnavne, f. eks. Fjand, Bur, Naur, Sir hævder han, at der er meget, der taler for, at en del af dem går tilbage til enkeltgravsfolkets indvandring 2000 f. Kr.

For dem, der bor på det område, der er behandlet i bogen, og som har interesse for dens emne, er der nu langt bedre end før mulighed for at danne sig en forestilling om udviklingen gennem oldtiden. Og der er givet et grundlag at arbejde videre på, idet man nu lettere kan gå på opdagelse og bedre kan bedømme et funds betydning, og måske kan man derved være med til at kaste lys over nogle af de mange endnu uløste problemer. Vi skylder dr. Mathiassen og hans medarbejdere tak for den indsats, der er gjort.

På grund af pladsmangel må nogle anmeldelser udgå til næste år, bl. a. af Festskrift til H. P. Hansen, Herning, og Jens Sandholms erindringer (Bonde og Handelsmand).

H. C. H.

MEDDELELSER TIL MEDLEMMERNE 1950

Vore offentlige møder, årsmødet på Nr. Nissum Seminarium og sommermødet i Hee, var meget vellykkede såvel med hensyn til deltagelse, gode foredrag som god stemning. På begge møder var der ca. 150 tilhørere. På seminariet den 26. februar talte dr. phil. Kr. Hald om egnens stednavne og lærer J. Søndergaard Jacobsen om »En degnedatter fra Nr. Nissum, Bertel Thorvaldsens moder«. Seminariet havde gjort alt for at gøre os mødet festligt, og seminarieforstander P. C. Gjelstrup beværteede samtlige tilrejsende mødedeltagere med kaffe oppe i sin private lejlighed.

På generalforsamlingen fungerede forstander Gjelstrup som dirigent. Beretning og regnskab godkendtes. Som medlemmer af styrelsen genvalgtes lærer H. C. Hansen og lærer J. Søndergaard Jacobsen og nyvalgtes — i stedet for redaktør H. Lilholt, som på grund af svagelighed havde frabedt sig genvalg — bogtrykker Gadgaard Nielsen, Lemvig. Som revisor genvalgtes købmand A. K. Kjeldahl.

Sommermødet i Hee den 25. juni var begunstiget af godt vejr. Fhv. nationalmuseumsdirektør dr. Mackeprang talte smukt og veloplagt i kirken, H. P. Hansen fortalte muntre historier ved kaffebordet på Hee Afholdshotel og lærer E. Jespersen talte i Voldbjerggaards smukke have om »Voldbjerg gennem tiderne«. Formanden takkede hr. og fru Sørensen, fordi de så elskværdigt havde stillet deres hjem til rådighed for vort møde.

Medlemstilgangen på vore offentlige møder, som koster mange penge, er alt for ringe. Medlemstallet er, som det ses af regnskabet, omtrent uforandret. Tilgangen kan ikke helt erstatte afgangen, hvoraf en stor part skyldes dødsfald blandt ældre medlemmer. Virk for tilgang af nye medlemmer.

Foruden vore ordinære medlemmer kan vi glæde os over at have samtlige købstæder og mange landkommuner i amtet som medlemmer med et forhøjet kontingent.

Vi har derfor ment at kunne støtte udgivelsen af endnu et par sognebøger: *P. Christensens »Idum Sogn«* og *P. Pedersen Bjerregaards »Klittens Historie«*, hver med 400 kr. »Klittens Historie«, ca. 200 oktavsider, ventes udsendt i oktober måned og koster 10 kr. Den kan købes af Samfundets medlemmer til favørpris 8 kr., når bestilling indsendes til forfatteren.

Det tynder nu stærkt ud i restoplaget af de ældste årgange af årbogen. Udgået er årgangene til og med 1920 samt 1933, 1937, 1938 og 1944.

De øvrige årbøger kan købes à 4 kr.

Knud Thøgersens 200 sider store bog om »Ringkøbing Amts Indsats i Dansk Landbrugs Udvikling« kan fås for 2 kr. Alle medlemmer bør købe den smukke og billige bog.

Om »Dansk historisk Fællesforening«s publikationer, se årbog 1949 s. 155, må ske henvendelse til Johan Hvidtfeldt, Viborg.

Bidrag til besættelsestidens historie modtages gerne.

Næste årsmøde afholdes i Ringkøbing sidste søndag i februar 1951. Mødested: Ringkøbing Museum kl. 14. Bedes husket, da kundgørelse for samtlige medlemmer kun kan ske på denne måde.

Med venlig hilsen

E. J.

UDTOG AF NAVNE OG EMNER

Navnene på udskiftede gårde og deres beboere må søges under sognenavnene.

Forkortelser: Udskiftning: udsk. Sognefoged: sognef.

- Abel, præst på Holmsland, 30.
Adersen, Hans, sognef. i Sdr. Nissum, 138.
Agersbæk i He, 6 f.
- Balslev, præst i Dejbjerg, 45.
Bech, Vilhelm, 29, 51.
Berg, Sigurd, folketingsmand, 101.
Bilgrav, J. Kr., Voldbjerg vandmølle, 29.
Borch, Ole, professor, 15.
Borch, slægten, 17 ff.
Brenner, S. Otto, direktør, 17.
Brændevinstøj, 82.
- Carlsen, Olaf, dr. phil, 17.
Christensen, Claus, sognef. i i Nr. Felding, 112 f.
Cramer, Hans, præst i Stavning, 86.
- Dalgas, kaptajn, 66.
- Estvadgaard, 129.
- Fabricius, forvalter, Ryssensten, 122.
Fischer-Jørgensen, præst i Stavning, 87.
Fjelstrup, Sindinggård, 146.
Fjord, lærer i Gammel sogn, 57.
Flor, Fred. Ditlev, landinspektør, 131.
Forte, 8.
Frøjk biskole i Måbjerg, 68.
Fæstekontrakter, 123 ff.
- Gadhusmænd, 129.
Gadgård, Niels, sognef. i Sdr. Nissum, 139, 144, 147.
Gad, J. T., præst i He, 24.
Gammelvind i Vind, 137.
Gjeding, præst i Idum, 146.
Gregersen, Vilhelm, præst, digter, 87 ff.
Gørding, udsk., 117.
- Halchus, Ernst, Aabjerg, 124.
Hald, lejren ved, 64.
Hansen, amtmand, 115, 118, 136.
Harpøth, Christen, Ulsund, 118 f.
Herningsholm, 137.
He, vide fra, 9.
Hoffmann, Schack de, Sdr. Vosborg, 118 f.
Husby, udsk., 121, 129.
Husmænd, jord til, 121, 128 f.
Hvingel skole i He, 54, 74.
- Idum, udsk., 136.
- Jensen, S. P., forstander, Staby, 70.
Jermin, Asumgård, 132.
Juel, O. H., Ryssensten, 126.
- Kirk, Ole, 147.
Kaas, Hans, Aabjerg, 123.
- Lauritsen, Laurits, sognef. i Vind, 143.
Lillelund, Hans, sognef. i Ulfborg, 140.

- Lind, præst i Naur, 135.
 Linnet, fuldmægtig, Pallisbjerg, 122.
 Læssøe, oberst, 27 f.
- Madsen, Christen**, sognef. i Husby, 138.
 Mergling, 57 f.
 Michaelsen, M., Krogsdal, 112.
 Miltersen, Ib, sognef. i Husby, 141.
 Moe, præst i Skjern, 89.
 Molbech, præst i He, 76.
 Møborg, udsk., 117.
 Møller, Vejbjerggård, 44.
 Maabjerg, udsk., 131.
- Naur, udsk., 132 f.
 Nees, udsk., 120.
 Nissen, Nis, legatstifter, 60.
 No kirke, 49, — skole, 67.
 Nybo, Villum, Stabykjærgård, 10.
 Nr. Bork, udsk., 148.
 Nr. Felding, udsk., 106 ff.
- Ovesen, L. P.**, folketingsmand, 101.
- Pedersen, P. C.**, lærer i He, 30.
- Rabjerg skole** i Dejbjerg, 74.
 Rasmussen, præst i He, 29, 49.
 Ryde, 22.
 Rønbjerg, udsk., 129.
 Rønsholt, præst i Gørding, 145.
 Raasted, udsk., 136.
- Sandvad, præst i Stavning, 102.
 Schlichtkrull, præst i Stadil, 131.
 Schmidts seminarium i Kbhvn., 70.
 Schou, Volstrup, 115.
 Siig, C. Madsen, sognef. i Staby, 144, 146.
- Sir, udsk., 132.
 Skyttesagen, 69.
 Skaaphuset i Sunds, 136.
 Staby højskole, 70.
 Stabykjærgård, 10 f.
 Stadil fjord, 25, 55.
 Stadil, udsk., 130.
 Stauning, Lauge Hansen, 13 ff.
 Stavning, fra det gamle, 80 ff.
 Stavning, skoler i, 78 ff.
 Steendorph, Jens, præst i Gørding, 119.
 Strandbygård, Pallisbjerg, 122.
 Studehold og studehandel, 55, 83.
 Svinehold og svinehandel, 56.
- Tang, Peder, Nr. Vosborg, 118 f, 147.
 Teglbænding og teglovnsjov, 47 f.
 Timgaard, 129.
 Toft, Chr., sognef. i Stadil, 130.
 Torsminde, 138.
 Tranberg, byfoged i Holstebro, 112.
- Udstrup, 127, 142, 146.
- Vejrum, udsk., 131.
 Vem, udsk., 117.
 Venø, udsk., 115.
 Vide og vedtægt, 5 ff.
 Voldbjerg, 7, 69.
 Voldbjerg vandmølle, 25 ff.
 Volstrup, 115.
- Weiersøe, Severin**, 17 ff.
 Wissenberg, Daniel, landinspektør, 121, 131, 136.
 Wissenberg, Ludvig, landinspektør, 119.
- Aaes, Karen, He, 54, 75.